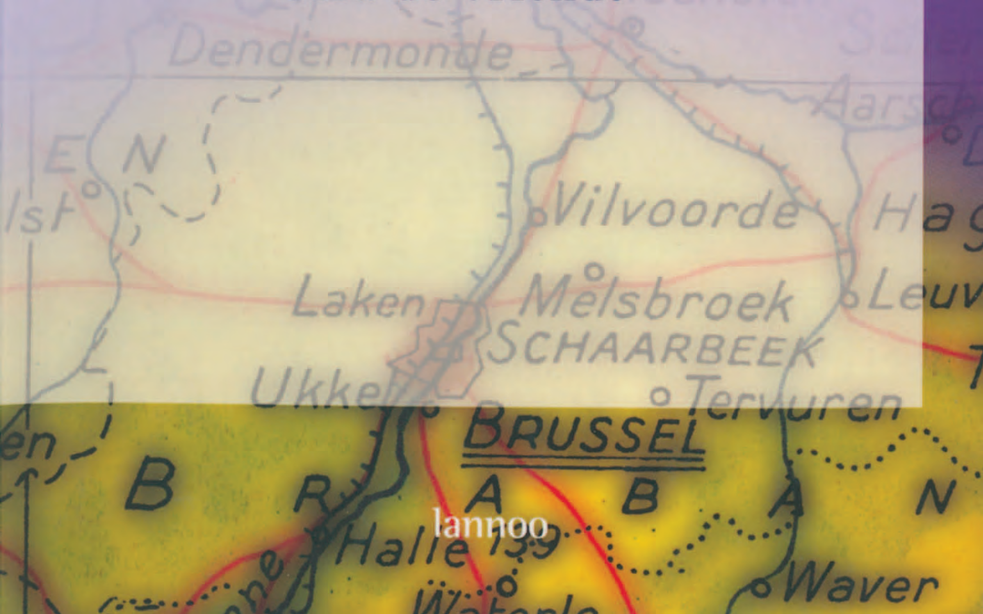
Taal in stad en land

BRUSSELS

Sera de Vriendt



lannoo

Taal
in stad en land

BRUSSELS

Aan mijn vrouw

Taal
in stad en land

BRUSSELS

Sera de Vriendt

lannoo

Delen binnen de reeks 'Taal in stad en land', hoofdredactie Nicoline van der Sijs

Verschenen delen België
1 *Belgisch-Limburgs* door Rob Belemans en Ronny Keulen
2 *Brussels* door Sera de Vriendt
3 *Frans-Vlaams* door Hugo Ryckeboer

Te verschijnen delen België
4 *Antwerps* door Georges De Schutter
5 *Vlaams-Brabants* door Jacques Van Keymeulen en Miet Ooms
6 *Oost-Vlaams en Gents* door Johan Taeldeman
7 *West-Vlaams* door Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove

Verschenen delen Nederland
1 *Amsterdams* door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 *Fries en Stadsfries* door Pieter Duijff
3 *Gronings* door Siemon Reker
4 *Haags* door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 *Leids* door Dick Wortel
6 *Maastrichts* door Ben Salemans en Flor Aarts
7 *Oost-Brabants* door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 *Rotterdams* door Marc van Oostendorp
9 *Stellingwerfs* door Henk Bloemhoff
10 *Utrechts, Veluws en Flevolands* door Harrie Scholtmeijer
11 *Venloos, Roermonds en Sittards* door Pierre Bakkes
12 *West-Brabants* door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 *Zuid-Gelderse dialecten* door Jan Berns
14 *Sallands, Twents en Achterhoeks* door Jan Nijen Twilhaar
15 *Heerlens Nederlands* door Leonie Cornips
16 *Taal van de Wadden* door Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp
17 *Drents* door Henk Bloemhoff en Henk Nijkeuter
18 *Zeeuws* door Lo van Driel
19 *Zuid-Hollands* door Cor van Bree
20 *Noord-Hollands* door Jan Berns m.m.v. Sanne Steusel

www.lannoo.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Gedrukt en gebonden bij Drukkerij Wöhrmann

D/2004/ 45 / 325 – ISBN 90 209 5857 7 – NUR 616

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Tussen mei 2002 en herfst 2004 zijn bij Sdu de twintig delen van de reeks 'Taal in stad en land' verschenen die betrekking hebben op de dialecten in Nederland. In 2004 en 2005 zullen daarenboven bij Lannoo nog zeven delen verschijnen over de Nederlandse dialecten in België en Frankrijk. Zie de pagina hiernaast voor een overzicht. Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. Hiermee zijn alle regionale variëteiten van het Nederlands (inclusief de minderheidstaal Fries) beschreven, sommige globaal en andere gedetailleerder. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

De reekstitel '*Taal* in stad en land' is opzettelijk gekozen om te benadrukken dat de taalvariëteiten waarover binnen de reeks gesproken wordt, zoals standaardtaal, dialect, streektaal, stadstaal, sociolect, groepstaal of accent, taalkundig allemaal gelijkwaardig zijn. In dit voorwoord wordt een algemeen beeld geschetst van de taalvariëteiten die in Nederlandstalig België en Noord-Frankrijk voorkomen, en wordt aandacht besteed aan de opzet van de delen binnen de reeks.

Het Standaardnederlands

Het Standaardnederlands of Algemeen Nederlands is in de Renaissance ontstaan. De taal die in de Middeleeuwen in de Lage Landen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Brabants een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Brabants zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men beweren dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Brabants en het Standaardnederlands – of dat klopt staat nog te bezien. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven in België (naast Frans en Duits) en in Nederland. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot one-liners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. Deze werd vooral in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikt en gevormd, omdat Zuid-Nederland na de val van Antwerpen in 1585 onder vreemde (Spaanse, Oostenrijkse of Franse) overheersing stond. Vlaanderen had toen tot de kortstondige samenvoeging

van Noord- en Zuid-Nederland onder Willem I weinig contact met de Noord-Nederlandse standaardtaal, en kon evenmin een eigen standaardtaal ontwikkelen. De officiële taal was het Frans, terwijl daarnaast het dialect in Vlaanderen in gebruik bleef; Roland Willemyns geeft hiervan vele voorbeelden in zijn *Het verhaal van het Vlaams*. Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, van 1815 tot 1830, riep koning Willem I het Nederlands uit tot landstaal en administratieve taal van het rijk, onder het motto: één land, één taal.

Terwijl in Nederland in de negentiende eeuw, na de afscheiding van België, de beschaafde spreektaal zoals die onder de ontwikkelde burgers van de Randstad werd gesproken, zich steeds meer uitbreidde, maakte het Nederlands in België een moeilijke tijd door. Weliswaar werd in de Belgische grondwet van 1831 bepaald dat het gebruik van de talen Frans en Nederlands vrij was, maar dit hield in de praktijk in dat het Frans bevoordeeld werd, ondanks het feit dat de meerderheid van de bevolking Nederlandstalig was. Het grootste deel van de bevolking sprak namelijk wel een Nederlands dialect, maar geen ABN, terwijl de bovenlaag Frans sprak. Bestuur en rechtspraak vonden dan ook in het Frans plaats. Na 1830 werd de 'Vlaamse beweging' actief. Velen zetten zich in voor een verbetering van de positie van het Vlaams, waarbij de meerderheid zich op het Noord-Nederlands richtte. Vanaf ongeveer 1870 trachtte men de gelijkberechtiging van het Nederlands naast het Frans af te dwingen door middel van taalwetten. Op het eind van de negentiende eeuw werd langzaam maar zeker het onderwijs in het Nederlands uitgebreid. In 1914 werd de leerplicht ingevoerd en bepaald dat in het lager onderwijs de gebruikelijke taal van het kind als voertaal gebruikt zou worden. Vanaf dat moment kreeg iedereen in Nederlandstalig België Nederlands onderwijs. In 1930 werd de universiteit Gent als eerste vernederlandst. Hiermee had het Nederlands als onderwijstaal het pleit gewonnen, en kwam voor het eerst een Vlaamse elite op die haar hele onderwijscarrière in het Nederlands had doorlopen. Ook het bestuur en het gerecht werden in de jaren dertig geheel vernederlandst.

Na de Tweede Wereldoorlog verbreidden radio en tv de gesproken standaardtaal. Vanaf ongeveer 1960 breidde het gebruik van het Standaardnederlands van een kleine intellectuele elite zich uit over een grote groep, door de stijgende welvaart, de verhoging van het onderwijspeil en de democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs. Dat betekent dat pas vanaf de

jaren zestig de standaardisering in Nederlandstalig België een brede sociologische basis krijgt. Vanaf dat moment verspreidde het standaardtaalgebruik zich geleidelijk over de hele taalgemeenschap, gedragen door een maatschappelijke elite.

In België is de standaardisering dus veel later begonnen dan in Nederland. Momenteel is de standaardtaal in Nederland en België grotendeels identiek, en de verschillen worden kleiner: er bestaat slechts een gering aantal grammaticale verschillen tussen het Belgisch-Nederlands en het Nederlands-Nederlands, en de verschillen in de woordenschat bedragen naar schatting slechts enkele procenten. Alleen in de uitspraak nemen de verschillen juist toe in plaats van af. In Nederland is namelijk sinds de jaren zeventig een grotere en geaccepteerde variatie opgetreden binnen de standaarduitspraak: allerlei vormen die tot de Hollandse substandaard behoorden, zijn geleidelijk min of meer geaccepteerd en verbreiden zich nog steeds. Poldernederlandse klinkers (/aai/, /ou/ en /aau/ in woorden als *tijd, huis, koud*) worden vrij algemeen gebruikt, zeker onder jonge hoogopgeleide vrouwen, *s* en *f* komen regelmatig in de plaats van *z* en *v* (dus *zien* en *voor* worden uitgesproken als /sien/ en /foor/), en de zogenoemde Gooise *r* (een enigszins klinkerachtige *r* die veel weg heeft van de Engelse *r*) wint steeds meer terrein. In België hebben deze veranderingen niet plaatsgevonden.

Dat er een 'Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal' bestaat, wordt bijvoorbeeld in het VRT Taalcharter erkend en geaccepteerd. Er wordt over gezegd: 'Als norm geldt de taal die door taalgevoelige Vlamingen wordt gehanteerd wanneer zij hun taal bewust verzorgen. Die norm sluit grotendeels aan bij de algemene Nederlandse standaardtaal, maar laat ruimte voor Belgisch-Nederlandse inbreng op het gebied van uitspraak, woordkeus, zegswijzen en beeldspraak.'

Taalvariëteiten in Nederlandstalig België

Naast de standaardtaal zijn de dialecten blijven voortleven, en die staan in deze reeks centraal. De dialecten kunnen in verschillende dialectgroepen worden onderverdeeld, namelijk in het Limburgs, Brabants, Oost-Vlaams, West-Vlaams en Frans-Vlaams – aan ieder van deze dialectgroepen is in de reeks een apart deel gewijd. Tussen de verschillende dialectgroepen liggen overgangsgebieden, die op de kaart hieronder gearceerd zijn. Uit de kaart –

afkomstig uit het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* 2002, 3/4, 171 – blijkt tevens dat de grenzen van de dialectgroepen niet samenvallen met de provinciegrenzen.



De grote dialectgebieden in Nederlandstalig België

Het Frans-Vlaams is eigenlijk een onderdeel van het West-Vlaams, maar heeft door zijn geïsoleerde positie niet deelgenomen aan West-Vlaamse vernieuwingen aan de andere zijde van de rijksgrens en heeft hierdoor allerlei archaïsmen bewaard. Ook in Zeeuws-Vlaanderen wordt Vlaams gesproken; dit Zeeuws-Vlaams komt in het deel *Zeeuws* aan bod.

Brabants wordt behalve in de Belgische provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen ook gesproken in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Wie de verschijnselen over de grens wil bekijken, kan de delen *Oost-Brabants* en *West-Brabants* raadplegen. Ook het Limburgs wordt gesproken in zowel Belgisch- als Nederlands-Limburg. Aan de Nederlandse kant zijn hierover de volgende drie delen verschenen: *Heerlens Nederlands, Maastrichts,* en *Venloos, Roermonds en Sittards.*

In de reeks is aan twee Belgische stadstalen een apart deel gewijd, en wel om tegengestelde redenen. Het Brussels krijgt een eigen deel omdat het een kwijnend bestaan leidt en zelfs gevaar loopt te verdwijnen, terwijl het Antwerps (dat behoort tot de Brabantse dialectgroep) juist bloeit en invloed uitoefent op de omringende dialecten. De overeenkomst tussen de twee stadstalen is dat het allebei unieke dialecten zijn. In het Oost-Vlaamse deel wordt voorts speciale aandacht geschonken aan de Gentse stadstaal, omdat deze een taaleiland vormt binnen het Oost-Vlaams.

In Vlaanderen wordt nog veel dialect gesproken, door meer mensen in meer situaties dan in Nederland, maar ook hier gaan de dialecten dramatisch achteruit. Het is echter niet zo dat de mensen die het dialect laten vallen, onmiddellijk VRT-Nederlands gaan spreken – dat hoor je in Vlaanderen maar bij heel weinig sprekers, alleen bij hoogopgeleiden die een goede reden hebben om keurig Nederlands te spreken. In plaats daarvan hanteren zij een variëteit die geen dialect meer is, maar ook geen standaardtaal, tussentaal dus. Er bestaat in België een continuüm met aan het ene uiterste het oude, traditionele dialect en aan het andere de hoogste variëteit van het Standaardnederlands die in België als het 'goede voorbeeld' en het na te streven doel wordt beschouwd: het VRT-Nederlands. Daartussenin liggen allerlei variëteiten, tussentalen, waarvan de ene dichter bij het dialect, de andere dichter bij dat VRT-Nederlands aansluiten. In de tussentalen vinden we grote invloed van de dialecten en veel gallicismen (*kader* in plaats van 'lijst', *zich bedriegen* voor 'zich vergissen', *gekend* voor 'bekend'), purismen (*stortbad* voor 'douche', *geldbeugel* voor 'portemonnee'), en archaïsmen (*geenszins, kleed* 'jurk', *nochtans, vermits*). Sinds de jaren negentig lijkt er zich een autonome standaardisering te voltrekken onder de tussentaalvariëteiten, uitgaande van het Brabants. Want Brabant is het taalcentrum in België: Brabantse uitspraakvarianten en woorden (*beenhouwer* 'slager', *hesp* 'ham' en *pinnekensdraad* 'prikkeldraad') worden door andere Nederlandse dialecten in België en door tussentalen overgenomen.

De recente doorbraak van de tussentalen is te wijten aan een aantal factoren: in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw hebben ouders er massaal voor gekozen om hun kinderen niet meer in dialect op te voeden, omdat het traditionele dialect geen geschikt communicatiemiddel was in de postindustriële samenleving met haar enorme mobiliteit en het grote aantal contacten op middellange en lange afstand. Omdat de stap van dialect naar Standaardnederlands voor Vlamingen die zelf in het dialect of hooguit in een regiolect zijn grootgebracht, te groot was, gingen zij zich massaal bedienen van tussentalen. De sterke positie van Vlaanderen in economisch en politiek opzicht en het groeiende Vlaamse zelfbewustzijn zorgen bovendien voor een grotere waardering voor de eigen moedertaal tegenover het Frans, en leiden tevens tot de overtuiging dat de norm uit Nederland niet langer alleen zaligmakend is, maar dat er ruimte moet zijn voor typisch Belgische taalkenmerken. De populariteit van tussentalen is af te lezen aan het veelvul-

dige gebruik hiervan bij de commerciële omroep, VTM, die in 1989 werd opgericht; bij de BRT (later VRT) daarentegen hield en houdt een speciale medewerker toezicht op het taalgebruik.

De meeste Vlaamse taalkundigen ageren ertegen dat Vlamingen de tussentalen gaan beschouwen als synoniem met Standaardnederlands, onder andere omdat deze tussentalen in Nederland niet zonder meer begrijpelijk zijn, maar vooral omdat het het einde zou betekenen van de taaleenheid die er tussen Vlaanderen en Nederland bestaat en die zelfs bij wet is vastgelegd, als een tussentaal in België de norm zou worden.

In Nederland is er in het laatste kwart van de vorige eeuw sprake van een revival van het dialect, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek. Hoewel ook in België muziekgroepen in dialect zingen, is de dialectrevival hier veel zwakker: doordat de standaardtaal in België minder lang en minder algemeen verbreid is dan in Nederland, wordt er meer op de dialecten neergekeken. Ook de politieke steun voor streektalen en dialecten is in België minder groot dan in Nederland: zo bieden Nederlandse overheden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect, zijn er in een groot aantal regio's speciale streektaalfunctionarissen benoemd om de belangen van de streektaal te behartigen, en zijn het Fries, Nedersaksisch en Limburgs in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In België is de politieke en financiële steun veel geringer. Wel is in België, anders dan in Nederland, het gebruik van het Nederlands vastgelegd in de grondwet, maar dat was noodzakelijk vanwege de meertaligheid van het land.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks 'Taal in stad en land' biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belangstelling voor dialecten zowel in Vlaanderen als in Nederland bij de bevolking toeneemt en in Nederland ook in de politiek, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, ook in België, en dat alle dialecten steeds meer verande-

ren in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat zij het gehele Nederlandstalige gebied bestrijkt.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotiepen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks 'Taal in stad en land' is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwam als probleem naar voren dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Zo worden het Brussels en Frans-Vlaams momenteel minder gewaardeerd dan de andere Vlaamse en Brabantse dialecten of het Limburgs. Bovendien bestaat er dikwijls een tegenstelling tussen het platteland en de stad: het Antwerps wordt bijvoorbeeld door de omgeving hoog gewaardeerd en overgenomen, waardoor Antwerpse taalkenmerken zich verbreiden over het Brabantse platteland. Het Gents daarentegen is een taaleiland.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan de meeste boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Vlaams in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, het Brabants in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en het Limburgs in Belgisch-Limburg. In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven, en bovendien de overgangsgebieden naar de aangrenzende dialectgroepen.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht bij de 'Taalkamer' in het Huis van Alijn in Gent, ook te vinden via www.huisvanalijn.be/taalkamer/index.html, of op de website www.taalinstadenland.nl. Op beide sites zijn geluidsopnames van de dialecten te horen. Op http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo/ is informatie te vinden over de Regionale Woordenboeken van het Brabants, Limburgs en Vlaams, met links naar onder andere het Nederlandse Meertens Instituut en het VCV (Vlaams Centrum voor Volkscultuur). Op http://www.kun.nl/dialect/snd/ ten slotte vindt men informatie over de Stichting Nederlands Dialecten.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur.

Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

Voorwoord

In dit boek over het Brussels gaan de meeste hoofdstukken over het dialect zelf. Maar er zijn ook de mensen die het spreken en die teksten in dialect schrijven, verenigingen die zich inzetten om het in leven te houden, etc. Om ook deze aspecten van het dialect aan bod te laten komen, heb ik een beroep gedaan op een aantal vrienden van de Academie van het Brussels.

Jef de Keyser schreef hoofdstuk 6 (Houding tegenover het dialect). Hoofdstuk 7 (Literatuur in het Brussels) is van de hand van Raymond Doms, behalve 7.6. De Brusselse tekst (hoofdstuk 8) verscheen in *Brussel in stukskes* van Raymond Depoorter (Cahiers van het Brussels dialect, 2000). De vertaling en het commentaar bij de typische Brusselse woorden en uitdrukkingen (hoofdstuk 5.1) komen uit het boek van M. de Schrijver, *Eie ma vast?*

Hierbij wens ik hen allen te danken voor de prettige samenwerking.

1. Inleiding

In zijn in 2003 verschenen boek 'Het verhaal van het Vlaams' wijdt R. Willemijns het dertiende hoofdstuk aan Brussel. Dit hoofdstuk draagt de veelzeggende titel 'Brussel, een geval apart'. In de inleiding (p.10) wordt dit hoofdstuk als volgt aangekondigd: 'Hoewel Brussel helemaal binnen het Nederlandse taalgebied ligt, is de stad in relatief korte tijd van een vrijwel eentalig Nederlandssprekende stad veranderd in een meertalige metropool waar het Frans de boventoon voert'.

In feite kan de vreemdeling die in Brussel aankomt en er een korte tijd doorbrengt, zelfs de indruk hebben dat Brussel een eentalig Franse stad is. Stapt hij (of zij) een hotel, een café, een winkel, een postkantoor binnen, dan wordt hij haast zeker (alleen) in het Frans aangesproken. Neemt hij een taxi, dan gebeurt precies hetzelfde; de kans is zelfs groot dat de chauffeur geen Nederlands verstaat. Het Frans is ook de taal die het meest door Brusselaars onder elkaar gesproken wordt.

Ook heel wat Vlamingen zijn overigens de mening toegedaan dat Brussel een Franstalige stad is, een van de redenen waarom ze zich door de hoofdstad van het land – nota bene ook de officiële hoofdstad van Vlaanderen – niet aangetrokken voelen, weinig belangstelling hebben voor wat er in Brussel gebeurt en over het algemeen weinig sympathie hebben voor de Brusselaars. Toch is de formulering in het citaat uit Willemijns' boek juist: Brussel is wel degelijk een meertalige metropool 'waar het Frans de boventoon

voert'. Als je *luistert* naar wat de mensen zeggen, dan hoor je weliswaar heel veel Frans, maar veel hangt af van waar men zich bevindt. In sommige buurten hoort men (haast) uitsluitend Frans, in andere echter ook Nederlands (standaard of dialect). Op de tram hoort men heel wat talen, o.a. Engels, maar ook, vooral op de lijnen die door sommige buurten rijden, Arabisch, Berbers, Spaans, Portugees, etc. In de buurt van de voornaamste stations hoort men in de vroege voormiddag en tussen zestien en achttien uur heel wat Nederlands: meer dan driehonderdduizend pendelaars trekken elke dag naar de hoofdstad, waarvan ongeveer twee derde uit Vlaanderen. Dit zijn dan wel geen Brusselaars en over hun taalgebruik zal het verder niet gaan in dit boek.

Ook wat men *ziet*, is overwegend Frans. De meeste winkels hebben bijvoorbeeld uitsluitend een Franse naam en de waren die ze verkopen worden bijna altijd alleen in het Frans op de prijskaarten vermeld. Dit is echter geen regel zonder uitzonderingen: in sommige buurten en in de supermarkten zijn de opschriften tweetalig.

De affiches zijn overwegend Franstalig, zelden tweetalig of alleen Nederlandstalig; dit hangt echter ook weer af van in welk deel van de stad men zich bevindt. Het is, bijvoorbeeld, opvallend dat langs de voornaamste toegangswegen voor pendelaars die zich met hun eigen auto naar het stadscentrum begeven, het percentage Nederlandstalige affiches heel wat hoger is dan elders.

In de officiële gebouwen (ministeries, stations, gemeentehuizen, postkantoren, etc.) en ook in de banken zijn alle opschriften tweetalig. Dit is niet verwonderlijk: het Brussels (hoofdstedelijk) gewest is officieel tweetalig.

De snelle verfransing in een vrij recent verleden (de laatste honderdvijftig jaar) blijkt uit een vergelijking van de huidige situatie, zoals die hier geschetst is, met beschrijvingen van het taalgebruik door Winkler (1874) en Vangassen (1938).

Winkler stelt eerst vast dat 'de vreemdeling, die kuiert langs de lanen en voornaamste straten van Brussel, [...] zou den indruk hebben dat Brussel een Fransche stad is', maar dan vervolgt hij 'Slechts na een vertrouwelijken omgang met de bewoners van de volkswijken zou hij moeten erkennen dat het Dietsch nog onverwoestbaar voortleeft. Het is nog steeds de moedertaal van ruim acht tiende der autochtone Brusselsche bevolking' en, wat verder,

'Het Brusselsch dialect is even gezond als het dialect van om het even welke Vlaamsche stad. Het bezit nog steeds voldoende expansie om de inwijkelingen (t.t.z. menschen uit het volk, vooral Vlamingen) te assimileren.'

Meer dan zestig jaar later neemt Vangassen onder de titel *Taaltoestand* letterlijk de in de vorige alinea geciteerde passages over uit Winklers boek, overigens zonder zijn bron te vermelden. Over de juistheid van de uitspraken in verband met de moedertaal van 'acht tiende der autochtone Brusselaars', de 'gezondheid' en de expansiekracht van het dialect kort vóór de Tweede Wereldoorlog kan men de grootste twijfels hebben. Vangassen vermeldt verder dat vier wijken vooral 'Vlaamsch' gebleven zijn (volgens zegslieden wonen daar 'meer Brusselaars dan in al de andere wijken samen'): de Duivelshoek, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Rooje, de Marollen en de Basfond. Niet onbelangrijk voor de verdere ontwikkeling van de taalsituatie is dat van de laatste wijk bijna niets meer overblijft (nu administratief centrum, Nationale Bank, winkelcentrum, etc.), dat bijna de hele boven-Marollen voor het bouwen van het gigantische Paleis van Justitie werden gesloopt en dat, in de eerstgenoemde twee wijken, migranten de plaats ingenomen hebben van een groot deel van de oorspronkelijke inwoners.

1.1 Hoe de huidige situatie ontstaan is

Brussel is langs de Zenne ontstaan, vermoedelijk bij een brug over die beek, eerst een kleine nederzetting, later een kasteel waaromheen zich steeds meer mensen kwamen vestigen. Zo kan men ook de naam van de stad verklaren: het eerste deel, *broek,* zoals in Ruisbroek, Willebroek, etc., betekent moeras; het tweede deel, *zele,* verwant met *zaal,* vandaar gebouw (pars pro toto), dus (noemenswaardig) gebouw – het kasteel? – in het moerassig laagland langs de Zenne.

Het is heel waarschijnlijk dat de eerste inwoners van Brussel, dat in Diets land een tiental kilometer ten noorden van de taalgrens gelegen was, een Brabants dialect spraken. De eerste edelman die zich in Brussel kwam vestigen sprak vermoedelijk alleen Frans. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, van bij de aanvang, namelijk als het over het ontstaan van de stad gaat, de meningen verschillen, naargelang men tot de Franstalige of de Nederlandstalige gemeenschap behoort:

– Toen in 1979 de Franse gemeenschap in Brussel een tentoonstelling orga-



Het Brussels gewest: de negentien gemeenten

niseerde en daarbij een catalogus uitgaf, *Bruxelles ... 1000 ans de rayonnement de la culture française*, werd de nadruk gelegd op de vroege aanwezigheid van Franssprekenden in Brussel. De 'stichter', le 'fondateur de Bruxelles', heet hier ' Charles de France, [...] investi duc de Basse-Lotharingie par Othon II, empereur d'Allemagne'. De aanwezigheid van een Dietse bevolking werd zowaar verzwegen, zodat gesuggereerd werd dat Brussel door Franstaligen gesticht werd (daarvóór was er niets, of niets wat enig belang had en het vermelden waard was).
- L. Monteyne, in een boek dat een paar jaar later verscheen, in 1981, legde de nadruk op het feit dat de eerste nederzetting al een hele tijd Diets geweest was en dat bleef, ondanks de aanwezigheid van de Franssprekende edelman (hier: Karel van Neder-Lotharingen!).

Waar geen twijfel over kan bestaan, is dat in Brussel al heel vroeg twee talen gesproken werden, enerzijds het Brabantse dialect van de meerderheid van de bevolking, met daarnaast weldra (?) een soort Brabants getint, algemeen Zuidnederlands als bestuurs- en literaire taal, en anderzijds het Frans van, in eerste instantie, de adel en later, in toenemende mate, de bourgeoisie.

Anders dan het grootste deel van Vlaanderen maakte Brabant in de Middeleeuwen deel uit van het Duitse rijk. Daarom was in Brabant de invloed van het Frans vooral op cultureel gebied merkbaar. Pas in de Bourgondische tijd, dus vanaf de vijftiende eeuw, nam het gebruik van het Frans in de hogere kringen snel toe. Brussel, waar de hertogen van Brabant zich in de dertiende eeuw waren komen vestigen, was de hoofdstad van de Nederlanden geworden. De Bourgondische hertogen waren Fransen, zodat het Frans de taal werd van het hof.

De Spaanse en de Oostenrijkse tijd (zestiende tot en met achttiende eeuw) brachten weinig verandering, met een geleidelijke, voortgezette verfransing van de hogere klassen. De hele centrale administratie was nu verfranst. Ten tijde van de Verlichting was het Frans, zoals in heel Europa, de prestigetaal bij uitstek geworden.

Het verfransingsproces kwam in een echte stroomversnelling toen de zuidelijke Nederlanden door de Fransen veroverd werden. Van belang is hierbij het feit dat de Fransen het land niet alleen bezetten, maar, anders dan de omringende landen, ook bij Frankrijk annexeerden. Door deze annexatie gold ook voor onze gewesten de regel: 'l'unité de la langue est une partie

intégrante de la révolution' (rapport over taal voor de Convention nationale). Die unieke taal kon uiteraard alleen het Frans zijn.

De intensieve verfransing tussen 1794 en 1815 (slag bij Waterloo) had ernstige gevolgen voor de status van het Nederlands in Vlaanderen. R.Willemijns formuleert het als volgt: 'Op het einde van de Franse periode was het Nederlands in het zuiden een totaal prestigeloze taal, die nauwelijks nog officiële functies vervulde, nauwelijks nog werd gedrukt en alleen in de vorm van lokale dialecten verder leefde als regionaal communicatiemiddel voor de overgrote meerderheid van het (gewone) volk.' Alleen in de Rederijkerskamers kon er nog sprake zijn van enige bekommernis om de moedertaal. In Brussel was de situatie niet fundamenteel anders dan in de andere steden, behalve dan dat er in de hoofdstad wel nog sprake kon zijn van een meerderheid, maar niet meer van een overgrote meerderheid 'Nederlandstaligen'.

Ten tijde van het Verenigd Koninkrijk (1815-1830) probeerde de regering het roer om te gooien: waar de Fransen het Frans opgelegd hadden, zou voortaan alleen het Nederlands gebruikt mogen worden. De taalpolitiek van Willem I faalde echter, overal in Vlaanderen, maar vooral in Brussel, waar de verfranste hogere sociale klassen zich het meest door de maatregelen van de regering getroffen voelden en zich dan ook fel tegen de uitvoering ervan verzetten.

Als België in 1830 onafhankelijk wordt, is de situatie duidelijk: 'het hele bestuurlijk apparaat, de adel, de hoge bourgeoisie, de clerus en delen van de middenstand waren allang verfranst of gewend in het Frans te functioneren.' (R.Willemijns). Pas veertig jaar later, in 1872, wordt de eerste taalwet goedgekeurd (over het gebruik van de talen in strafzaken). Daarop volgen een hele reeks taalwetten die, telkens voor verschillende domeinen, het taalgebruik regelden en dus hoe langer hoe meer de erkenning inhielden van de gelijke status van het Frans en het Nederlands.

In deze periode was Brussel het duidelijkst 'een geval apart'. Eeuwenlang was het verschil tussen Brussel en de Vlaamse steden vrij gering en van kwantitatieve aard geweest: een wat groter deel van de bevolking, een bredere sociale top bleek aan verfransing onderhevig te zijn. In het onafhankelijk koninkrijk België evolueren de taalverhoudingen heel gauw in een totaal verschillende richting. In Vlaanderen blijft het gebruik van de Franse taal eerst beperkt tot de hogere kringen, om na enige tijd geleidelijk achteruit te

gaan; het Vlaams/het Nederlands wint stilaan veld. In 1947 blijkt bij de laatste talentelling, dat het aantal Franstaligen in de Vlaamse steden heel laag is: 1,37% sprak alleen Frans in Brugge, 2,02% in Gent, 0,82% in Mechelen.

In Brussel wijzen de resultaten van de eerste talentellingen reeds op een totaal andere situatie. Bij de eerste talentelling, in 1846, waar alleen gevraagd werd naar de meest gebruikte taal, antwoordden 60,3% van de inwoners van Brussel-stad (dus het centrum) dat ze zich het meest van het Nederlands bedienden; voor 38,4% was dat het Frans. Voor de meesten zal Nederlands hier wel als 'Vlaams dialect' geïnterpreteerd moeten worden; deze opmerking geldt heel zeker ook voor de andere resultaten van tellingen die hier vermeld worden.

In 1866 werd ook met de mogelijke tweetaligheid van de Brusselaars rekening gehouden. Nu verklaarden 39,1% uitsluitend Nederlands te spreken, 20% uitsluitend Frans.

In de volgende jaren stijgt het aantal uitsluitend Franstaligen geleidelijk, het aantal eentalige Nederlandstaligen daalt daarentegen heel snel:

	Uitsluitend Nederlands	Uitsluitend Frans
1866	39,1	20,0
1880	36,4	25,1
1890	23,0	20,0
1900	19,8	23,0
1910	16,4	26,7
1920	8,2	32,8
1930	12,4	33,6
1947	9,6	35,3

Het aantal tweetaligen blijft stabiel (plus minus 50%), maar binnen deze groep stijgt het aantal tweetaligen met Frans als dominante taal: de verhouding dominant Nederlands/dominant Frans evolueert van 28/23 in 1910 naar 14/36 in 1947.

Bij deze gegevens moeten twee opmerkingen gemaakt worden. Ten eerste kan er om allerlei redenen getwijfeld worden aan de betrouwbaarheid van de talentellingen. Over de tendensen is weinig twijfel mogelijk. Ten tweede

blijkt uit de evolutie van de statistische gegevens duidelijk dat telkens weer een deel van de eentalig Vlaamse bevolking tweetalig geworden is, om later tweetalig met Franse dominantie en, in sommige gevallen, eentalig Franstalig te worden.

In de andere gemeenten van de Brusselse agglomeratie kan men een gelijkaardige evolutie vaststellen. Het meest opvallende verschijnsel is ook hier de indrukwekkend snelle achteruitgang van het Nederlands. Dit was overal het geval, in gemeenten zoals Elsene waar, in het midden van de negentiende eeuw, het Frans reeds de bovenhand genomen had, maar vooral in meer perifere voorsteden die toen nog bijna eentalig (Nederlands) waren. Dit blijkt heel duidelijk uit de volgende tabel (percentage van inwoners die verklaarden alleen Nederlands of Frans te spreken):

	1866		1890		1920		1947	
	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr
Elsene	27,4	48,9	10,4	49,8	4,3	58,3	2,8	57,9
Ganshoren	95,06	0,2	92,8	1,9	50,6	15,9	20,1	25,3
Ukkel	87,7	4,7	55,7	6,9	20,1	29,0	6,6	41,4

Wat zijn de oorzaken van de verfransing?

1. In eerste instantie de sociale druk: het besef en het gevoel dat kennis van het Frans onmisbaar is, dat je 'nergens geraakt' als je geen Frans kent (opwaartse sociale mobiliteit). Dit heeft tot gevolg dat vele ouders hun kinderen in het Frans proberen op te voeden, of, als ze daartoe niet in staat zijn, naar een Franstalige school sturen.

Ook wordt aan de talen een verschillende status toegemeten. Tegenover elkaar staan het lokale Brusselse dialect en de Franse standaardtaal. Begrijpelijkerwijs heeft de standaardtaal een veel hogere status dan het dialect. Voor het gewone volk bestaat het Standaardnederlands gewoon niet. Ook als de media een grotere rol gaan spelen, leest men een Franstalige krant en later luistert men bij voorkeur of alleen naar de Franstalige radio.

In 1985 (!) ondervroeg ik, in het kader van een enquête over fonetische verschijnselen, een Molenbeekse winkelierster, die een schabouwelijk Frans

en perfect Brussels sprak. Ze zei me (in het Frans) dat 'haar taal het Frans was' en toen ik haar vroeg 'en het Brussels dan?' antwoordde ze: 'Cà, c'est un patois, hein' ('dat is een dialect, hè', waarbij opgemerkt moet worden dat 'patois' een negatieve connotatie heeft).

2. De rol van het onderwijs: zelfs voor wie zijn kinderen in het Nederlands wou opvoeden, waren de mogelijkheden zeer beperkt. In het centrum (stad Brussel) was het in het midden van de negentiende eeuw erbarmelijk gesteld met het Nederlandstalig lager onderwijs (van secundair onderwijs in het Nederlands was helemaal geen sprake). Toen Karel Buls, eerst schepen van onderwijs, later burgemeester, vaststelde dat de meeste Vlaamse kinderen in Franstalige scholen hun onderwijzers en onderwijzeressen niet of nauwelijks verstonden, bedacht hij het systeem van de transmutatieklassen: in Vlaamse scholen kregen de kinderen eerst les, alleen of overwegend, in het Nederlands; in de tweede graad (derde en vierde schooljaar) werd de helft van de lessen in het Nederlands en de helft in het Frans gegeven; in de derde graad werd bijna uitsluitend in het Frans les gegeven. Het Nederlands in de beginfase kwam er dus in feite alleen om pedagogische redenen, het uiteindelijke doel was de kinderen een goede kennis van het Frans mee te geven.

Het systeem werkte nooit goed, vooral wegens de onvoldoende competentie (in het Nederlands!) van de leerkrachten en de tegenkanting van schoolhoofden, leerkrachten en ... ouders. De transmutatiescholen werden opgedoekt, met als gevolg dat er, in 1914, bij de invoering van de schoolplicht, geen Nederlandstalig onderwijs meer was in de stad Brussel.

De situatie was niet echt rooskleuriger in de rest van de agglomeratie.

In 1920 was het aantal Vlaamse scholen in de hele Brusselse agglomeratie nog bedroevend laag (nog steeds geen secundair onderwijs), zoals blijkt uit de volgende tabel:

	1920	1931
crèches	0	0
peutertuinen	0	0
kindertuinen	7	24
lager onderwijs	15	45
middelbaar onderwijs	0	13

Vergeleken met 1920 was er dus in 1931 een lichte vooruitgang. Wat het secundair onderwijs betreft, moet opgemerkt worden dat de 13 scholen in 1931 niet meer aanboden dan een zogenoemde 'vierde graad' (twee jaar). Het gaat dus niet om middenscholen (drie jaar), nog veel minder om humaniora (6 jaar).

Er moet ook rekening gehouden worden met het feit dat de scholen ongelijk verdeeld waren over de verschillende gemeenten en dat in bovenstaande cijfers scholen uit verschillende netten opgeteld zijn: in een aantal gemeenten was er helemaal geen Vlaamse school, of één behorend tot een net (officieel of katholiek) dat niet aan de wensen van de ouders beantwoordde.

In 1954 blijkt de situatie aanzienlijk verbeterd te zijn. Er is weliswaar nog steeds slechts in 10 van de 19 gemeenten algemeen secundair onderwijs in het Nederlands, maar het aanbod lijkt in het algemeen aan de behoeften te voldoen.

3. De 'taal van de straat'. Brussel is als hoofdstad van België een grootstad geworden. De mobiliteit is er veel groter dan in kleinere steden of dorpen. Wie verhuist komt vaak in een nieuwe buurt terecht. Vroeger bleef men daar met de nieuwe buren en in de winkels zijn dialect gebruiken. Deze situatie verandert echter als niet alleen het aantal Franstaligen toeneemt, maar ook het aantal tweetaligen die zich bij voorkeur van het Frans bedienen, vooral in het contact met onbekenden. Ook daardoor wordt het gebruik van het eigen dialect hoe langer hoe meer beperkt tot het gezinsleven, de vriendenkring, contacten met mensen van wie men zeker weet dat ze het dialect kennen en bereid zijn het te spreken.

4. De gemengde huwelijken. Gemengde huwelijken hebben in hoge mate bijgedragen tot de verfransing: als een van de echtgenoten Nederlandstalig is en de andere Franstalig wordt het Frans meestal de enige omgangstaal binnen het gezin en worden de kinderen in het Frans opgevoed.

1.2 De situatie nu: wie spreekt welke taal tegen wie

Na 1947 zijn er geen talentellingen meer geweest. Tussen 1960 en 1985 zijn geregeld resultaten gepubliceerd van beperkte enquêtes onder de bevolking (met vragen over de moedertaal, over de meest gesproken taal, etc.) en

ook allerlei gegevens betreffende inschrijvingen in scholen of bij openbare diensten. Volgens deze officieuze tellingen zou het aantal Nederlandstaligen in Brussel schommelen tussen 13,1 (het laagste cijfer) en 26,5 (het hoogste cijfer).

Het is opvallend dat men er, in deze publicaties, steeds van uitgaat dat men het een is (Nederlandstalig) of het ander (Franstalig). Deze binaire visie paste waarschijnlijk het best in het kraam van politici, die graag van de gegevens gebruik wilden maken om aan te tonen dat hun bevolkingsgroep over- of ondervertegenwoordigd was in de Brusselse instellingen.

Een fundamenteel andere benadering vinden we in een recente, wetenschappelijk goed onderbouwde, studie van R. Janssens. Dit onderzoek is gebaseerd op een schriftelijke, meertalige enquête bij 2623 inwoners, allemaal volwassenen; de steekproef benaderde heel dicht de werkelijke distributie qua geslacht, leeftijd en nationaliteit; de enquête beperkte zich niet tot de Belgische inwoners van de stad.

De volgende kwantitatieve gegevens zijn aan de studie van Janssens ontleend:

A. Brussel is bij uitstek een 'migratiestad', niet alleen wat de buitenlanders betreft: meer dan de helft van de meerderjarige Brusselaars is buiten de stad (= de agglomeratie) geboren.

28,5% van de bevolking zijn buitenlanders (272.146 van de 954.460 inwoners) waarvan 14,65% uit EU-landen en 13,86% uit niet-EU-landen. 28,5% buitenlanders, een cijfer dat men kan vergelijken met de percentages in het hele land en de andere gewesten: België 8,73%, Vlaanderen 4,88%, Wallonië 9,93%.

Het talrijkst zijn de Marokkanen, gevolgd door de Fransen, Italianen, Spanjaarden, Turken, Portugezen, etc.

B. Anders dan in de vorige enquêtes onderscheidt Janssens vijf taalgroepen. Hiervoor baseert hij zich op de taalachtergrond in het gezin van herkomst, dat wil zeggen de taal of de talen die thuis met vader en moeder gesproken werd(en):

Nederlandstaligen: 9,3%
Franstaligen: 51,5%
Traditioneel tweetaligen (Nl + Fr): 10,3%

Nieuw tweetaligen (Fr + andere taal dan Nl): 9,1%
Anderstalig (noch Nl, noch Fr): 19,8%

C. Welke talen spreken de Brusselaars 'goed tot uitstekend' (zelfgerapporteerde kennis)?
Frans: 95,6%
Nederlands: 33,3%
Engels: 33,3%
Duits: 21,1%
Spaans: 17,5%
Arabisch: 11,6%
Italiaans: 10,6%
(andere talen veel minder)

Bijna iedere inwoner van de hoofdstad is dus van mening dat hij/zij goed tot heel goed Frans spreekt. Voor Nederlands en Engels is dat maar een derde van de bevolking. Als men ervan uitgaat dat de Nederlandstaligen (Belgen en Nederlanders) en de traditioneel tweetaligen in principe goed Nederlands spreken (9,3 + 10,3% = 19,6%), dan zouden de resterende 13,7% vooral Franstaligen kunnen zijn, d.w.z. ongeveer een vierde van de groep Franstaligen.

Deze conclusie zal wel ongeveer juist zijn; men moet echter wel rekening houden met het feit dat de gegevens betreffende het behoren tot een taalgroep (zie B) en de taalvaardigheid (zie C) op verschillende momenten in het leven van de ondervraagde personen slaan (respectievelijk in het gezin van herkomst en nu).

Als men zich tot de autochtone bevolking beperkt (70,9%; de Belgen, behalve de vrij talrijke groep onlangs genaturaliseerden) en tot twee talen (Frans en Nederlands), dan krijgen we, wat het taalgebruik betreft, de volgende groepen:

- Eentalig Franstaligen: ongeveer drie vierde van de 51,5% die in een Franstalig gezin opgegroeid zijn, dus ongeveer 38% van de totale bevolking. Het Frans van deze Brusselaars is, over het algemeen, heel goed (Belgisch) Frans. Waals hoort men in Brussel nooit; misschien wordt het soms nog gesproken in gezinnen die onlangs uit Wallonië gekomen zijn. De 'eentalig-

heid' van Franstaligen sluit niet uit, integendeel, dat ze een of meer andere talen goed kennen. Ook wat het Nederlands betreft moet rekening gehouden worden met het feit dat de meesten op school Nederlands geleerd hebben en dus wel enige, vooral passieve, kennis hebben van het Nederlands.

- Tweetaligen: bijna alle Brusselaars uit een Nederlandstalig milieu: 9%; een kwart van de Brusselaars uit een eentalig Franstalig gezin: een vierde van 51,5%, dus ongeveer 13%; en drie kwart van diegenen die in een ('traditioneel') tweetalig gezin opgegroeid zijn: drie vierde van 10,3%, dus ongeveer 8%. Alles bij elkaar dus ongeveer 30% van de totale bevolking.
  Het Frans van deze Brusselaars varieert van uitstekend (Belgisch) Frans tot een regionaal Frans dat, bij sommigen, doorspekt is met Brusselse kenmerken. Hun Nederlands kan zijn: Standaard(zuid)nederlands en/of Brussels Vlaams en/of een ander Vlaams dialect.
  Over het aantal Brusselaars die Brussels spreken is niets bekend.

- Eentalig Nederlandstaligen: Nederlandstaligen, die geen Frans kennen, en dus niet ('traditioneel') tweetalig zijn, zijn er nauwelijks: volgens de enquête van Janssens 0,4%.

Soorten Nederlands en Frans die door Brusselaars gesproken worden

In de vorige alinea's is gebruik gemaakt van de volgende benamingen: Belgisch Nederlands, Vlaams dialect, Brussels Vlaams, Belgisch Frans (al dan niet met Brusselse kenmerken), Waals.

Onder Belgisch Nederlands en Belgisch Frans moet men verstaan: de standaardtalen met kenmerken die typisch zijn voor de meeste Belgen die deze talen spreken. Wat het Nederlands betreft gaat het om fonetische (de zachte /g/, een steeds goed hoorbare /r/, geen diftongering van /ee/ en /oo/, etc.), grammaticale (bijvoorbeeld de volgorde van werkwoordsvormen aan het einde van de zin) en lexicale kenmerken. Wat het Frans betreft kan men wijzen op de uitspraak van de /w/ (Waterloo, en niet, zoals in Frankrijk, Vaterloo) of het gebruik van typisch Belgische woorden als *septante* en *nonante* (*soixante-dix* en *quatre-vingt-dix* worden in de mond van landgenoten als aanstellerig beschouwd), *aubette, endéans*, etc.

Vlaamse dialecten worden door geïmmigreerde Vlamingen of hun kinderen gesproken. Brussel heeft geen eigen Waals dialect.

Over het Brussels Vlaams gaat de rest van dit boek. Het Brussels behoort tot de groep der Zuidwestbrabantse dialecten. Er is dan ook geen scherpe grens tussen het Brussels en de dialecten die in de naburige gemeenten gesproken worden. Tussen het Brussels en die dialecten zijn er wel verschillen, zoals er ook verschillen zijn binnen de Brusselse agglomeratie. Sommige van die varianten binnen het Brussels zijn duidelijk waarneembaar. Enkele voorbeelden: Eerst wat de uitspraak betreft:

- aan de *oê* van *toêfel, loête, sloêpe, moêke,* etc. die men in het grootste deel van de agglomeratie kan horen, beantwoordt in noordwestelijke gemeenten en in Schaarbeek een *ô: tôfel, lôte, slôpe, môke.*
- Bosvoorde en Oudergem hebben, in een aantal woorden, *ie* in plaats van *ei*, bijvoorbeeld in *eit* 'heeft', *weit* 'weet', etc.

Maar ook in de grammatica zijn er verschillen. Het Brussels vormt verkleinwoorden door middel van vijf achtervoegsels: *-sje, -tsje, -ke, -eke, -ske,* bijvoorbeeld in *kotsje, bintsje* 'beentje', *appelke, ummeke* 'hemdje', *kerkske;* in Bosvoorde en Oudergem komen alleen de laatste drie (met een *-k-*) voor.

Dat dergelijke verschillen bestaan is geen wonder. Overal in Vlaanderen kan men vaststellen dat elke stad (soms ook wijken van één stad) en elk dorp een eigen dialect heeft, zodat de inwoners heel goed en heel snel kunnen horen of iemand hun dialect of een ander dialect spreekt. Welnu, de Brusselse agglomeratie bestond vroeger uit een aantal kleinere entiteiten, die meestal door velden of onbebouwde grond van elkaar gescheiden waren (nu niet meer!) en waar van elkaar min of meer verschillende dialecten gesproken werden.

Van die verschillen zijn sommige bewaard, andere zijn verdwenen of nu nog moeilijk te identificeren, omdat, vooral in de laatste honderd jaar, een grote vermenging van dialecten plaatsgevonden heeft: Brusselaars zijn in een andere gemeente gaan wonen of zijn met iemand uit een andere gemeente getrouwd of met iemand uit een Vlaamse gemeente buiten Brussel. Bovendien zijn, dankzij de veel gemakkelijker verplaatsingen binnen de agglomeratie, de mensen veel meer met elkaar in contact gekomen. Al deze feiten hebben tot gevolg gehad dat het nu heel moeilijk geworden is om alle lokale varianten uit elkaar te houden.

Omdat bovendien een nauwkeurige beschrijving van alle varianten, als dit enigszins mogelijk was, het boek onleesbaar zou maken, is hier gekozen voor

een beperktere aanpak: het Brussels dat hier beschreven wordt is dat van het centrum van de stad.

'Brussels Frans' of Brusselse kenmerken

Er is geen Brussels Waals. Er is strikt genomen ook geen Brussels Frans. Anders dan het Brussels Vlaams is er geen variant van het Frans met een eigen fonologisch systeem en een eigen grammatica. Bij de Franstalige Brusselaars is er veeleer sprake van een continuüm dat gaat van een minimaal gebruik van Brusselse kenmerken (bijvoorbeeld een typisch Brussels woord, of een Vlaams woord dat in Wallonië onbekend is) tot, het andere extreem, een soort Frans dat in allerlei opzichten (fonetisch, grammaticaal, lexicaal) typisch Brusselse kenmerken vertoont. Een goed voorbeeld hiervan is de volgende zin, uitgesproken door de klant van een benzinestation, die vroeg om geholpen te worden. Hij zei: 'Je ne sais pas recevoir le bouchon dehors' (haast letterlijk: ik kan er de dop niet uitkrijgen). De meest gedetailleerde studie over *Le Français régional de Bruxelles* is de dissertatie van H. Baetens Beardsmore.

Enkele typische Brusselse kenmerken (de meeste kunnen door een Vlaams substraat worden verklaard):

Fonetische:
- over het algemeen een minder gespannen uitspraak van korte klinkers (vooral /i/ en /u/);
- de plofklank /g/ die als een schuurklank uitgesproken wordt (Frans *gare* zoals Nl. *gaar*);
- 'Vlaamse' assimilatieregels (medeklinkers die stemloos uitgesproken worden vóór een pauze: *mange* hetzelfde als *manche;* stemhebbend uitspreken van *-t* vóór een klinker: bij het tennissen, *trente-à* = dertig beide, uitgesproken /trenda/).

Grammaticale:
- voorgeplaatste bijvoeglijke naamwoorden: *une propre chemise* (een schoon hemd);
- de plaats van *assez*: *pas mûr assez* (niet rijp genoeg);
- het gebruik van bezittelijke voornaamwoorden: *il a mal à sa tête* (Frans *à la tête*);

– indicatief i.p.v. conjunctief: *il a peur que tu vas partir* (Frans *que tu partes*)
– *savoir* i.p.v. *pouvoir*: *je ne sais pas le lire* (ik kan het niet lezen);
– (veelvuldig) gebruik van partikels: *maintenant* (nu, welnu), *une fois* (eens), *seulement* (maar), etc.

Lexicale:
– sommige vrij algemeen: *crolle* (krul), *kriek* (biersoort), *stoemp* (schotel aardappelen met groenten);
– andere met negatieve of komische connotatie: *flaa* (flauw), *bucht, rammelink* (pak slaag), *froucheleir* ('frutselaar').

Tot slot enkele terminologische problemen. Als men in Brussel, in het Nederlands over *Brussels* spreekt, dan wordt het Brussels Vlaams bedoeld. In het Frans is enige verwarring mogelijk: 'Il parle *bruxellois*' kan betekenen Brussels Vlaams of Frans met (vrij veel) Brusselse kenmerken. Dit soort Frans wordt soms ook *Beulemans* genoemd, naar de naam van een hoofdpersonage in een beroemd Brussels toneelstuk.

De term *marolliaans* is eveneens dubbelzinnig. Het is bekend dat in het verleden Waalse arbeiders zich in Brussel zijn komen vestigen, onder andere in de Marollen, de meest zuidelijke buurt in de binnenstad. Het is heel waarschijnlijk dat bij hen een mengtaal ontstaan is, bestaande uit Waalse en Vlaamse elementen. In de literatuur over het Brussels kan men enkele voorbeelden van deze mengtaal aantreffen, overigens meestal dezelfde zinnen. Een dergelijke mengtaal bestaat nu niet meer. *Marolliaans* kan men ook het Brussels noemen, zoals het in de Marollen gesproken wordt: zoals andere delen van de stad heeft deze buurt een paar eigen kenmerken.

In wetenschappelijke en vulgarisende publicaties wordt ook het *Bargoens* vermeld, meestal met een lijst van een tiental woorden en één of twee zinnen, ook weer telkens dezelfde. Of dit Brusselse Bargoens ooit een taal geweest is, kan men betwijfelen. Nu kan er hoogstens sprake zijn van een paar woorden die uit een Bargoens (een dieventaal?) overgenomen zijn.

1.3 Historische gegevens

Weinig is bekend over de geschiedenis van het Brussels. Wat de woordenschat betreft (zie hoofdstuk 5 over woorden en uitdrukkingen), kan men, op grond van de personen of feiten waarnaar verwezen wordt, min of meer

weten wanneer ze voor het eerst gebruikt werden. Buls was burgemeester op het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste, klachten of ironische opmerkingen over de werven van de Noord-Zuidverbindingen zijn waarschijnlijk voor het eerst geuit gedurende of na de Tweede Wereldoorlog, enz. Dat het dialect woorden aan het Frans blijft ontlenen, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat *gebarakeid* gevormd is naar het Franse woord *baraqué*, dat, volgens *Le Petit Robert*, pas in 1954 opgetekend is.

We beschikken over interessantere gegevens betreffende fonetische verschijnselen, met name enerzijds de lange klinkers, anderzijds de mouillering van dentale medeklinkers.

De lange klinkers

In hoofdstuk 2 wordt het systeem van lange klinkers volkomen beschreven. Aangezien het om alle lange klinkers gaat, ligt het voor de hand dat op een bepaald moment (gedurende een bepaalde periode) in het verleden, een echte verschuiving plaatsgevonden heeft, die men het best kan vergelijken met de 'great vowel shift' in het Engels.

Volgens Van Loey, aan wie we de volgende gegevens ontlenen, is in de verkorte vorm de oude klinker bewaard. Zo hebben we, bijvoorbeeld, nu *sloêpe*, slapen, maar *ze slopt*, ze slaapt. Dit *slopt* kan beschouwd worden als de 'normale' verkorting van *slôpe*. Men kan dus veronderstellen dat het Brussels ooit de vormen *slôpe* en *slopt* gekend heeft, dat de klinker van *slôpe* met het hele systeem van lange klinkers (van *ô* naar *oê)* verschoven is, terwijl de korte klinker van *slopt* (natuurlijk) door die verschuiving niet aangetast werd.

We hebben aanwijzingen die die hypothese komen bevestigen. In een Brusselse tekst uit 1482 lezen we *te mauckene* (= te maken), met een spelling die op een *o*-klank lijkt te wijzen. Nog duidelijker zijn de vormen van een plaatsnaam in Ukkel: vanaf 1356 *Maansberg*, later *Monsberg* (nog in de achttiende eeuw), maar vanaf de achttiende eeuw ook *Moensbergh* (nu *Moensberg*).

Gelijkaardige aanwijzingen vond Van Loey in verband met andere lange klinkers of tweeklanken: Het telwoord drie wordt nu als *draai* uitgesproken (in andere dialecten *drei* of *drê*). Het vroegere *Drieboomen* wordt in een tekst van 1636 *Draeyboom* genoemd. Het *Goude dal* (1370) heet in 1751 nog

gouwdelle, maar in 1771 reeds *gaedelle*. Van de voorstad Oudergem verschijnt in 1709 voor het eerst de vorm *Aavergem*, met de *aa*-klinker die men nu nog bij dialectsprekers horen kan.

Uit deze en een aantal andere voorbeelden kan men concluderen dat de verschuiving van het lange-klinkersysteem in de loop van de achttiende eeuw moet hebben plaatsgevonden.

De mouillering van dentale medeklinkers

Onder mouillering verstaat men het verschijnsel waarbij een dentale medeklinker meer naar achteren gearticuleerd wordt. Na *-t* hoort men bijvoorbeeld een min of meer duidelijke *-sj*, een *-s* wordt *-sj*, etc. Dit verschijnsel, dat in allerlei vormen optreedt in West-Brabantse dialecten (L. Keymeulen heeft daar een zeer uitgebreide dissertatie over geschreven, Gent, 1991), is in het Brussels verantwoordelijk voor vormen als *plosj*, plaats, *moesj*, muts, *voesj*, voort(s), etc.: *-ts* is hier dus na een korte klinker *-sj* geworden.

Er kan weinig twijfel over bestaan dat mouillering vroeger vaker voorkwam in het Brussels Vlaams: in 1874 had Winkler het over 'den zogenoemden niesklank' in onder andere *vriendsj*, vriend, *aai zwitsj*, hij zweet, *ge gotsj*, je gaat. Van Loey schrijft in 1979: 'Deze articulatie (de zgn. 'niesklank' is (was) een duidelijk kenmerk van de Marollenwijk en van sommige steegjes in St.-Joost-ten-Noode, in 'gemene volksbuurten', en ging in mijn jeugd (Elsene, begin 20ste eeuw) als 'plat' door'. Ook Mazereel had het in 1925 nog over de 'Marolsche niesklank'. Die lijkt nu wel helemaal verdwenen te zijn, in de Marollen, in het centrum van de stad en ongetwijfeld ook in de meeste voorsteden.

2. Fonetiek en Spelling

2.1 Spelling

In dit boek staan een aantal voorbeelden van Brusselse woorden, uitdrukkingen en zinnen. De gebruikte spelling, dat is de spelling van het Brussels, komt grotendeels overeen met de Brabantse referentiespelling. Daarvan wordt voornamelijk in de volgende opzichten afgeweken:

- de korte *i* en de korte *u* worden respectievelijk met de letters *i* en *u* weergegeven (in de referentiespelling *ie* en *uu*). We schrijven dus *in, dik* (met de korte *i* van de Nederlandse woorden 'niet' en 'ziek') en *put, dus* (met de korte Nederlandse *u* van 'nu' en 'fuut').
- *ie* en *uu* geven lange klanken weer, zoals in de Nederlandse woorden 'nier' en 'uur' (in de referentiespelling *iê* en *uû*). Voorbeelden: *tieke* 'teken', *ien* 'één'; *uup* 'hoop', *uur* 'oor, hoor'.
- *e* is de korte klinker in *en, ben, zes* (zoals in het Nederlands, in de referentiespelling *è*), maar ook de zogenoemde doffe *e* of sjwa: *de, ze, brugge* 'brug'.
- *ë* is een korte klinker, met hetzelfde timbre als de sjwa; anders dan de sjwa kan *ë* in een beklemtoonde syllabe staan: *kët* 'kort', *wëttel* 'wortel' (in de referentiespelling *ù*).
- tweeklanken worden met klinker + *i* geschreven waar de referentiespelling een *j* voorschrijft: korte tweeklanken als *ai (paipke* 'pijpje') en *oi (moind*

'maand'), ook lange tweeklanken als *aai* (*paaip* 'pijp'), *ôi* (*krôik* 'kruik') en *ooi* (*kooi* 'koe').

Zoals in de referentiespelling worden lange klanken steeds dubbel (*aa, ee,* etc.) geschreven: *ik roop* 'ik roep', *ze roope* 'ze roepen'; *de vraa* 'de vrouw', *de vraave* 'de vrouwen'. Dit geldt niet voor de lange *ê*, die we met een 'hoedje' (accent circonflexe) schrijven. In de spelling wordt in principe ook geen rekening gehouden met assimilatieverschijnselen: we schrijven dus *nen boor* 'een boer' hoewel we <*nem boor*> uitspreken en *ik val* (uitspraak: <*ik fal*>). Van dit principe wordt alleen afgeweken waar aandacht gevraagd wordt voor het assimilatieverschijnsel (zoals in de vorige zin; dan staat de uitspraak tussen vishaken) of als, ten gevolge van de assimilatie, splitsing in twee aparte woorden problematisch is: we schrijven *g'et* 'je hebt', maar *eie* 'heb je' en ook *ge schraaift* 'je schrijft', maar *schraaivde* 'schrijf je' (*schraaif de* of *schraaivd e*?).

2.2 De klanken van het Brussels

Korte klinkers

Over het algemeen beantwoorden de korte klinkers aan die van het Standaardnederlands. Dit geldt ook voor de sjwa. We geven bij elke klank een paar voorbeelden en vermelden de voornaamste uitzonderingen:

- Nederlands *a*, Brussels *a: land, acht, lank* 'lang'; soms *e: et* 'hard', *verke* 'varken', *bekker* 'bakker'.
- Nederlands *e*, Brussels *e: en, mes, berg, weg*; soms *i: ingel* 'engel', *schinke* 'schenken', *bringe* 'brengen'; soms *ei: gezeid* 'gezegd', *geleid* 'gelegd'.
- Nederlands *i*, Brussels *i* (de 'Brabantse' *i!*): *dik, binne, rink* 'ring', *vis, winter, ik*; soms *e: z'es* 'ze is', *destag* 'dinsdag'; soms *ei: ze leit* 'ze ligt'.
- Nls *o*, Brussels *o: op, vol, of, stok*; soms *ë* (vóór *-r*): *dërp* 'dorp', *kët* 'kort', *kërf* 'korf'; soms *oe: doenker* 'donker', *stoem* 'stom', *toeng* 'tong'.
- Nederlands *u* (de 'Brabantse' *u!*): *dus, zuster, tusse*; soms *o: dobbel* 'dubbel', *locht* 'lucht', *krolle* 'krul'.
- Nederlands sjwa, Brussels sjwa: *de, te appel, dikke.*

Lange klinkers en tweeklanken

Aan alle andere Nederlandse (korte of lange) klanken en tweeklanken beantwoorden in het Brussels bijna altijd lange klinkers of medeklinkers.
Drie opmerkingen. Ten eerste vertoont het Brussels ten opzichte van het Nederlands – en van de andere Vlaamse dialecten – een merkwaardige verschuiving van het hele systeem van lange klinkers; dit heeft tot gevolg dat de overeenkomst met Nederlandse lange klinkers en tweeklanken bijna nihil is.

Ten tweede is ook opmerkelijk de verkorting van deze klanken vóór de meeste 'consonantische clusters', dat zijn combinaties van twee of meer medeklinkers (dit verschijnsel is wel bekend in andere dialecten). Zo wordt bijvoorbeeld de lange *ee* van *teen* 'tien' tot *i* verkort in *tinde* 'tiende' en de lange tweeklank *ou* van *nout* 'noot' tot *o* in het verkleinwoord *notsje* 'nootje'. Verkorting van lange klinkers of tweeklanken treedt vooral op in de vervoeging van werkwoorden, bij de vorming van verkleinwoorden en afleidingen, minder vaak in de vergrotende of overtreffende trap van bijvoeglijke naamwoorden.

En tot slot heeft de verschuiving binnen het systeem van de lange klinkers, gecombineerd met het behoud van de 'oude' uitspraak van de korte klinkers, tot gevolg dat de verkorte vormen niet alleen een korte klinker hebben, maar ook dat deze korte klinker (meestal) een ander timbre heeft dan de klank in de niet verkorte vorm. Zie voorbeelden hiervoor (*teen/tinde, nout/notsje*) en hieronder.

- Nederlands *i*, Brussels *ee: geete* 'gieten', *teen* 'tien'; verkort tot *i: ze git* 'ze giet', *tinde* 'tiende'.
- Nederlands *uu*, Brussels *eu: meur* 'muur', *eur* 'uur', *zeur* 'zuur'; verkort tot *u: murke* 'muurtje', *urke* 'uurtje'.
- Nederlands *eu,* Brussels *ui: kuike* 'keuken', *nuis* 'neus'; verkort tot *ë: këkske* 'keukentje'.
- Nederlands *ei/ij*, Brussels *aai: paaip* 'pijp', *schraaive* 'schrijven'; verkort tot *ai: paipke* 'pijpje'.
- Nederlands *ui*, Brussels *ôi/ooi: krôis* 'kruis', *brôin* 'bruin', *bôik* 'buik'; verkort tot *ë: krëske* 'kruisje', *bëkske* 'buikje'.

en ook

- Nederlands *aa*, Brussels *oê: toêfel* 'tafel', *oêr* 'haar', *joêr* 'jaar'; verkort tot *o: orke* 'haartje'

soms *ê: vêre* 'varen', *pjêd* 'paard' (verkort *e: pjedsje* 'paardje'); soms *ei:* in het achtervoegsel *-eir: Brusseleir* (verkort *e: Brusselerke*); soms *oi: moind* 'maand', *noile* 'naald'.

- Nederlands *ou*, Brussels *ou: oud, goud, zout, koud*; Brussels *aa: aave* 'houden', *aave* 'oude', *kaave* 'koude'.

In het Brussels is het oude onderscheid bewaard tussen twee klanken die in het Standaardnederlands samengevallen zijn. Dit is het geval met de Nederlandse *ee* en de Nederlandse *oo:*

- Nederlands *ee*, Brussels *ie: ien* 'één', *tien* 'teen', *ziep* 'zeep'; verkort tot *i: tintsje* 'teentje'
  Brussels *ei: geive* 'geven', *bleif* 'bleef', *beir* 'beer'; verkort tot *e: berke* 'beertje'.
- Nederlands *oo*, Brussels *uu: kruun* 'kroon', *puut* 'poot', *duud* 'dood'; verkort tot *oe: poetsje* 'pootje'; Brussels *ou: oupe*, 'open', *nout* 'noot', *schoul* 'school'; verkort tot *o: notsje* 'nootje'.
- Aan de Nederlandse *oe* beantwoorden Brussels (korte) *oe* (vóór *-k*): *oek* 'hoek', *koek, boek*; maar ook Brussels (lange) *oo: roope* 'roepen', *good* 'goed', *voot* 'voet'; verkort tot *oe: roept* 'roept', *voetsje* 'voetje'; en ook Brussels *eu: greun* 'groen', *preuve* 'proeven', *zeuke* 'zoeken'; verkort tot *u: zukt* 'zoekt'.

Medeklinkers

Over het algemeen is er, wat de medeklinkers betreft, geen verschil tussen Standaardnederlandse en Brusselse woorden. Het volstaat dan ook om hier op enkele systematische verschillen te wijzen en op de bijzondere vorm van enkele heel frekwente woorden.

– d

Tussen een klinker en een sjwa valt de *-d-* weg of wordt door *-j-* vervangen (dit is vergelijkbaar met de vervanging van *-d-* door een semivocaal *-j-* of *-w-* in de standaardtaal: de uitspraak 'goeie, rooie, ouwe, etc.'). We hebben dus:

ruud 'rood', maar *ruue/ruu* 'rode'
good 'goed', maar *gooie/gooi* 'goede'
ze klidt 'ze kleedt' van *kleeie* 'kleden'.
-d- valt eveneens weg tussen *n* of *l* en een volgende sjwa: *and* 'hand'/

BRUSSELS DIALECT

LEDENBLAD VAN DE ACADEMIE VAN HET BRUSSELS v.z.w.

6DE JAARGANG — OKTOBER 1997 — BIJZONDER NUMMER

DE SPELLING VAN HET BRUSSELS

REGISTERS NR. 1 - 25

AFGIFTEKANTOOR
BRUSSEL X

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: JEF DE KEYSER,
VISVERKOPERSSTRAAT 13 BUS 1, 1000 BRUSSEL

anne' handen, *ond* 'hond'/ *onne* 'honden', *wuld* 'wild'/*wulle* 'wilde', *branne* 'branden'.

– *t*

De woorden *mè* 'met' en *ni* 'niet' hebben geen slot-*t*, maar de medeklinker aan het begin van het volgende woord wordt geassimileerd alsof *mè* of *ni* op een (latente) -*t* uitging. Vergelijk:

bè zai zuster 'bij zijn zuster'/ *mè zai zuster* <*mè sai zuster*> 'met zijn zuster'

as em valt 'als hij valt'/ *as em ni valt* <*as em ni falt*> 'als hij niet valt'

De meest voorkomende vorm van 'dat' en 'wat' is *da* en *wa*. Ook na deze twee woorden wordt het begin van het volgende woord geassimileerd. Vergelijk:

ze zegge da 'ze zeggen dat'/ <*da segge ze*> 'dat zeggen ze', <*wa segge ze*> 'wat zeggen ze'.

Hier kan dus ook sprake zijn van een 'latente' of 'onderliggende' slotdentaal. Anders dan bij *mè* of *ni* kan men deze horen als het volgende woord met een klinker begint:

<*dad eit em ni*> 'dat heeft hij niet', <*wad es da?*> 'wat is dat?'

De *t*-uitgang van de tegenwoordige tijd (2de en 3de persoon) en de gebiedende wijs valt meestal weg vóór het persoonlijk voornaamwoord *et* en als het volgende woord met een medeklinker begint (zie het volgende hoofdstuk, 3.6).

– *n*

In het Nederlands gaan tal van woorden op -*e* uit, o.a. werkwoordsvormen ('maakte'), bijvoeglijke naamwoorden ('kleine'), rangtelwoorden ('eerste'). Andere woorden gaan op -*en* (sjwa + *n*) uit, o.a. het meervoud van zelfstandige naamwoorden ('muren'), en van werkwoorden ('schrijven, schreven'), voltooide deelwoorden ('gelopen'), stofadjectieven ('gouden').

In het Brussels gaan die woorden en woordvormen op -*e* uit als er een medeklinker op volgt en op -*en* als het volgende woord met een klinker begint (in sommige gevallen valt de slot-*e* weg vóór een klinker). We gaan er hier van uit dat al die woorden op -*e* uitgaan. Zie verder *e*-deletie en *n*-insertie onder 2.3, assimilatieregel 8. We schrijven *stoole* 'stoelen', maar *stoolen en toêfels* 'stoelen en tafels'; *ze werkte* 'ze werkte, ze werkten', maar *ze werkten ee* 'ze werkte(n) hier'.

-r

Brussel (het centrum en de aanpalende gemeenten) heeft een huig-r. Meer perifere gemeenten (binnen de Brusselse agglomeratie) hebben, zoals de omliggende steden en dorpen, een tongpunt-r. Deze huig-*r* is weggevallen op het einde van een aantal woorden: *mo* 'maar', *nemi* 'niet meer' (maar de *-r* is nog te horen in *mier* 'meer'), *woê* ('waar'), *breu* 'broer', etc.

R is eveneens weggevallen vóór een dentale medeklinker: *kët* 'kort', *dëst* 'dorst', *ves* 'vers', etc. Hetzelfde verschijnsel doet zich nu nog voor als, binnen een woord, *r* vóór een uitgang of een achtervoegsel komt te staan die met een dentaal begint. Van het werkwoord *uure* 'horen': *ik uur, g'uut, ei uut, z'uure, ik uude, ik em guud.* Van het bijvoeglijk naamwoord *vêr* 'ver': *vêre, vêder, vêste.* Van het telwoord *veer* 'vier': *veere, vieteen, fieteg.*

2.3 Assimilatieregels

Hier worden de voornaamste assimilatieregels besproken. Het gaat om regels waarvan de uitwerking algemeen is, dat wil zeggen dat ze niet tot sommige woordklassen beperkt is. Ze bepalen bovendien de uitspraak van klanken die tot verschillende, op elkaar volgende woorden behoren.

In dit onderdeel worden de volgende wetenschappelijke termen gebruikt. Deze zijn beperkt in aantal en nuttig, omdat ze beknopte formuleringen mogelijk maken.

Assimilatie: het meer gelijk maken, het verschil tussen twee klanken verkleinen.

Deletie: het weglaten (van een klank).

Insertie: het toevoegen, inlassen (van een klank).

Nasalering (van een klinker): die klinker 'door de neus' uitspreken.

Plofklanken (of *occlusieven*): *b, d, p, t, k* en ook de Franse en Engels *g*, die wij alleen kennen als geassimileerde *k* in bijvoorbeeld *ik ben,* dat we *ig ben* uitspreken.

Schuurklanken (of *fricatieven*): *v, z, zj, g, f, s, sj* en *ch.*

Stemhebbend: klank bij de uitspraak waarvan de stembanden trillen; de meeste klanken zijn stemhebbend, namelijk alle klinkers, de semivocalen *w* en *j* en voorts *b, d, g, v, z, zj, m, n, l, r.*

Stemloos: uitgesproken zonder trilling van de stembanden; dit geldt voor *p, t, k, f, s, sj* en *ch.*

De voornaamste regels

1. Assimilatie vóór een klinker

Schuurklanken (steeds) en *t* (na een lange klinker) worden stemhebbend vóór een woord dat met een klinker begint. Voorbeelden:

ei es ee ni < *ei ez ee ni* > 'hij is hier niet'

zeiven of acht < *zeiven ov acht* > 'zeven of acht'

zet aa voot op dei plank 'zet je voet op die plank' wordt uitgesproken < *zet aa vood ob dei plank* > (de klinker van *zet* is kort, die van *voot* is lang)

Het tweede deel van een samenstelling wordt als een nieuw woord beschouwd: *afoêle,* 'afhalen' < *avoêle* >.

2. Verscherping

Plof- en schuurklanken worden op het einde van een woord stemloos uitgesproken. Zo wordt de eerste persoon van *schudde* en *krabbe,* dus *schud* en *krab* als < *schut* > en < *krap* > uitgesproken. Het enkelvoud van *ood,* 'hoed' en *bruud,* 'brood' wordt < *oot* > en < *bruut* > uitgesproken.

3. Fricatiefregel

Fricatieven (= schuurklanken) worden stemloos na een stemloze klank. Voorbeelden:

ik val < *ik fal* >

ik goên, < *ik choên* > 'ik ga'

Het kan gebeuren dat eerst verscherping en daarna de fricatiefregel toegepast wordt: *duudvalle,* 'doodvallen' wordt eerst *duutvalle.* De *v* van *valle* volgt nu op een stemloze klank (*t*) en wordt stemloos: < *duutfalle* >

4. t/d -assimilatie

t + *d* wordt *tt.* Door degeminatie (zie verder, regel 7) wordt dit *t.* Voorbeeld:

ik weit da < *ik weita*> 'ik weet dat'

Ook deze regel volgt op verscherping, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld:

duud doon 'dooddoen'

Verscherping: *duut doon*

t/d-assimilatie: *duut toon*

Degeminatie: < *duutoon*>

5. Regressieve assimilatie

Medeklinkers aan het einde van een woord worden stemhebbend vóór een stemhebbende plofklank, dus vóór *b* of *d*. Voorbeelden:

es da wôe? < *ez da woê?* > 'is dat waar?'

ik doon < *ig doon* > 'ik doe'

6. n-assimilatie

Enerzijds: *n* neemt de plaats van articulatie over van de volgende plofklank, dat wil zeggen dat de volgende assimilatie plaatsvindt:

- *n* wordt *m* vóór *b* en *p: nen boor* < *nem boor* > 'een boer'
- *n* blijft *n* vóór *d* en *t: 'n dui* < *'n dui* > 'een deur'
- *n* wordt *ng* vóór *k: 'n kat* < *'ng kat* > 'een kat'

Anderzijds: *n* valt weg vóór de andere medeklinkers en vóór *j* en *w*. De klinker die aan de -*n* voorafging wordt genasaleerd ('door de neus uitgesproken'). Deze nasalering wordt, in de volgende voorbeelden, weergegeven door een tilde (krulletje) boven de klinker.

'n vraa 'een vrouw' < *ẽ vraa* >

teen joêr 'tien jaar' < *tẽẽ joêr* >

van Gent 'van Gent' < *vã Gent* >

7. Degeminatie (van Lat. *gemini*, tweelingen)

Als twee identieke medeklinkers op elkaar volgen, wordt er maar één uitgesproken. Voorbeelden:

ik goên ni 'ik ga niet' < *ik goêni* >

op pakke 'oppakken' < *opakke* >

8. *e*-deletie en *n*-insertie

Heel veel Brusselse woorden gaan uit op een sjwa (*-e*). Als het volgende woord met een klinker begint, gebeurt dit:

- *e*-deletie: de sjwa van korte, eenlettergrepige woorden (*de, ge, ze, me/we, te*) en de *e*-uitgang van bijvoeglijke naamwoorden worden weggelaten. Vergelijk: *de katte / d'onne* ('de honden'), *ge pakt / g'et* ('je eet'), *te dik / t'uug* ('te hoog'), *dikke voote / dik anne* ('dikke voeten, dikke handen')

of:

- *n*-insertie: in alle andere gevallen wordt een -*n*- ingevoegd tussen de sjwa en de volgende klinker. Vergelijk: *de vodde was vôil / de vodden es vôil* ('de

vod was vuil, de vod is vuil'), *de voddene zaain vôil: de voddenen angen in de kelder* (' de vodden zijn vuil, de vodden hangen in de kelder').

Zoals boven al bleek, moeten de assimilatieregels *na elkaar* toegepast worden en wel in de volgorde zoals door de nummers van de regels aangegeven. Men heeft ook kunnen zien dat dezelfde regels van toepassing zijn op de grens tussen twee woorden en tussen de twee woorden die een samenstelling vormen (*duutfalle, opakke* etc.)

3. Woordvormen

Over het algemeen worden alleen de vaakst voorkomende vormen vermeld. Voor meer bijzonderheden en uitzonderingen kan de lezer de *Grammatica van het Brussels* (van de auteur van dit boek) raadplegen.

De vormen die hier vermeld worden, ondergaan vaak een of andere assimilatieregel. Hier zal alleen op gewezen worden als een assimilatieregel specifiek op een bepaalde woordsoort van toepassing is (bijvoorbeeld op de *t*-uitgang van werkwoorden) of als het al dan niet toepassen van een assimilatieregel interessante vormopposities tot gevolg heeft (bijvoorbeeld de vormen van het bijvoeglijk naamwoord *schuun* 'mooi'). Er zal daarentegen bijvoorbeeld niet telkens weer herhaald worden dat de slot-*n* van een woord tot *-m* geassimileerd wordt als het volgende woord met een labiaal, *b* of *p*, begint: *nen buum* wordt als <*nem buum*> uitgesproken e.d.

3.1 Het zelfstandig naamwoord

Het meervoud

De algemene indruk is dat er geen groot verschil is tussen de meervoudsvorming in het Brussels en in het Standaardnederlands: de meeste woorden krijgen een *e*-meervoud, maar daarnaast treden ook vormen op uitgaande op *-s*, *-ne* en *-ere*.

De meest frequente meervoudsvorm is dus die op *-e*. Als het volgende woord met een klinker begint, wordt een *-n* tussen de twee woorden ingevoegd. Ik noteer in het vervolg, volgens de regels van de spelling van het Brussels, de vorm zoals die uitgesproken wordt, dus, bijvoorbeeld: *Ne stool, draai stoole, stoolen en toêfels.*

Woorden uitgaand op een medeklinker

We weten reeds dat de algemene regel is: meervoud = enkelvoud + *e*. Voorbeelden:

oêp/oêpe 'aap', *beik/beike* 'beek', *pak/pakke, oîs/oîze* 'huis'.

Aparte gevallen:

Meervoud op -ere

Dit zijn een zeer beperkt aantal woorden, namelijk:

Blad/bloêre, kind/kinjere of *kindere, klied/kliere* 'kleed/kleren'.

De slot-*d* van *blad* en *klied* wordt steeds weggelaten; die van *kind* kan *-j-* worden, in *kinjere*, een vorm die typisch lijkt voor de Marollen en daarbuiten slechts heel sporadisch optreedt.

Dit zijn dus heel wat minder woorden dan in het Standaardnederlands. Ofwel heeft het Brussels een *e*-meervoud (steeds *bien/biene*, in beide betekenissen: 'benen' en 'beenderen', *kalf/kalve)*, ofwel wordt het verkleinwoord gebruikt (*lëmmekes* =' lammeren', *leekes* = 'liederen').

Meervoud op -e met klinkerwisseling

In de vorige paragraaf hebben we kunnen vaststellen dat de *-a-* van *blad* in het meervoud *-oê-* wordt: *blad/bloêre.* Dit verschijnsel doet zich ook voor bij meervoudsvormen op *-e:*

Gat/goête, gelas/geloêze 'glas', *graf/groêve, dag/doêge.*

Ook deze lijst is korter dan in de standaardtaal: het meervoud van *of* ('hof'), *ol* ('hol'), *tak* ('dak') is *offe, olle, takke.*

Woorden uitgaand op -d

Bij de woorden die een *ere*-meervoud krijgen, hebben we reeds kunnen vaststellen dat de slot-*d* bijzonder 'kwetsbaar' is als er een uitgang op volgt. Dit wordt bevestigd door de volgende voorbeelden:

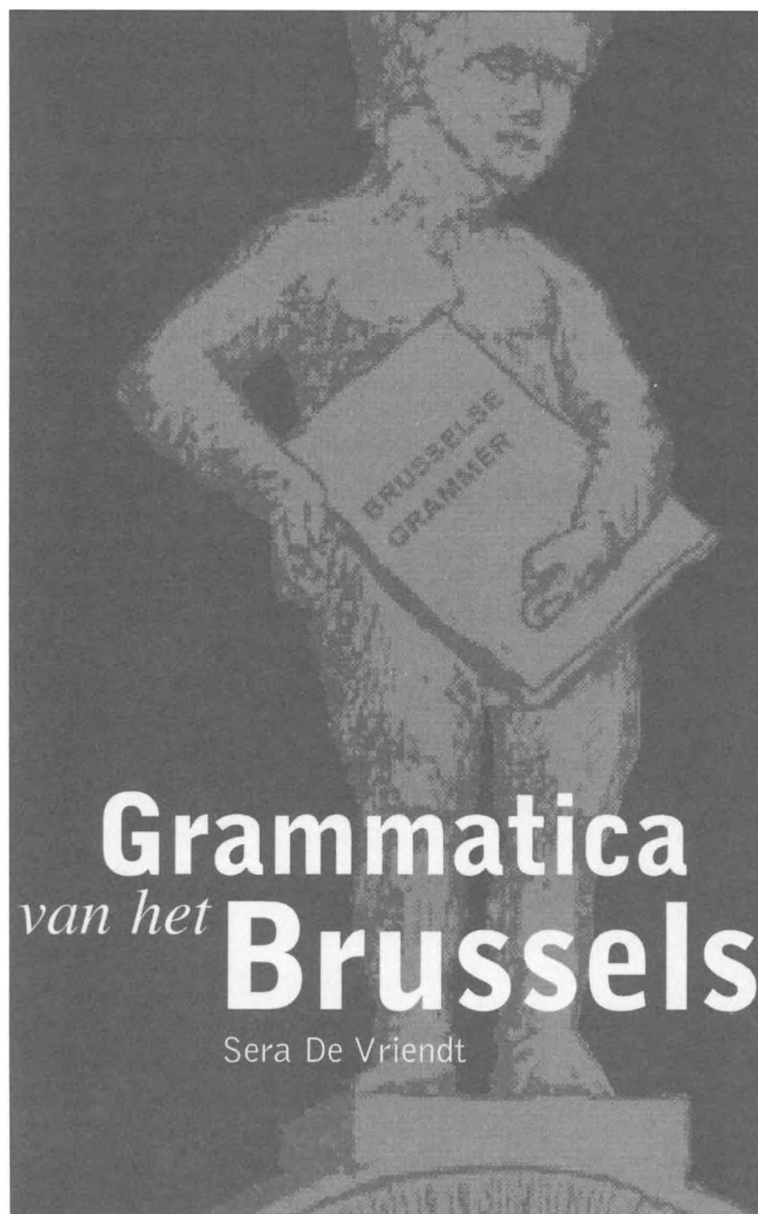
- als aan de *-d* een *-n-* voorafgaat, valt de *-d* weg: *and/anne* 'hand', *ond/onne* 'hond', *tand/tanne* 'tand'.
- als aan de *-d* een lange klinker voorafgaat, wordt de *-d* meestal *-j*; maar er is meer; sommige woorden krijgen een *es*-meervoud:
  ood 'hoed'/ *oojes*
  bruud 'brood'/ *brooje* of *broojes*
  droêd 'draad'/*drooje* of *droojes*
  taaid/taaije 'tijd'.
  Het meervoud van *pjêd* 'paard' is *pjêre.*

Woorden uitgaand op (doffe) -e + l, r of m
Bij deze groep woorden treden *e-* en *s*-meervouden op.
- Woorden op *-el:* de volgende woorden hebben steeds een *e*-meervoud: *appel/appele, ingel/ingele* 'engel', *middel/middele, mossel/mossele, neitel/neitele* 'netel', *noêgel/noêgele* 'nagel', *pikkel/pikkele* 'poot', *wëttel/wëttele* ('wortels' en 'wortelen').
  Steeds met *-s* hebben we: *aaikel/aaikels* 'eikel', *bëstel/bëstels* 'borstel', *sluitel/sluitels* 'sleutel', *toêfel/toêfels* 'tafel', *troemel/troemels* 'trommel', *vluigel/vluigels* 'vleugel' (naast *vluiger/vluigers*), *winkel /winkels.*
  Beide vormen hebben we bij *keigel/keigele* en *keigels* 'kegel', *vougel/vougele* en *vougels* ('vogels', alleen *vougele* in de Marollen) en *woêfel/woêfele* en *woêfels* 'wafel'.

Alleen met een *e*-meervoud ook *moêzele* 'mazelen' en *zeimele* 'zemelen', die enkel in het meervoud gebruikt worden.
- Woorden op *-er:* alleen *vinger* heeft een *e*-meervoud: *vingere.* Andere woorden: *aavers* 'ouders', *speilers* 'spelers', *mëlbers* 'knikkers'. Na een aantal achtervoegsels is de meervoudsuitgang *-s: -er* (*bekker/bekkers* 'bakker', *drukker/drukkers), -eir* (*beideleir* 'bedelaar', *froesjeleir* 'frutselaar').
- Woorden op *-em: errem/erreme* 'arm', *zwollem/zwolleme* 'zwaluw'.

Andere woorden: Een beperkt aantal woorden heeft een *ne*-meervoud: *keek /keekene* 'kip'(minder vaak *keeke*) en *um/ummene* 'hemd' (minder vaak *umme*).

Meervoudsvormen op -s zijn, na een medeklinker, betrekkelijk zeldzaam:
- *kous/kouses* (minder vaak *kouse*);


BRUSSELSE
GRAMMER
Grammatica
van het
Brussels
Sera De Vriendt

- *Fransman/Fransmans* en *Ingelsman/Ingelsmans;*
- *zoun/zouns* 'zoon'.
- *zoêk* 'zaak': *zoêke* en *zoêkes.*

Woorden uitgaand op een klinker

Er moet allereerst een onderscheid gemaakt worden tussen woorden die op (doffe) *-e* (sjwa) uitgaan en woorden die eindigen op een lange klinker of een tweeklank.

Woorden uitgaand op doffe -e

Binnen deze groep woorden moet dan weer een onderscheid gemaakt worden tussen de volgende twee mogelijkheden:

- Van de volgende woorden, die in de standaardtaal niet op sjwa uitgaan, gaat de meervoudsvorm normaal uit op *-ne.* Soms, maar dan wel heel zelden, treedt ook een *s*-meervoud of een nul-meervoud op; dit wordt tussen haakjes vermeld:

  bedde/beddene (soms *beddes*), *belle/bellene* ('bel'), *bëzze/bëzzene* ('beurs'), *brugge/bruggene* ('brug', ook *brugges*), *kapelle/kapellene* ('kapel', ook *kapelle*), *kezze/kezzene* ('kers'), *koeme/koemene* ('kom', ook *koemes*), *krabbe/krabbene* (in beide betekenissen: 'krab' en 'schram'), *manne/mannene* ('mand', ook *manne)*, *mugge/muggene* (ook *mugges*), *noile/noilene* ('naald', ook *noiles)*, *panne/pannene* ('kookpan'), *pelle/pellene* ('pel'), *pezze/pezzene* ('perzik', uit Frans 'pêche'; men zegt ook *pesj*), *pinne/pinnene* ('pin'), *rëbbe/rëbbene* ('rib'), *rugge/ruggene* ('rug'), *schelle/schellene* ('schil'), *sozje/sozjene* ('sargie, deken'), *spelle/spellene* ('speld', ook *spelle*), *stozje/stozjene* ('verdieping', ook *stozjes*), *tonne/tonnene* ('ton'), *vodde/voddene* ('vod'), *zwozze/zwozzene* ('zwoerd').

  Als het volgende woord met een klinker begint, wordt, volgens de algemene regel, een *-n-* ingevoegd: *de voddenen angen in de kelder* 'de vodden hangen in de kelder'.

  Al deze zelfstandige naamwoorden zijn vrouwelijk, op twee na: *bedde* (o.) en *rugge* (m.).

Een andere reeks woorden, die in de standaardtaal op *-en* uitgaan, heeft een *s*-meervoud:

joenge/joenges ('jongen'), *kusse/kusses, loêke/loêkes* ('laken'), *muile/muiles* ('molen'), *ouve/ouves* ('oven'), *toure/toures* ('toren'), *verke/verkes* ('varken'), etc.

Een *s*-meervoud treffen we ook aan bij woorden uitgaand op de achtervoegsels: *-te* of *-de*:

groeites of *groeides* ('groottes'), *briddes* ('breedtes'), evenals bij verkleinwoorden *(katsjes, toêfelkes)*.

Woorden uitgaand op een lange klinker of een tweeklank

Binnen deze groep zelfstandige naamwoorden kunnen verschillende types onderscheiden worden. Voor een deel kunnen de verschillen historisch verklaard worden.

- Woorden die op *-r* uitgingen, maar waarvan de *-r* in het Brussels aan het woordeinde niet uitgesproken wordt; in het meervoud wordt de *-r*, nu tussen twee klinkers, wel gerealiseerd:
  bee ('bier')*/beere, veui* ('vuur')*/veure, papee* ('papier')*/papeere.*
- Woorden die op *-aa* uitgaan:
  maa/maave ('mouw'), *schaa* ('schouw')*/schaave, vraa* ('vrouw')*/vraave.*
- Twee woorden hebben een *ene*-meervoud:
  kadei ('jongen, jonge man')*/kadeiene, kooi* ('koe')*/kooiene.*
- Het meervoud van *breu* ('broer') is steeds *breus,* dat van *bee* ('bij') *beeie.* Beide mogelijkheden (*-s* of *-e*) treft men aan bij *pei* ('vent', meestal *peis*), bij *spraai* ('sprei', meestal *spraaie*) en *wasseraai* 'wasserette'.

Verkleinwoorden

Het verkleinwoord wordt gevormd door aan de stam van het zelfstandige naamwoord een achtervoegsel toe te voegen. Dit achtervoegsel kan zijn: *-ke, -eke, -ske, -sje* of *-tsje,* zoals in, respectievelijk *kaske,* 'kastje', *balleke,* 'balletje', *kerkske,* 'kerkje', *tandsje,* 'tandje', *tintsje,* 'teentje'.

Het kan bovendien gebeuren dat de stam van het zelfstandige naamwoord een vormverandering ondergaat; het meest vorkomende geval is verkorting van een lange klinker, zoals in *tintsje,* van *tien,* 'teen'.

Als het zelfstandige naamwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de keuze van het achtervoegsel bepaald door deze slotmedeklinker en soms ook (bij *-t*, *-n* en *-l)* door de klank die eraan voorafgaat. Het meest voorkomende achtervoegsel is *-ke*, met de varianten *-eke* (na *-m*, korte klinker+*n*, korte klinker+*l*, plofklank+*t* en schuurklank+*t*) en *-ske* na de velaire medeklinkers *-k*, *-g* en *-ng*. De achtervoegsels *-sje* en *-tsje* komen alleen voor na dentalen (*-d*,*-t*, lange klinker-*n*, lange klinker-*l*). Voorbeelden:

- P: *oêp* ('aap') – *opke; trap – trapke; lamp – lampke; gesp – gespke.*
- M: *buum* ('boom') – *bummeke; bloem – bloemeke.*
- V: *dôif* ('duif') – *dëfke; graf – grafke; kërf* ('korf') – *kërfke.*
- F: *stof – stofke.*
- D: *ood* ('hoed') – *oedsje; stad – stadsje; pjêd* ('paard') – *pjêdsje* of *pjedsje; and* ('hand') – *andsje.*
- T: *buut* ('boot') – *boetsje; kat – katsje; tent – tentsje; fiest* ('feest') – *fiesteke; nest – nesteke.*
- Z: *duus* ('doos') – *duske; ôis* ('huis') – *oiske, ôiske, ôizeke* (*'t ëske* is het toilet); *gelas* ('glas') – *geloske.*
- S: *krôis* ('kruis') – *krëske; mes – meske; dans – danske.*
- N: *ajôin* ('ajuin') – *ajointsje; bien* ('been') – *bintsje.*
- L: *stool* ('stoel') – *stoeltsje; bal – balleke; bril – brilleke; toêfel* ('tafel') – *toêfelke.*
- SJ: *plosj* ('plaats') – *plosjke; drasj* ('stortregen') – *drasjke.*
- K: *oêk* ('haak') – *okske; boek – boekske; kerk – kerkske.*
- G: *weeg* ('wieg') – *weegske; dag – dagske; berg – bergske.*
- NG: *toeng* ('tong') – *toengske; frang* ('frank') – *frangske.*
- R: *bee(i)* ('bier') – *beeike; boor* ('boer') – *boerke; dochter – dochterke.*

Als het zelfstandige naamwoord op een klinker uitgaat is het verkleiningsachtervoegsel steeds *-ke*, behalve na sjwa (doffe *e*) voorafgegaan door een velair. Voorbeelden:

- Lange klinker of diftong: *vraa* ('vrouw') – *vraake; schaa* ('schouw') – *schaake; bee* ('bij') *-beeke.*
- Doffe e (sjwa): *brugge* ('brug') – *brugske; mokke* (= vrouw) – *mokske; kuike* ('keuken') – *këkske; bedde* ('bed') – *beddeke; vodde* ('vod') – *voddeke; bëzze* ('beurs') – *bëzzeke.*

In enkele gevallen vindt een verandering van het grondwoord plaats. Zo vinden we klinkerverandering bij woorden van het type 'glas' (Nederlands 'glas', meervoud 'glazen', verkleinwoord'glaasje'): *gelas* – meervoud *geloêze*, verkleinwoord *geloske; gat* – meervoud *goête*, verkleinwoord *gotsje;* en *blad* – meervoud *bloêre*, verkleinwoord *blodsje* / in het meervoud *bloerkes*. Verder is klinkerverkorting een wijdverbreid verschijnsel in onze dialecten (zie hoofdstuk 2 Lange klinkers). Het is opmerkelijk dat geen verkorting optreedt bij stammen eindigend op *-g*, meestal niet bij stammen eindigend op *-z* maar wel, steeds, als de stam uitgaat op *-v*.

3.2 Het lidwoord

Afgezien van alle assimilatieregels zien de vormen van de lidwoorden er als volgt uit:

Bepaald lidwoord:

Mannelijk enkelvoud	**den**
Vrouwelijk enk; meervoud	**de**
Onzijdig enkelvoud	**'t**

Onbepaald lidwoord:

Mannelijk enkelvoud	**nen**
Vrouwelijk enkelvoud	**'n**
Onzijdig enkelvoud	**en**

De enige vormen met een uitgang zijn de mannelijke. Deze uitgang, de slot-*n*, valt weg als het volgende woord met een andere klank begint dan *b, d, t* of een klinker. Deze *n*-deletieregel is echter niet alleen van toepassing op de mannelijke lidwoorden (en op mannelijke determinatoren; zie verder in dit hoofdstuk), maar ook op onzijdige vormen die op *-n* uitgaan. Daarom wordt deze regel voortaan de *b,d,t,V*-regel (V van vocaal = klinker) genoemd.

Voorbeelden van het bepaalde lidwoord:

Mannelijk enkelvoud
Den boor 'de boer', *den deuvel* 'de duivel', *den derde rink* 'de derde ring', *den toure* 'de toren', *den appel.*

De pot, de kuinink 'de koning', *de vis, de stien* 'de steen', *de meur* 'de muur', *de nuis* 'de neus', *de waain* 'de wijn', *de witte waain.*

Vrouwelijk enkelvoud, meervoud
Een regel van *e*-deletie, die van toepassing is op eenlettergrepige woorden en op bijvoeglijke naamwoorden, doet de slot-*e* van het lidwoord vóór een klinker wegvallen. We krijgen dus:

De bloem, de dui 'de deur', *de paaip* 'de pijp', *de klas,* etc. en, in het meervoud, *de bloeme, de visse, de ratte, de wandelinge,* etc., maar ook:

D'esp 'de ham', *d'ander klas, d'onne* 'de honden', *d'ieste bloeme* 'de eerste bloemen'.

Onzijdig enkelvoud
Het lidwoord is steeds *'t: 't pak, 't kot, 't spel, 't mes,* etc.

Voorbeelden van het onbepaalde lidwoord:

Mannelijk enkelvoud
Mét slot-*n: nen boor* 'een boer', *nen dikke vinger, nen trap, nen appel, nen ond* 'een hond'.

Zonder slot-*n* (*b,d,t,V*-regel): *ne pot, ne kuinink* 'een koning', *ne vis, ne stien* 'een steen', *ne rink* 'een ring', *ne meur* 'een muur', *ne waain* 'een wijn.

Vrouwelijk enkelvoud
Steeds *'n,* maar met toepassing van de n-assimilatieregels (zie 2.3, regel 6):

'n ander vraa 'een andere vrouw', *'n aa vraa* 'een oude vrouw'; *'n bloem* < *em bloem* >, *'n kuike* < *eng kuike* > 'een keuken'.

Vóór alle andere klanken valt de *-n* weg en blijft alleen een genasaleerde doffe *-e* over: *'n vraa* 'een vrouw', *'n stroêt* 'een straat', *'n rat,* etc.

Onzijdig enkelvoud
Zoals in het mannelijk enkelvoud, en dus anders dan in het vrouwelijk enkelvoud, is hier de *b,d,t,V*-regel van toepassing.

Dus, mét *-n: en bedde* 'een bed', *en duske* 'een doosje', *en ôis* 'een huis'. Zonder *-n: e pak, e kot, e spel, e mes, e wilke* 'een wieltje', etc.

Het ontkennend lidwoord *gi(e)n* wordt verbogen zoals het onbepaald lidwoord, d.w.z.:

Mannelijk enkelvoud: (vóór *b,d,t* en V) *ginnen bal, ginnen dëst* 'geen dorst', *ginnen trap, ginnen oenger* 'geen honger'; (vóór andere klanken) *ginne put, ginne knop, ginne voêk* 'geen vaak, slaap', *ginne schrik*, etc.

Vrouwelijk enkelvoud en meervoud: *gin bloeme, gin paaip* ' geen pijp', *gin kat.*

Onzijdig enkelvoud: (vóór *b,d,t* en V) *gin bedde, gin duske* 'geen doosje', *gin talurke* 'geen bordje', *gin eite* 'geen eten'; (vóór andere klanken) *gi pateike* ' geen gebakje', *gi konaain* 'geen konijn', *gi weel* ' geen wiel'.

3.3 De andere determinatoren

Dit zijn voornamelijk de bijvoeglijk gebruikte aanwijzende en bezittelijke voornaamwoorden; veel minder frequent zijn betrekkelijke, vragende en uitroepende voornaamwoorden (*welk, wa ne,* 'wat een', etc.). Zoals bij de lidwoorden is hier de *b,d,t,V*-regel van toepassing op mannelijke uitgangen en op onzijdige vormen waarvan de stam op *-n* uitgaat : de *-n* valt weg, behalve vóór *b,d,t* of een klinker.

Het aanwijzend voornaamwoord

Het Brussels kent twee types van aanwijzende voornaamwoorden, het *daan*-type (grotere afstand in ruimte, tijd of gedachten) en het *deis*-type (kleinere afstand in ruimte, tijd of gedachten).

Het daan-type

Mannelijk enkelvoud	**daan**
Vrouwelijk enk.; meervoud	**dei**
Onzijdig enkelvoud	**da**

Mannelijk enkelvoud
daan bal, daan dikke vis, daan trap, daan appel; daa meur 'die muur', *daa neuven otto* 'die nieuwe auto', *daa pot, daa kuinink* 'die koning'.

Vrouwelijk enkelvoud; meervoud
dei bloem, dei dui 'die deur', *dei klas, dei balle, dei visse,* etc.

Onzijdig enkelvoud
Vóór een klinker *dad;* in alle andere contexten hoort men steeds *da,* maar de afwezige slotdentaal heeft een spoor achtergelaten (assimilatie van de beginmedeklinker van het volgende woord), zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

Da bedde 'dat bed', *da pak, da kot, da spel, da mes,* etc.
Da duske < *da tuske* > 'dat doosje',
Da voddeke < *da foddeke* > 'dat vodje',
Da gat < *da chat* > 'dat gat'
Dad ôis 'dat huis', *dad ondsje* 'dat hondje'.

Het deis-type
Aanwijzende voornaamwoorden van dit type worden maar zelden gebruikt, behalve in tijdsaanduidingen (*deizen oêved* 'deze avond', *deis moind* 'deze maand').

Mannelijk enkelvoud	**Deizen**
Vrouwelijk enk.; meervoud	**Deis**
Onzijdig enkelvoud	**Teis**

Het bezittelijk voornaamwoord

		Mannelijk enk.	Vrouw.enk.; meerv.	Onzijdig enk.
Enk.	1ste pers.	maainen	maain	maain
	2de pers.	aan	aa	aa
	3de pers. m.	zaainen	zaain	zaain
	vr.	uin	ui	ui
Meerv.	1ste pers.	onzen	ons	ons
	2^{e} pers.	aailen	aaile	aaile
	3de pers.	uilen	uile	uile

Mannelijk enkelvoud
Hier wordt, zoals bij de andere determinatoren, de *b,d,t,V*-regel toegepast:

mainen boês 'mijn baas', maar *maine winkel.* Zo ook:
aan boês, aa winkel.
zainen boês, zaine winkel.
uin boês, ui winkel.
onzen boês, onze winkel.
aailen boês, aaile winkel.
uilen boês, uile winkel.

Vrouwelijk enkelvoud; meervoud
Main en *zain: main broek, main paip* 'mijn pijp', *main onne* 'mijn honden'.

Aa en *ui* blijven onveranderd: *aa bank, aa klas, aa anne* 'je handen'. *Ons* eveneens: *ons bloeme, ons onne* 'onze honden'. Na *aaile* en *uile* wordt, vóór een klinker, een *-n* ingelast: *aaile bloeme, aaile klas, aailen onne* 'jullie honden', *uilen anne* 'hun handen'.

Onzijdig enkelvoud
Main en *zain* verliezen hun slot-*n* volgens de *b,d,t,V*-regel. Dus: *main bedde* 'mijn bed', *main duske* 'mijn doosje', maar: *mai pak, mai kot, mai geld.*

Aa, ui en *ons* blijven onveranderd: *aa bedde, aa ondsje, aa geld; ons bedde* etc.

Aaile en *uile* + *-n* vóór een klinker: *aaile bedde, aaile geld, aailen ondsje* 'jullie hondje', *uilen ôis* 'hun huis'.

Vóór sommige verwantschapsnamen komen afwijkende vormen voor. Bij de meeste mannelijke verwantschapsnamen worden gedeeltelijk andere vormen gebruikt. Dit is het geval bij *bompa* 'grootvader', *pa, poepa* en de (ietwat vulgaire?) vorm *pait* 'vader', *breu* 'broer' (en ook *schuumbreu* 'schoonbroer'), *kozaain* 'neef, zoon van oom en tante', *menoenkel* 'oom', *peiter* 'peter'. Bij deze zelfstandige naamwoorden zegt men:

Main breu, mai pa, mai kozaain, mai menoenkel;
A breu, a pa, a kozaain, a menoenkel;

Zain breu, zai pa, zai kozaain, zai menoenkel;
Ui breu, ui pa, ui kozaain, ui menoenkel; enz.

De verwachte vormen zouden hier zijn: *mainen* (zoals in *mainen bal)* en *maine* en, met hetzelfde onderscheid (de *b,d,t V*-regel!): *aan* en *aa* (met lange *aa), zainen* en *zaine, uin* en *ui, onzen* en *onze, aailen* en *aaile, uilen* en *uile.* De gebruikte vormen komen overeen met de vormen die normaal bij onzijdige zelfstandige naamwoorden gebruikt worden.

Bij *ma, moema* 'moeder', *matant* 'tante', *meiter* 'meter' en *zuster* (ook *schuunzuster)* worden de 'onzijdige' vormen gebruikt:
Mai ma, mai zuster, mai matant;
A ma, zai ma, ui ma, ons ma, aaile ma, uile ma, etc.

Het vragend voornaamwoord

Er zijn twee types van vragende voornaamwoorden, het *wa(d)* + onbepaald lidwoord-type en het *welk*-type. Het eerste is het meest gebruikte en kan de beide betekenissen hebben van Standaardnederlands 'welk' en 'wat voor een'.

Wa(d) + onbepaald lidwoord:

Mannelijk enkelvoud	**wa nen**
Vrouwelijk enk.; meervoud	**wad en**
Onzijdig enkelvoud	**wad en**

Voorbeelden:
wa nen boek moi'emme? 'welk boek moet je hebben?'
wa ne waain drinkte 't lifst? 'welke wijn drink je het liefst?'
wad en bouter moi'emme? 'wat voor boter moet je hebben?'
wad en zjatte goie kuupe? 'wat voor kopjes ga je kopen?'
wad e verschil es er tusse ...? 'welk verschil is er tussen ...?
wad en bummeken es da? 'wat voor boompje is dat?'

3.4 Het bijvoeglijk naamwoord

Predicatief gebruikte bijvoeglijke naamwoorden krijgen geen uitgang. Opmerkelijk zijn de vormen *neut* en *blaut: dei schoone zaain neut* 'die schoenen zijn nieuw', *zain kravat es blaut* 'zijn das is blauw'.

Attributief kennen bijvoeglijke naamwoorden de uitgangen:
mannelijk enkelvoud: *-en*
vrouwelijk (enkelvoud) en meervoud: *-e*
onzijdig enkelvoud: geen uitgang

Voorbeelden:
Mannelijk enkelvoud (zoals bij de determinatoren is de *b,d,t,V*-regel van toepassing):

nen dikken boor 'een dikke boer', *nen anderen dag, nen dikke stien* 'een dikke steen', *nen ette winter* 'een harde winter.

Vrouwelijk enkelvoud, meervoud: *gruute putte* 'grote putten', *graaize kouses* 'grijze kousen', *dei gruute kerk* 'die grote kerk', *dei erme vraa* 'die arme vrouw', *zain getroude dochters* 'zijn getrouwde dochters'. De *e*-uitgang valt weg vóór een klinker: *dei Zwitsers arlozje* 'dat Zwitserse horloge' (*arlozje* is vrouwelijk), *zain lang erme* 'zijn lange armen', *uug ôize* 'hoge huizen'. Ook bijvoeglijke naamwoorden die op een lange klinker of sjwa gevolgd door *l* of *r* uitgaan, blijven meestal onveranderd:

- lange klinker + *l: de vôil zikte* 'de vuile ziekte', *vôil schoone* 'vuile schoenen'
- lange klinker + *r: 'n deer koesj* 'een dure auto', *'n zwoêr operoêse* 'een zware operatie'
- sjwa + *l: 'n dobbel lier* 'een dubbele ladder', *dobbel duire* 'dubbele deuren', *d'onnuuzel treene* 'de onnozele Trien'
- sjwa + *r: 'n doenker plosj* 'een donkere kamer', *dei doenker stroête* 'die donkere straten', *uilen ander kat* 'hun andere kat', *moêger kooie* 'magere koeien'.

Onzijdig enkelvoud: *e lang bedde* 'een lang bed', *e kët stuk* 'een kort stuk', *en uug ôis* ' een hoog huis', *da schief bummeke* ' dat scheef boompje', *'t dik sozjeke* 'het dik dekentje'.

Bij bijvoeglijke naamwoorden die uitgaan op *-d, -n* of een klinker, treden heel bijzondere vormen op, die meestal toe te schrijven zijn aan de werking van allerlei assimilatieregels. In de tabellen staan, van links naar rechts, de vorm bij predicatief gebruik (kort) en de vormen bij attributief gebruik:

mannelijk enkelvoud, vrouwelijk enkelvoud en meervoud van de drie geslachten, onzijdig enkelvoud

Bijvoeglijke naamwoorden op -d

Oud en *koud*:

oud, koud	aave(n), kaave(n)	aa, kaa	oud,koud

Voorbeelden:
z'es oud 'ze is oud'
nen aaven ond 'een oude hond', *nen aave slasj* 'een oude pantoffel'
en aa vraa 'een oude vrouw', *en aa arlozje* 'een oud horloge'
'n oud pjêd 'een oud paard'.

't es koud 'het is koud'
ne kaave winter 'een koude winter'
en kaa plosj 'een koude kamer', *kaa anne* 'koude handen'
e koud soepke 'een koud soepje'.

Bried, duud, good, ruud (met een andere klinker dan *ou* vóór *–d)*

bried	*breeje(n)*	*breei*	*bried*
duud	*dooie(n)*	*dooi(e)*	*duud*
good	*gooie(n)*	*gooi*	*goo(d)*
ruud	*rooie(n)*	*rooi(e)*	*ruud*

Good (onzijdig enkelvoud) verliest zijn *-d* vóór een medeklinker.

Voorbeelden:
Dei stroêt es bried 'die straat is breed', *nen breeien aveneu* 'een brede laan', *en breei stroêt* 'een brede straat', *en bried bedde* 'een breed bed;
Z'es duud 'ze is dood', *nen dooie vougel* 'een dode vogel', *nen dooien ond* 'een dode hond', *zain dooie kat* 'zijn dode kat', *en duud vougelke* 'een dood vogeltje';
Da bruud es good 'dat brood is goed', *ne gooie man* 'een goed man', *en gooi*

vraa 'een goede vrouw', *e goo werk* 'een goed werk, een goede baan', *'t goo weir* 'het goede weer', *e good antwoud* 'een goed antwoord;

Zan um es ruud 'zijn hemd is rood', *ne rooien appel* 'een rode appel', *en rooie plek/en ruu plek* 'een rode plek', *rooi appele/ruu appele* 'rode appels', *e ruud um* 'een rood hemd'.

Rond, blind, wuld

rond	*ronne(n)*	*ronne*	*rond*
blind	*blinje(n)*	*blinje*	*blind*
wuld	*wulle(n)*	*wulle*	*wuld*

Voorbeelden:

Dei toêfel es ni rond 'die tafel is niet rond', *ne ronne partêr* 'een rond bloemenperk', *en ronne toêfel* 'een ronde tafel', *en ron arlozje* 'een ronde horloge', *e rond bakske* 'een ron bakje';

Dei vraa es blind 'die vrouw is blind', *en blinje vraa* 'een blinde vrouw', *en blind kind* 'een blind kind';

Wulle konaaine 'wilde konijnen', *e wuld konaain* 'een wild konijn'.

Bijvoeglijke naamwoorden op -n

Bijvoeglijke naamwoorden met korte klinker + -n:
Dun schijnt het enige bijvoeglijke naamwoord te zijn van dit type. De uitgangen zijn dezelfde als bij gewone bijvoeglijke naamwoorden (dus zoals *dik*).

Bijvoeglijke naamwoorden met lange klinker + -n:
Vijf bijvoeglijke naamwoorden gaan uit op lange klinker + n: *brôin* 'bruin', *faain* 'fijn', *greun* 'groen', *klaain* 'klein', *schuun* 'schoon'. Hun vormen hebben dezelfde uitgangen als andere bijvoeglijke naamwoorden, behalve *klaain* en *schuun* in het onzijdig enkelvoud:

Schuun en *klaain* vertonen de oppositie *b,d,t,V* (mét *-n*)/rest (zonder *-n*): *e schuun bakske* < *e schuum bakske* > 'een mooi bakje', *e klaain dërke* 'een klein deurtje', *e klaain trapke* 'een klein trapje', *e schuun ondsje* 'een mooi hondje' en, zonder *-n, e schuu potsje* 'een mooi potje', *e schuu katsje* 'een

mooi katje', *e klaai verkske* 'een klein varkentje', *e schuu vraake* 'een mooi vrouwtje', *e klaai môizeke* 'een klein muisje', *e klaai lirke* 'een klein laddertje'. Het bijvoeglijk naamwoord heeft geen uitgang: de slot-*n* die in het ene geval blijft en in het andere wegvalt is de slot-*n* van de stam.

Opmerkelijk zijn de verschillende realisaties van *schuun*: onzijdig enkelvoud *schuun, schuum* (daarnaast ook *schuu*); meervoud en vrouwelijk enkelvoud *schuun* en *schuu* met genasaleerde *uu* (vóór schuurklanken, *l,r, j* en *w*).

Bijvoeglijke naamwoorden die op een klinker uitgaan

blaut	*blaave(n)*	*blaa*	*blaut*
flaa	*flaave(n)*	*flaa*	*flaa*
laa	*laa, laaie(n)*	*laa*	*laa*
loê	*loêe(n)*	*loê*	*loê*
neut	*neuve(n)*	*neu*	*neut*
rê	*rêe(n)*	*rê*	*rê*

Voorbeelden:

Zain kravat was blaut 'zijn das was blauw', *nen blaaven tabloo* 'een blauw schilderij', *en blaa kravat* 'een blauwe das', *blaa kouses* 'blauwe sokken', *en blaut um* < *em blaud um* > 'een blauw hemd';

't Es mo flaa 'het is maar flauw', *ne flaave sjanteur* 'een flauwe zanger', *flaa mezeek* 'flauwe muziek', *flaa eite* 'flauw (smakeloos) eten';

De soep es laa 'de soep is lauw', *laa waain* (ook *laaie, laave*) 'lauwe wijn', *laa soep* 'lauwe soep', *laa bee* 'lauw bier';

Ei es loê 'hij is lui', *ne loêe speiler* 'een luie speler', *en loê vraa* 'een luie vrouw', *e loê kind* 'een lui kind';

Zainen otto was nog neut 'zijn auto was nog nieuw', *ne neuven otto* 'een nieuwe auto', *een neu koesj* 'een nieuwe auto', *uile neut ôis* < *uile neud ôis*> 'hun nieuw huis';

Ne rêen bifstuk 'een rauwe biefstuk', *rê esp* 'rauwe ham'.

3.5 De (zelfstandig gebruikte) voornaamwoorden

Interessante vormen zijn er alleen bij de persoonlijke voornaamwoorden. Deze kunnen verschillende vormen hebben naargelang van persoon (eerste,

tweede, derde), getal (enkelvoud, meervoud), geslacht (mannelijk, vrouwelijk, onzijdig), functie (onderwerp of andere functie), plaats in de zin ('gewoon', dat wil zeggen, al dan niet onmiddellijk, vóór het werkwoord, of 'enclitisch', dat wil zeggen onmiddellijk achter het werkwoord of achter een voegwoord, zoals in *slaapt hij* of *dat hij* ...), en klemtoon ('vol' of 'gereduceerd'). De volle vormen van het voornaamwoord in de onderwerpsvorm zijn: *ik/ikke, gaai, ei, zui, waaile, gaaile, zuile.* De gereduceerde vormen zijn: *ik/'k, ge/g', ei, ze/z', et/'t, we/w'/me/m', ge/g', ze/z'* (de vormen zonder slot-*e* worden gebruikt vóór een klinker). De gereduceerde vormen worden het meest gebruikt, de volle vormen als het pronomen beklemtoond is, na het werkwoord herhaald wordt of een eenwoordige zin vormt. Voorbeelden:

'k em da ni gedoên 'ik heb dat niet gedaan'
'k em ek ik da ni gedoên 'IK heb dat niet gedaan'
Wee eit da gedoên? Ikke. 'Wie heeft dat gedaan? Ik'.

Persoonlijke voornaamwoorden kunnen herhaald worden, maar dat gebeurt niet op dezelfde manier voor alle personen. Daarom hier een korte synthese van de verschillende mogelijkheden. De voornaamwoorden zijn in de volgende (delen van) zinnen onderstreept:

a) voornaamwoorden vóór en na het werkwoord:
1 enk.: *ik speil ek ik* (drie voornaamwoorden)
2 enk: *ge spelt gaai* < *ge spel chaai* > (twee voornaamwoorden)
3 enk.: *ei spelt ei* < *ei speld ei* > (id.); *ze spelt zui* < *ze spel sui* > (id.)
1 meerv.: *me speile waaile* (id.)
2 meerv.: *ge spelt gaaile* < *ge spel chaaile* > (id.)
3 meerv.: *ze speile zuile* (id.)

b) voornaamwoorden alleen na het werkwoord (in de zogenoemde inversie):
1 enk: *speil ek ik* (twee voornaamwoorden)
2 enk.: *spelde gaai* (id.)
3 enk.: *spelt en ei* (id.); *spelt ze zui* < *spel se zui* > (id.)
1 meerv.: geen herhaling
2 meerv.: *spelde gaaile* (twee voornaamwoorden)
3 meerv.: geen herhaling

Bijzondere vormen zijn er als het voornaamwoord enclitisch gebruikt wordt, d.w.z. achter de persoonsvorm of achter een voegwoord:

ek/'k: woê em ek (ik) da gezeen? 'waar heb ik dat gezien?'

-e: oo schraaifde (gaai) da? 'hoe schrijf je dat?' (na een voegwoord *ge: as ge ..., da ge ...*)

em: ... dat em ni tôi es, 'dat hij niet thuis is'

me (nooit *we*): *dèn speile me ni* 'dan spelen we niet'.

De meest voorkomende vorm van het enclitisch pronomen (3de persoon mannelijk enkelvoud) is *em.* In twee gevallen is het enclitisch pronomen *ei.*

- als iets tussen het werkwoord en het enclitisch pronomen staat: *'t noste joêr wëdt er ei onderd* 'volgend jaar wordt hij er honderd (jaar)'; *a 'k em gezeid aa da me gewonnen aaie kost et ei ni geluuve < ... kost ed ei ... >* 'toen ik hem gezegd had dat we gewonnen hadden, kon hij het niet geloven'
- na een werkwoord in de onvoltooid verleden tijd: *in daan taaid werkten ei bei Volkswagen* 'in die tijd werkte hij bij Volkswagen'; *alle mergede wachtegen ei in de kaffei on de stoêse* 'elke morgen wachtte hij in het café aan het station'.

De volle vormen van de voorwerpsvorm van het voornaamwoord zijn: *maai, aa, em, ui* (alleen voor personen)/*ze, ons, aaile, uile* (alleen voor personen)/*ze.* De gereduceerde vormen zijn: *mai, aa, 'm, ze, ons, aaile, ze.* Als de voornaamwoorden een andere functie hebben dan onderwerp, worden ze nooit herhaald.

3.6 Het werkwoord

Op het eerste gezicht is er weinig verschil tussen de vervoeging in het Brussels dialect en in het Standaardnederlands. Er zijn sterke en onregelmatige werkwoorden, met bijzondere vormen in de verleden tijd en het voltooid deelwoord, maar dit zijn grotendeels dezelfde werkwoorden als in de standaardtaal.

Wat de werkwoordsvormen in het Brussels zo moeilijk maakt, is dat ze een vrij groot aantal assimilatieregels ondergaan, wat tot gevolg heeft dat ze soms nauwelijks herkenbaar zijn. Op de koop toe vormen ze vaak een com-

binatie met voornaamwoorden die dan eveneens vormveranderingen kunnen ondergaan.

Brussels voor 'horen' is *uure*, dus *ik uur*, etc. Men zou kunnen verwachten dat de zin die betekent 'je hoort ze niet' uit de volgende woorden bestaat: *ge uurt ze ni*; wat men uitspreekt is echter < *guuseni* >. Wat stellen we vast? De *-e* van het voornaamwoord *ge* is weggevallen (omdat het volgende woord met een klinker begint), de *-r* van de stam *uur* is weggevallen vóór de *-t* van de uitgang (zie hoofdstuk 2, r-deletie), die zelfde *-t* is zelf weggevallen (omdat er een medeklinker op volgt, zie verder in dit hoofdstuk) maar eerst is, onder invloed van die *-t*, de *z-* aan het begin van *ze* stemloos geworden, dus *s-* (zie hoofdstuk 2, fricatiefregel).

In dit hoofdstuk worden alleen assimilatieregels vermeld die specifiek zijn voor de vervoeging van werkwoorden.

Tegenwoordige tijd en gebiedende wijs

Regelmatige werkwoorden

In de volgende tabel zijn de uitgangen vermeld, met daarnaast, als voorbeeld, de vormen van het werkwoord *werke*.

Enkelvoud:		
1ste persoon	**– (geen uitgang)**	**(ik) werk**
2de persoon	**-t**	**(ge) werkt**
3de persoon	**-t**	**(ei) werkt**
Meervoud:		
1ste persoon	**-e**	**(we) werke**
2de persoon	**-t**	**(ge) werkt**
3de persoon	**-e**	**(ze) werke**

Andere voorbeelden:

Ik pak, ge pakt, ei pakt, we pakke, ge pakt, ze pakke.
Ik kam, ge kamt, ei kamt, we kamme, ge kamt, ze kamme.
Ik schraaif, ge schraaift, ei schraaift, we schraaive, ge schraaift, ze schraaive.

Bij de werkwoorden treedt verkorting op in de tweede en derde persoon enkelvoud, in de tweede persoon meervoud en in de gebiedende wijs.

Voorbeeld: de stam van het werkwoord *luupe* 'lopen' is *luup*. Door de toevoeging van de *t*-uitgang ontstaat een cluster *-pt-*, wat de verkorting van de *-uu-* tot gevolg heeft: *ge lupt, ei lupt,* imp. *lupt.* Andere voorbeelden: *zwiete / ei zwit* 'zweten', *sloêpe / ei slopt* 'slapen', *roope / ei roept* 'roepen', *eite / ei et* 'eten'.

Opmerking: verkorting treedt niet op als de stam op een stemhebbende schuurklank (*v,z,g)* of op *-r* uitgaat: *schraaive/ ze schraaift* 'schrijven', *leize/ ze leist* 'lezen', *vroêge/ ze vroêgt* 'vragen', *liere/ ze liet* 'leren' (zie verder: stammen op *-r*).

Assimilatieregels

t-assimilatie

De *-t*-uitgang (tweede persoon, derde persoon enkelvoud, gebiedende wijs) wordt stemhebbend, dus als *-d* uitgesproken, als de stam van het werkwoord op een stemhebbende klank uitgaat en het volgende woord met een klinker begint.

Voorbeelden: *ze kupt en ôis* 'ze koopt een huis', *et a soep ôit* '*eet* je soep uit', *ëft a vooten op* ' hef je voeten op', maar *schraaift aam breef* (de stam van *schraaive* gaat op *-v* uit!) < *schraaivd aam breef* > 'schrijf je brief', *ge zeet ui* < *ge zeed ui* > 'je ziet haar'.

Opmerking: als het persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon, *ge*, op het werkwoord volgt (de zogenoemde inversie), valt de *g*- weg. Volgens de hier besproken regel krijgen we dus: < *kupte* > 'koop je', < *pakte* > 'pak je', etc. maar < *schraaivde* > 'schrijf je', < *winde* > 'win je', < *zeede* > 'zie je'.

t-deletie vóór een medeklinker

De *t*-uitgang valt weg als het volgende woord met een medeklinker begint. Voorbeelden:

Dei kosjt good < *dei kosj choot* > 'die kuist goed'
Ei betoilt nuut ni < *ei betoil nuut ni* > 'hij betaalt nooit'
Dei sprekt Brussels < *dei spreg Brussels* > 'die spreekt Brussels'
Vertelt ma ne ki < *vertel ma ne ki* > 'vertel mij eens'.

Ook de *-t* van de werkwoordelijke stam wordt in die context weggelaten:
Da kost niks < *da kos niks* > 'dat kost niets'
Wacht ne ki < *wach ne ki* > 'wacht even'.

Opmerking 1: De *-t*-uitgang van werkwoorden op *-ele, -eme, -ene, -ere* valt niet weg vóór een medeklinker: *ei broebelt neet* ' hij stottert niet', *ze beidelt mè ui kind* 'ze bedelt met haar kind', *z'oêsemt nog,* 'ze ademt nog', *'t reigent neet* 'het regent niet'.

Opmerking 2: Als de stam van het werkwoord op een lange klinker uitgaat, ontstaan interessante vormen. De derde persoon van *zeen* 'zien' is *zeet*; als de *-t* vóór *et* wegvalt, krijgen we bijvoorbeeld *ze zee et,* met een (lelijke?) hiaat, die vermeden wordt dankzij het inlassen van een *-g-*: *ze zeeget* 'ze ziet het'. Zo ook *ze dooget* 'ze doet het', *ze goêget oêle* 'ze gaat het halen', etc. en ook *z'uuget* 'ze hoort het' (uit *ze uurt et,* na wegvallen van de *-r-* en de *-t-*).

t-deletie vóór et
De *-t*-uitgang valt weg vóór het persoonlijk voornaamwoord *et.*

Voorbeelden: *leist et iest* < *leiz et iest* > 'lees het eerst', *pakt et vast* < *pak et vast* > 'pak het vast', *vreest et?* < *vreez et?* > 'vriest het?'

Onregelmatige werkwoorden

De volgende werkwoorden hebben onregelmatige vormen: *doon* 'doen', *emme* 'hebben', *goên* 'gaan', *kunne* 'kunnen', *ligge* 'ligge', *moote* 'moeten', *muige* 'mogen', *stoên* 'staan', *wille* 'willen', *zaain* 'zijn', *zeen* 'zien', *zegge* 'zeggen', *zelle* 'zullen'.

Doon: *Ik doon da ni* 'ik doe dat niet', *doet attense* 'let op', *dooie da naa?* 'doe je dat nu?'

Emme: *G'et kaa anne* 'je hebt koude handen', *z'eit e klaai stemmeke* 'ze heeft een klein stemmetje'

Goên: *Ik goên neu klieren oêndoon* 'ik ga nieuwe kleren aantrekken (aandoen)', *ge goit et vergeite* 'je gaat het vergeten', *goi(e)t em zegge?* < *goid em zegge?* > 'ga je het hem zeggen?'

Kunne: *Mè dei klaain patatsjes kuje gine frit moêke* 'met die kleine aardappeltjes kun je geen friet maken', *'t kan zaain* 'het kan zijn'

Ligge: *Daan leit bouve* 'die ligt boven'

Moote: *Ik moon antwoure* 'ik moet antwoorden', *wa ne krejong mooi'emme?* 'welk potlood moet je hebben?'

Muige: *Ik mag et em ni vroêge* 'ik mag het hem niet vragen'

Stoên: *Merge stoên ek vui neigen eure ni op* 'morgen sta ik niet op voor negen uur'

Wille: *Wa nen boek wije leize?* 'Welk boek wil je lezen?'

Zaain: *Ik ben gebouren in Ailsje* 'ik ben in Elsene geboren', *ik zaain gebouren op de Marolle* 'ik ben in de Marollen geboren'

Zeen: *Ik zeen et vui maai* 'ik zie het vóór me' (ik kan het me zo voorstellen)

Zegge: *Ei zeit niks* < *ei zei niks* > 'hij zegt niets'

Zelle: *Ik zal em intsje kuupe* 'ik zal er eentje voor hem kopen', *ge zult et zeen* < *ge zul et zeen* > 'je zult het zien'.

Onvoltooid verleden tijd en voltooid deelwoord

Regelmatige werkwoorden

Zoals in het Nederlands wordt de onvoltooid verleden tijd gevormd door aan de stam een *de*- of een *te*-uitgang toe te voegen, *-de* als de stam op een stemhebbende klank uitgaat, *-te* als de stam op een stemloze klank uitgaat (stemloos zijn *p, t, k, f, s, sj* en *ch).*

Het voltooid deelwoord gaat, volgens dezelfde regel, op *-d* of *-t* uit. Dit verschil hoort men alleen als er een klinker op volgt (*dat em goo gespeld eit* 'dat hij goed gespeeld heeft', *dat em da goo gekosjt eit* 'dat hij dat goed gekuist, schoongemaakt, heeft'). Voorbeelden:

Blooie blooide geblooid 'bloeden'
Snieve sniefde gesniefd 'sneeuwen'
Reigene reigende gereigend 'regenen'

Wachte wachtte gewacht 'wachten'
Pakke pakte gepakt 'pakken, nemen'
Kosje kosjte gekosjt 'kuisen, schoonmaken'

Naast deze vormen van de verleden tijd, komen ook, maar minder vaak, vormen voor met een toegevoegde *-ge: ik drumde/ ik drumdege* 'ik droomde', *ik wachtte/ ik wachttege, ik pakte/ ik paktege, ik kosjte/ ik kosjtege,* etc.

Als de stam van het werkwoord op een medeklinker uitgaat, heeft het toevoegen van een *-de, -te, -d* of *-t*-uitgang tot gevolg dat twee (of meer) medeklinkers op elkaar volgen. Zoals in de tegenwoordige tijd wordt de lange klinker van de stam kort. Dit gebeurt op dezelfde manier als in de tegenwoordige tijd: zelfde wijziging van de klinker, zelfde contexten waarin dit wel en niet gebeurt: *Liene, linde, gelind* 'lenen', *druume, drumde, gedrumd* 'dromen', *speile, spelde, gespeld,* 'spelen', etc.

Er zijn, in de verleden tijd, geen andere uitgangen dan diegene die boven vermeld werden, dat wil zeggen dat er geen verschil is tussen de vormen voor de eerste, tweede en derde persoon enkelvoud of meervoud.
Voorbeelden:

ik spelde of *ik speldege* 'ik speelde'
ge spelde of *ge speldege*
ze spelde of *ze speldege*
we spelde of *we speldege*
ge spelde of *ge speldege*
ze spelde of *ze speldege*

Sterke en onregelmatige werkwoorden

Hieronder staan naast elkaar: de infinitief, de Nederlandse vertaling, de onvoltooid verleden tijd enkelvoud en 2de persoon meervoud, de onvoltooid verleden tijd 1ste en 3de persoon meervoud (alleen waar bijzondere vormen optreden) en het voltooid deelwoord.

Aave	Houden	*Aafde*		*Gaave*
Ange	Hangen	*Angde, oenk*		*Gange*
Baaite	Bijten	*Baitte, beit*		*Gebeite*
Bakke	Bakken	*Bakte*		*Gebakke*
Beginne	Beginnen	*Begost*		*Begost*
Bëste	Barsten	*?*		*Gebëste*

Binne	Binden	*Binde, bont*	*Bonte*	*Gebonne*
Blaaive	Blijven	*Bleif*		*Gebleive*
Blinke	Blinken	*Blingde, bloenk*		*Gebloenke*
Braave	Brouwen	*Braafde*		*Gebraave*
Breike	Breken	*Brekte, brak*		*Gebrouke*
Bringe	Brengen	*Brocht*		*Gebrocht*
Doon	Doen	*Dei*	*Deie*	*Gedoên*
Drinke	Drinken	*Droenk*		*Gedroenke*
Droêge	Dragen	*Droêgde, droog, dreeg*		*Gedroêge*
Ëffe	Heffen	*Ëfte*		*Gëft, gëffe*
Eite	Eten	*Ette*		*Geite*
Ëlpe	Helpen	*Ëlpte, ëlbde*		*Gëlpe*
Emme	Hebben	*Aa*	*Aaie*	*Gad*
Flôite	Fluiten	*Floitte*		*Gefloute*
Geete	Gieten			*Gegoute*
Geive	Geven	*Gaf*	*Goêve*	*Gegouve, gegeive*
Goên	Gaan	*Gink, goenk*		*Gegoên*
(Be)groêve	Graven	*Begroêfde, begroof*		*Begroêve*
Keeze	Kiezen	*Kous*		*Gekouze*
Komme	Komen	*Kwamp*	*Kwoême, kwampe*	*Gekomme*
Kraaige	Krijgen	*Kreig*		*Gekreige*
Krôipe	Kruipen	*Krëpte*		*Gekroupe*
Kunne	Kunnen	*Kost*		
Kuupe	Kopen	*Kocht, kupte*		*Gekocht*
Lache	Lachen	*Lachte*		*Gelache*
Leege	Liegen	*Leegde, loug*		*Gelouge*
Legge	Leggen	*Lag, laai*		*Geleid*
Leize	Lezen	*Leisde*		*Geleize*
Ligge	Liggen	*Lag*	*Loêge*	*Gelouge, geleige*
Loête	Laten	*Leet*		*Geloête*

Luupe	Lopen	*Lupte, leep*		*Geluupe*
Meite	Meten	*Mette*		*Gemeite*
Moote	Moeten	*Moest*		
Muige	Mogen	*Mocht*		
Raaie	Rijden	*Rei*		*Gereie*
Reeke	Rieken	*Rikte*		*Gerouke*
Rekke	Rekken			*Gerokke*
Roope	Roepen	*Reep*		*Geroope*
Schaaite	Schijten	*Scheit*		*Gescheite*
Scheete	Schieten	*Schout*		*Geschoute*
(Ôit)scheeje	Uitscheiden (ophouden)	*?*		*Oitgescheeje*
Schinke	Schenken	*Schingde, schoenk*		*Geschoenke*
Schôive	Schuiven	*Schouf*		*Geschouve*
Schraaive	Schrijven	*Schraaifde, schreif*		*Geschreive*
Śloêpe	Slapen	*Slopte, sleep*		*Gesloepe*
Smaaite	Smijten	*Smette, smeit*		*Gesmeite*
Smelte	Smelten	*Smeltte*		*Gesmolte*
Snaaie	Snijden	*Snei*		*Gesneie*
Spreike	Spreken	*Sprekte, sprak*		*Gesprouke*
Springe	Springen	*Sproenk*		*Gesproenge*
Steike	Steken	*Stekte, stak*		*Gestouke*
Stërve	Sterven	*Stërfde, stirf*		*Gestërve*
Stoên	Staan	*Stont*	*Stonte*	*Gestoên*
Straaike	Strijken	*Strekte, streik*		*Gestreike*
Têre	Durven	*Têde, tist, tost, tust*		*Getêd*
Uute	Heten	*Utte*		*Guute*
Valle	Vallen	*Veel*		*Gevalle*
Vange	Vangen	*Vangde, voenk*		*Gevange*
Vechte	Vechten	*Vechtte, vocht*		*Gevochte*

Vergeite	Vergeten	*Vergette*		*Vergeite*
Verleeze	Verliezen	*Verleesde, verlous, verlour*		*Verloure*
Verstoên	Verstaan	*Verstont*	*Verstonte*	*Verstoên*
Vinne	Vinden	*Vont, vond*	*Vonte, vonne*	*Gevonne*
Vleege	Vliegen	*Vloug*		*Gevlouge*
Vreeze	Vriezen	*Vreesde, vrous*		*Gevrouze*
Vringe	Wringen	*Vroenk*		*Gevroenge*
Vroêge	Vragen	*Vreeg*		*Gevroêgd*
Waaize	Wijzen	*Weis*		*Geweize*
Wasse	Wasssen	*Waste*		*Gewasse*
Wëde	Worden	*Wëdde, wëtte, wid*		*Gewëde*
Weige	Wegen	*Weigde, woug*		*Gewouge*
Weite	Weten	*Wist*		*Geweite*
Wille	Willen	*Waa (ge wait)*	*Waaie*	
Winne	Winnen	*Winde, wont*	*Winde, wonte*	*Gewonne*
Zaain	Zijn	*Was (ge woit)*	*Woêre*	*Geweist*
Zeen	Zien	*Zag*	*Zoêge*	*Gezeen*
Zegge	Zeggen	*Zaa, zaai*	*Zaaie*	*Gezeid*
Zelle	Zullen	*Zo(u) (ge zoit)*	*Zoie, zon*	
Zeuke	Zoeken	*Zocht*		*Gezocht*
Zinge	Zingen	*Zingde, zoenk*	*Zingde, zoenke*	*Gezoenge*
Zitte	Zitten	*Zitte, zat*	*Zoête*	*Gezoute*
Zooie	Zieden	*Zooide*		*Gezooie*
Zôipe	Zuipen	*Zoup*		*Gezoupe*
Zwaaige	Zwijgen	*Zweig*		*Gezweige*
Zwumme	Zwemmen	*Zwumde, zwoemp*		*Gezwumd, Gezwoeme*

3.7 Het telwoord

De vormen van de hoofdtelwoorden luiden:
Van 1 tot 10: *ien, tweei(e), draai, veer, vaaif, zes, zeive, acht, neige, teen;*
Van 11 tot 19: *ëlf, twëlf, detteen, vieteen, vëfteen, zesteen, zeiveteen, achteen, neigeteen;*

Van 20 tot honderd: *twinteg, ienentwinteg, tweeientwinteg,* etc.;
detteg,
fieteg, ienenvieteg, tweeienvieteg, etc.
fëfteg, ienenvëfteg, tweeienvëfteg, etc.
sesteg, ienensesteg, tweeiensesteg, etc.
seifteg, ienenseifteg, tweeienseifteg, etc.
taggeteg, ienentaggeteg, tweeientaggeteg, etc.
neichteg of neigeteg.

Opmerking: alleen *ien* wordt verbogen; de uitgangen zijn dezelfde als die van het onbepaalde lidwoord en van *gien: ienen bal, ienen ond,*'één hond', *iene put, iene frang, ien bloem, ien dui* 'één deur', *ien kat, ien bedde, ien duske* 'één doosje', *ie pateike* 'één gebakje', *ie vensterke* 'één venstertje', *ie keeke* 'één kip'.

De rangtelwoorden luiden: *ieste, tweeide, derde, virde, va(a)ifde, zesde, zeiveste, achste, neigeste, tinde; ëlfste, twëlfste, dettinde, vietinde, vëftinde, zestinde, zeivetinde, achtinde, neigetinde; twintegste,* etc. (steeds *-ste*).

4. Van woord tot zin

In dit hoofdstuk gaat het eerst over woorden en daarna over woordgroepen en zinnen. Wat volgt geldt heel zeker, althans ten dele, niet alleen voor het Brussels (maar ook voor andere Brabantse dialecten).

4.1 (Zelfstandige en bijvoeglijke) naamwoorden

Over naamwoorden is bijna alles gezegd in het vorige hoofdstuk. Twee bijzonderheden:

– *eur* 'uur' heeft als meervoud *eure*:

Z'emmen en eur moote wachte 'ze hebben een uur moeten wachten'

Z'emme draai eure moote wachte 'ze hebben drie uur moeten wachten'

Anders dan in het Standaardnederlands wordt dus de meervoudsvorm gebruikt na een telwoord. Ook anders is de vorm in uitdrukkingen met het voorzetsel *om* en een telwoord:

Om ien eure 'om één uur', *om tweei eure* 'om twee uur' (steeds de meervoudsvorm, ook na *ien* 'één'!).

Eveneens het vermelden waard zijn de uitdrukkingen voor het halve uur: *vaaivenalf* 'half zes', *twëlvenalf* 'halféén', etc, waarin *en* met sjwa uitgesproken wordt.

– *aaigeste* is het meest gebruikte woord om identiteit uit te drukken ('zelfde'):

den aaigesten dag 'dezelfde dag'

da's 't aaigeste mè zai zuster 'dat geldt ook voor zijn zuster'

4.2 Er

Er zijn in het Nederlands vier soorten *er*. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* heeft het over 'gebruikswijzen': locatief, presentatief, prepositioneel en kwantitatief. In het Brussels zijn die gebruikswijzen niet helemaal dezelfde als in het Standaardnederlands.

Locatief wordt in plaats van *er* gebruikt *do/doe*, een zwakke vorm van *doê* 'daar': *ei was doe ni* 'hij was er niet'.

Presentatief komt er vooraan in de zin, dus vóór de persoonsvorm, steeds *do: do was neemand ni toîs* 'er was niemand thuis'. Maar enclitisch wordt steeds *er* gebruikt: *dèn woêren er nog gien otto's* 'toen waren er nog geen auto's'. *ik paais datter neemant ni es* 'ik denk dat er niemand is'.

Prepositioneel is het gebruik conform de standaardtaal: *z'emmen ermei gespeld* 'ze hebben ermee gespeld'. En ook kwantitatief komt het gebruik overeen met dat van de standaardtaal, behalve met het telwoord *ien* 'één': *ei eiter mai draai gegouve* 'hij heeft er me drie gegeven', *ei ei mai ien gegouve* 'hij heeft er me één gegeven' (geen *er*).

In het Brussels wordt *er* dus alleen enclitisch gebruikt.

4.3 Werkwoorden

a. *kenne* en *kunne:*

Het zelfstandige werkwoord *kenne* en het hulpwerkwoord *kunne* worden meestal gebruikt zoals in het Nederlands. Het gebeurt echter niet zelden dat de vormen van het ene werkwoord in de plaats van het andere gebruikt worden:

Ik kost daan ni 'ik kende die niet' (*kost* is de verleden tijd van *kunne*)

't es de stoutste da'k kan 'het is de stoutste die ik ken'

ze zo da ni kenne doon 'ze zou dat niet kunnen doen'
wannier kend' em spreike? 'wanneer kun je hem spreken?'
ge ken et op tweei maneere zegge 'je kunt het op twee manieren zeggen'

b. *ligge, stoên, zitte*
Deze werkwoorden worden op dezelfde manier gebruikt als in het Nederlands. Bijvoorbeeld, voor personen:
Ze stoên vui de dui 'ze staan voor de deur'
Ze zit on de venster 'ze zit aan het raam'
Ze liggen in 't ges 'ze liggen in het gras'

Ook voor voorwerpen:
Daan buum stoêt te dicht bè d'oêg 'die boom staat de dicht bij de haag'
De taluren stoên al op toêfel, de serviette liggen er neivest 'de borden staan al op tafel, de servetten liggen ernaast'

De causatieven (dat zijn de werkwoorden die betekenen 'in die houding plaatsen') zijn in het Brussels over het algemeen dezelfde als in het Nederlands, behalve bij sprekers uit de Marollen, die in alle gevallen (bijna) altijd *zette* gebruiken:
Plooit da papeei in veer en stek/zet et in aa portefël 'vouw dat papier in vier en steek het in je portefeuille'
Mai pa doo/zet nuut ginne sôiker in zaine kaffei 'mijn vader doet nooit suiker in zijn koffie'
Ze zettegen ui was in de kôip 'ze zette haar was in de kuip'
Ei leg/zet zoltsjes in zain schoone 'hij legt zooltjes in zijn schoenen'
We goên er de tapaitsjes onder legge/zette 'we gaan er de matjes onder leggen'
Ze laai/zetten ui in ui bedde 'ze ging in haar bed liggen'

c. Hulpwerkwoorden
Anders dan in het Nederlands wordt, in de voltooide tijden, het werkwoord *zaain* 'zijn' met *emme* 'hebben' vervoegd:
Ei eit de gil weik zeek geweist 'hij is de hele week ziek geweest'
Deis weik eiget nogal koud geweist 'deze week is het nogal koud geweest'

M'emmen in Dosjland geweist 'we zijn in Duitsland geweest'
'k em mè ëm no de fiest geweist 'ik ben met hem naar het feest geweest'.

4.4 Bijwoorden: 'weer, opnieuw' (herhaling) en 'terug'

Om uit te drukken dat een bepaalde handeling herhaaldelijk plaatsgevonden heeft of herhaald moet worden, gebruikt het Brussels meestal het bijwoord *vanêr*, soms ook *veroem* of *weial*:

Z'emme vanêr verloure 'ze hebben opnieuw, nogmaals verloren'
De soep es ni werrem genoeg, zet ze vanêr op de gaas 'de soep is niet warm genoeg; zet ze nog wat op het gasfornuis'

Wei betekent dat men naar 'een punt van uitgang' (Van Dale) teruggaat of teruggekomen is:

Ei moo weigoên no zainen buroo want ei eit zain sluiters vergeite 'hij moet naar zijn bureau teruggaan, want hij heeft zijn sleutels vergeten'
As Jestrovic weikomt zal Mornar op de bank moote gon zitte 'als Jestrovic terugkomt, zal Mornar op de bank moeten plaatsnemen'
Ei mocht de lier gebrôike, mo ei moest ze 's oêves weibringe 'hij mocht de ladder gebruiken, maar moest ze 's avonds terugbrengen'.

4.5 Negatie

a. dubbele negatie

Een eerste groep negaties kan in de zin als enig ontkennend woord gebruikt worden: *ni* 'niet', *gin* 'geen', *niks* 'niets', *ne mi* 'niet meer':

Ze goên ni mei mè ons 'ze gaan niet met ons mee'
'k em ginnen dëst 'ik heb geen dorst'
z'emmen ons niks gezeid 'ze hebben ons niets gezegd'
ze zaain ee nemi 'ze zijn hier niet meer'

De combinaties *gin ni, niks ni, nemi ni* zijn uitgesloten. Een tweede groep negaties moet altijd van een andere negatie (uit de eerste groep) vergezeld gaan: *nuut* 'nooit', *neemand* 'niemand', *neeverans* 'nergens':

– met *ni:*
'k *em daan <u>nuut ni</u> gezeen* 'ik heb die nooit gezien'

do was neemand ni 'er was niemand'
'k em dei neeverans ni zeen ligge 'ik heb die nergens zien liggen'

– met een ander ontkennend woord:
ze babbelt zoevuil da neemand nemi no ui lëstert ' ze babbelt zoveel dat niemand nog naar haar luistert'
mai pa zet nuut ginne sôiker in zaine kaffei 'mijn vader doet nooit suiker in zijn koffie'

b. *en*
Het Nederlands had vroeger een negatie *en*, die 'als zelfstandige ontkenning' (WNT) gebruikt kon worden. Het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, deel III, geeft daar enkele voorbeelden van (*Sulcken boom en vindt men in den lande*, 'zo'n boom vind je in dit land niet' bij Van der Noot, dus in de zestiende eeuw). 'In verband met een ander ontkennend woord' (WNT) bestaat deze negatie nog in onze dialecten. Dit *en* (met sjwa uitspreken!) komt bij sommige Brusselaars voor (bij andere nooit!), maar dan is het gebruik ervan aan bepaalde voorwaarden gebonden:
– nooit in zelfstandige of hoofdzinnen, dus nooit *ik en speil ni* 'ik speel niet' of *ik en blaaif ni toîs as 't reigent* 'ik blijf niet thuis als het regent'.
– alleen in bijzinnen, als *en* onmiddellijk op de eerste ontkenning volgt of op *gin* + zelfstandig naamwoord:
omda ze de kabel ni en emme 'omdat ze geen kabel(televisie) hebben'
'tgein da ge ni en wet kunde ni vergeite 'wat je niet weet kun je niet vergeten'
as gaai niks en zegt, zeg ek oek niks 'als jij niets zegt, zeg ik ook niets
(met, in de laatste twee zinnen, *en* in de bijzin en geen *en* in de hoofdzin).
Atter gin beei ne mi en es, drinke me waain 'als er geen bier meer is, drinken we wijn'

4.6 Voorzetsels

– *nost, lost*
nost aa linke/rechte kant 'aan je linker/rechter hand'
lost elke kant 'aan weerszijden'
ze komme nost ee 'ze komen hierlangs, in deze richting'

Een contaminatie van *langs* en *naast?* Het Brusselse woord voor 'naast' is *neivest.*

– *tusse*

tusse betekent 'tussen', maar ook 'tijdens': *tusse den ourlogt* 'gedurende de oorlog'

– *on*

on beantwoordt aan het Nederlandse 'aan' (*on de meur* 'aan de muur', *z'eit dat on maai gegouve* 'ze heeft dat aan mij gegeven'). Twee andere gebruiksmogelijkheden kunnen hier vermeld worden:

Ten eerste *on* + lijdend voorwerp in contrastzinnen:

On maai emme ze ni gênviteid, on ma zuster wel 'mij hebben ze niet uitgenodigd, mijn zuster wel'

Ten tweede is *on* is bij sommige Brusselaars (vooral in het centrum), en bij de een al wat meer dan bij de andere, een ongemarkeerd voorzetsel, dat allerlei nuances van plaats, tijd en andere kan uitdrukken. Dit gebruik van *on* kan aan invloed van het Frans toegeschreven worden:

Ei eit on den Union gespeld 'hij heeft bij Union gespeeld' (Frans *à l'Union*)

Me goên on 't sinema 'we gaan naar de bioscoop' (Frans *au cinéma)*

on de traafiest van Philippe 'op de bruiloft van Philippe' (Frans *au mariage de ...*)

Es aa breu on de kerk getroud? 'is je broer in de kerk getrouwd? (Frans *à l'église*)

On Alderaailege 'met Allerheiligen' (Frans *à la Toussaint*)

On ien eure 'om één uur' (Frans *à une heure*)

On de koête speile 'met de kaarten spelen' (Frans *jouer aux cartes*)

'k Em gi geld verlouren on de bëzze 'ik heb op de beurs geen geld verloren' (Frans *à la bourse*)

– *vi/vè*

Dit voorzetsel beantwoordt aan Nederlands 'voor': *vi ui* 'voor haar'. 'Vóór' (plaats of tijd) is in het Brussels *vui: vui de dui* 'vóór de deur', *vui de noon* 'voor de middag'. *Vi/vè* kan ook reden of doel uitdrukken:

Vi wa (of *woevui) emme ze da gedoên?* 'waarom hebben ze dat gedaan?'

Vi no 't schoul te goên 'om naar school te gaan'

z'aafden em vast vi attem ni kost wegluupe 'ze hielden hem vast opdat ie niet kon weglopen'

4.7 Voegwoorden

– *of/och*

Van het nevenschikkend voegwoord komen twee vormen voor, *of* en *och:*

Kouskes of/och sokette 'kousjes'

Waain of/och beei 'wijn of bier'

– het onderschikkend voegwoord *da(d)*

Dit voegwoord wordt als /dad/ uitgesproken als het volgende woord met een klinker begint. Vóór een klinker hoort men /da/, maar onder invloed van de weggevallen slot-*d* wordt de volgende medeklinker geassimileerd:

Ik paais dad ons aavers weg zaain 'ik denk dat onze ouders weg zijn'

Ze zeit da ze zeek es < *da se* > 'ze zegt dat ze ziek is'

Ik paais da daan reige good es vi onzen of < *da taan* > 'ik denk dat die regen goed is voor onze tuin'

Dit voegwoord wordt ook gebruikt na een vraagwoord of na een betrekkelijk voornaamwoord dat met *w-* begint (of na een woordgroep die een dergelijk woord bevat):

ik wei ni woê da Rik wunt, oo dattem da doot, etc. 'ik weet niet waar Rik woont, hoe hij dat doet'

ge moe ni geluuve wa da z'in de gazet schraaive 'je moet niet geloven wat ze in de krant schrijven'

de mense vè wee da main vraa werkt 'de mensen voor wie mijn vrouw werkt'

ei wet wa nen tram damme moote pakke 'hij weet welke tram we moeten nemen'

Het kan gebeuren, dat de begin-*d* van *da(d)* weggelaten wordt:

De stroêt woê a ze vreuger wunde < *woê asse* > 'de straat waar ze vroeger woonden'

Daan pei woevui attem werkt 'die man voor wie hij werkt'

– het onderschikkend voegwoord *as*

As (Nederlands *als*) is de meest voorkomende en vaak de enige vorm van dit voegwoord in de voorsteden en in een deel van het centrum. In de Marollen verliest het zijn slot-*s*, maar ook hier (zoals bij *da,* in de vorige alinea) wordt de volgende fricatief of *d*- geassimileerd, dus stemloos.

As/a main vraa nog werkte 'toen mijn vrouw nog werkte'

As de bloêre beginne te valle 'als de bladeren beginnen te vallen'

A de bloêre ... < *a te* >

Combinaties van het voegwoord met persoonlijke voornaamwoorden:
buiten de Marollen < *azzek, asche, assem, asse, azzet* of *ast, asme, asche, asse* >
in de Marollen: < *ak, ache, attem, asse, at, amme, ache, asse* >

azzek/ak ni tôis zaain 'als ik niet thuis ben'

ei broebelt neet assem/attem Brussels sprekt 'hij stottert niet als ie Brussels spreekt'

Opmerkelijk is dat, in het centrum van de stad en vooral in de Marollen, vormen zonder slot-*s* ook vaak met een begin-*d* gerealiseerd worden:

Ge goit et vergeite (d)a ge direkt ni en goit < *(d)ache* > 'je zult het vergeten als je niet meteen gaat'

Zëlfs (d)a ge gelaaik et < *(d)ache* > 'zelfs als je gelijk hebt'

Het wegvallen van, enerzijds, de begin-*d* van *da* en, anderzijds, de slot-*s* van *as* heeft tot gevolg dat beide voegwoorden dezelfde vorm kunnen hebben. Of zijn de beide voegwoorden, bij die sprekers, samengevallen, m.a.w. is er maar één voegwoord met de functies van 'dat' en 'als'? Zie ook de volgende alinea, over *of.*

– het onderschikkend voegwoord *of*

Het onderschikkende voegwoord dat een indirecte vraag inleidt is, in de voorsteden, over het algemeen *of,* gevolgd door de bekende complementizer *da(d):*

Ge wet ni of dattem komt 'je weet niet of hij komt'

In het centrum van de stad komt deze combinatie *(of da)* slechts zelden voor. In plaats daarvan gebruikt men *(d)a*:

Ik wei ni (d)a ge da geld muig beizege <*(d)ache* > 'ik weet niet of je dat geld mag gebruiken'

'k Zal wel zeen (d)a ge tôis zait < *ache* > 'ik zal wel zien of je thuis bent'

ik zo wille weiten a't gevrouzen eit deize nacht 'ik zou willen weten of het deze nacht gevroren heeft'

ei wet ni (d)attem goit ne neuve kuupe < *attem* > of < *tattem* > 'hij weet niet of hij een nieuwe zal kopen'

4.8 Woordvolgorde

– extrapositie

Nederlandse zinnen, en ook de zinnen in de Brabantse dialecten, hebben een zogenoemd 'eindstuk', dat uit werkwoordsvormen bestaat: één of meer infinitieven, een voltooid deelwoord, een scheidbaar partikel (*op* van *opstaan*, *mee* van *meespelen*, etc.), de persoonsvorm van het werkwoord in een bijzin. Deze vormen zijn in de volgende voorbeelden onderlijnd:

'ze zijn om acht uur opgestaan'

' ... dat ze morgen zullen blijven logeren'

In het Nederlands kunnen constituenten achter dit eindstuk geplaatst worden. In het Brussels worden bijwoordelijke bepalingen niet verplicht, maar wel meestal achter het eindstuk geplaatst ('geëxtraponeerd'):

M'emmen asperzje geite mè aaire 'we hebben asperges met eieren gegeten'

Ei zaai damme ni vriendelaaik woêre mè ëm 'hij zei dat we met hem niet vriendelijk waren'

Z'eit uin bril vergeite in den tram 'ze heeft haar bril in de tram vergeten'

Waailen emme gewacht tot neigen eure 'we hebben tot negen uur gewacht'

Ei ei neigeneneigeteg joêr gad e zoêterdag 'hij is zaterdag 99 geworden'

De tweei breus zaain getroud mè tweei zusters 'de twee broers zijn met twee zussen getrouwd'

'k Em iene kie goên danse mè ui on de Mirano 'ik ben eenmaal met haar in de Mirano gaan dansen' (met, in deze zin, twee constituenten na het eindstuk *goên danse)*.

– doorbreken van het eindstuk
Waar in het Nederlands het eindstuk een ondoordringbaar geheel vormt, gebeurt het, in het Brussels, vaak dat een constituent tussen delen van het eindstuk geplaatst wordt. Dit is, onder andere, het geval tussen twee infinitieven:

Woê essem goên daan vis kuupe? 'waar is ie die vis gaan kopen?'

Ze zelle moote de chauffage central plaseire 'ze zullen de centrale verwarming moeten laten plaatsen'

In het volgende voorbeeld staat één constituent (in de a-zin) of staan twee constituenten (in de b-zin) in het eindstuk; in de c-zin staat daar één constituent, bovendien is een tweede geëxtraponeerd:

(a) *Me zoie mè aaile wille no 't sinema goên* 'we zouden met jullie naar de bioscoop willen gaan'
(b) *Me zoie wille mè aaile no't sinema goên*
(c) *Me zoie wille no't sinema goên mè aaile.*

Het veelvuldig extraponeren van bepalingen en het doorbreken van het eindstuk hebben tot gevolg dat het werkwoord (of delen van het werkwoord) meer naar voren komt te staan. De woordvolgorde lijkt daardoor op die van Franse zinnen en komt daar soms zelfs helemaal mee overeen. Vergelijk (a-zin Brussels, b-zin Frans, c-zin Nederlands):

(a) *waailen emme gewacht tot neigen eure*
(b) nous avons attendu jusque neuf heures
(c) we hebben tot negen uur gewacht

(a) *Woê essem goên daan vis kuupe?*
(b) Où est-il allé acheter ce poisson?
(c) Waar is hij die vis gaan kopen?

Of men hier aan een rechtstreekse invloed van het Frans kan denken, is onzeker. In de volgende constructies is dat vermoedelijk wel het geval:

– geen zogenoemde inversie in de hoofdzin
In Nederlandse en ook Brusselse hoofdzinnen staat de persoonsvorm op de

tweede plaats. Op de eerste plaats kan dus maar één constituent staan, vaak het onderwerp, soms een bijwoord (bijvoorbeeld 'daar, daarom, toen, ...'), een bepaling, etc. Die eerste plaats kan ook door een bijzin ingenomen worden:

As't reigent blaaive me tôis 'als het regent blijven we thuis'

Het Frans behoudt, in de hoofdzin, de gewone volgorde onderwerp-werkwoord:

'S'il pleut, nous restons à la maison'. Precies deze volgorde hoort men soms bij Brusselaars. Anders dan de boven behandelde verschijnselen (extrapositie en doorbreken van het eindstuk) is dit echter uitzonderlijk:

A'k em gezeid em damme gewonnen aaien (,) ei wilden et ni geluuve 'toen ik hem zei dat we gewonnen hadden, wilde hij het niet geloven'

As ze merge gestraft zaain (,) 't zal ni vuil zaain 'als ze morgen gestraft worden, zal het niet veel zijn (geen zware straf worden)'

As g'em schreif (,) ei antwoude aa nuut ni 'als je hem schreef, antwoordde hij je nooit'

N.B.: Met de komma tussen haakjes wordt aangegeven, dat (soms, niet steeds) een kleine pauze tussen bijzin en hoofdzin gehoord kan worden. Het is zeker geen toeval dat deze constructies vooral (of uitsluitend?) na bijzinnen van voorwaarde optreden. Vergelijk met de volgende constructie (met een bijzin van voorwaarde zonder voegwoord):

Aaie men em loête doon (,) ei kous altaaid den deedste waain 'hadden we hem laten doen, hij koos altijd de duurste wijn'

5. Woorden en Uitdrukkingen

De Brusselse agglomeratie maakt, wat het dialect betreft, deel uit van een uitgebreid Zuidwest-Brabants dialectlandschap. Net zoals in de fonetiek (een apart systeem van lange klanken, zie hoofdstuk 2), maar dan op minder grote schaal, blijken in Brussel een aantal woorden en uitdrukkingen gebruikt te worden die in het omringende platteland ofwel helemaal niet, ofwel slechts op een enkele plaats bekend zijn. Deze worden in het eerste deel van dit hoofdstuk behandeld. Kenmerkend voor het Brussels is verder het feit dat heel veel woorden uit het Frans ontleend worden, veel meer dan in enig ander Vlaams dialect. Daarover gaat deel 2.

5.1 Typisch Brusselse woorden en uitdrukkingen

Ajoein: in Brussel de meest gebruikte spotnaam voor politieagenten. Oorsprong: vroeger droegen politieagenten een witte helm, die vaag op een halve ajuin leek (?).

Alf-en-alf of *alf-oem-alf:* een mengsel van twee verschillende biersoorten, bijvoorbeeld half faro en half lambiek.

Z'eit in 't pateike gebeite ... ze lupt mè 'n tonneke: ze heeft in het taartje gebeten en loopt met een tonnetje, ze is zwanger.

Gebarakeid: naar het Franse *baraqué*, breedgeschouderd; vandaar, ironisch, *ei es gebarakeid gelak ne pain français* 'hij is zo struis als een stokbrood'.

Bloopansj of *bloempansj:* bloedworst, met een diameter van ongeveer 10 cm., gemaakt van bloed, meel (bloem) en vet. Wordt in dikke sneden gegeten. Heeft een donkere roodbruine kleur en is doorspikkeld met witte vlekken van verschillende grootte (het vet). Vandaar

Bloopansj-moesj, -broek, -vest: muts, broek, jasje in geruite stof.

Jeu: van 'juu', de uitroep om paarden en andere trekdieren aan te sporen. Een *jeuke* is een klein paard in kindertaal. *Op de jeukes speile* is op de paarden wedden. *Jeu* of *pjêrejeu* (!) is een stuk paardenvlees.

Kaleire: van het Franse *caler*, in veel dialecten bekend in de betekenis 'vastzetten'. In het Brussels betekent *kaleire* ook 'werpen', en dan wel met een armbeweging boven de schouder, zoals Amerikaanse baseballspelers.

Karabitsje: van Frans *escarbille* (sintel)? Was vroeger een rond of ovaal koekje dat met suiker op een blad papier geplakt was. Nog in *'t es e raar karabitsje:* een rare kwast, iemand met een moeilijk karakter.

Klet: onbekwaam iemand; *ei spelt gelak as 'n klet,* hij speelt ongelooflijk slecht.

Krisjuuge: door secretie dichtplakkende ogen. *Trwit mè krisjuuge* is bokking (uit de tijd dat forel – in het Frans *truite*- dure vis was). Quiévreux vermeldt de volgende uitdrukking: *'s Vraaidoêgs doon ze luksekuike, draa soute pataaten en 'n trwit mè krisjuuge:* 's Vrijdags is het bij hen luxekeuken, drie soorten aardappelen en een gerookte haring (om de spot te drijven met opscheppers waarvan men weet dat hun dagelijkse kost aan de magere kant is).

Sjatoo van de kroên of *Châteauneuf van 't krontsje:* water bij het eten (*kroên, krontsje* = 'kraantje').

Lavet: van het Frans *lavette*, dat in de volkstaal 'tong' betekent. *'t Es 'n lavet,* een babbelkous; *es ma dat 'n lavet jaa!,* wat is me dat voor een kletskous!

Plekzjandarm: de bloem van het kliskruid.

Rollekebolleke doon: rollebollen, van een helling rollen om de lengteas van het lichaam.

Sjoenkele: struikelen. Vandaar *sjoenkelkneene*, X-benen, en *ne sjoenkelvoot* of *sjoenkelpuut*, een horrelvoet.

Sjooske: dinges (persoon van wie men de naam niet kan of niet wil noemen), van het Franse *chose.*

Smakse: doe was 'n smakse volk, het was heel druk.


Marcel de Schrijver
EIE MA VAST ?
Het levend Brussels Dialect
MOORE
Een bloemlezing van merkwaardige woorden en gezegden
Een verbeterde en ruim vervolledigde versie van "En Dad'in a Kas !"

Sprok: zoe moêger as sprok, zo mager als sprot, heel mager.
Tatsjelul: onnozelaar.
Trisjoêt: van het Franse *tricher,* bedrieger.
Vertrekselke: vertelseltje, sprookje.

Sommige van bovenstaande woorden zijn uit het Frans ontleend, maar worden niet als zodanig aangevoeld worden, o.a. omdat hun vorm helemaal aan het plaatselijke dialect aangepast is; bijvoorbeeld *gebarakeid* (Frans *baraqué*), met Vlaams voorvoegsel *ge-* en achtervoegsel *-d* en de *ei*-klank in plaats van *é.*

In Brussel worden (of werden) ook een aantal woorden of uitdrukkingen gebruikt, die naar personen, plaatsen of toestanden verwijzen:

Ei eit em gekamd mè de grille van d'Allepout: hij heeft zijn haar met het hek van de Hallepoort gekamd, dus: hij is slecht gekamd.

Amigo: het Spaanse woord voor vriend. Wordt in Brussel gebruikt om een gevangenis aan te duiden. Ten tijde van de Spaanse bezetting zouden de Spanjaarden het Vlaamse woord *vrunte* (huis van de Heer, vandaar gevangenis) met het woord voor 'vriend' verward hebben en de, naar hun mening geestige, benaming overgenomen hebben.

't Es vè Buls: het is voor de rekening van Buls, dus gratis. Buls was op het einde van de negentiende eeuw burgemeester van Brussel. Op een dag zou hij tegen een groep bewonderaars, die hem met een fanfare op kop thuis hulde kwamen brengen, gezegd hebben dat ze op zijn kosten een pint mochten gaan drinken in café 'den Sack', op de Grote Markt ...; *werke vè Buls* betekent werken zonder ervoor betaald te worden.

Trekt 'n oêr oeit za gat en 't zal klinke lak de klokke van Sinte-Goodele: trek een haar uit zijn achterwerk en het zal klinken zoals de klokken van Sinte-Goedele. Wordt beweerd van iemand die heel gierig is.

Irsj-partêr: Frans *Hirsch-par-terre.* Hirsch & Cie was een selecte kledingwinkel in de Nieuwstraat. 'Hisch-die-op-de-grond-uitgestald-ligt' is een ironische benaming voor de 'oude markt' (rommelmarkt).

Ei vaail poentsjes on 't ges in 't park van Koekelberg: hij vijlt puntjes aan het gras in het park van Koekelberg, hij is te lui om te werken.

Matant: Frans *ma tante.* Het pandjeshuis (in Brussel de Openbare Kas van

Lening, in de Sint-Gisleinsstraat). *Bij matantsje goên:* iets naar het pandjeshuis brengen.

Ze zaain in de Mineeme getroud: ze zijn in de Minimenkerk getrouwd, ze zijn getrouwd zonder de toestemming van hun ouders; zou de enige Brusselse kerk geweest zijn waar dit kon.

Ei kom te pas gelak de pompeers van Muilebeik: hij komt op tijd zoals de brandweerlieden van Molenbeek, dus te laat. Een uitdrukking die men kan vergelijken met, in het Frans, *arriver comme les carabiniers d'Offenbach.*

Schieven arsjitekt: scheve architect. Het meest bekende Brusselse scheldwoord. Zou verband houden met het feit dat, voor de bouw van het gigantische Justitiepaleis eind negentiende eeuw, grote delen van de Marollenwijk gesloopt werden, tot ergernis en machteloze woede van de mensen die in die volksbuurt geboren en getogen waren en er nog woonden.

Maine man es goên visse on 't zwët vaaiver: mijn man is gaan vissen 'aan' de zwarte vijver. 't Zwët Vaaiver is de naam van een buurt in Molenbeek waar geen vijver meer te bekennen is (eind negentiende eeuw gedempt), maar die wel bekend is om de talrijke volkscafés die zich daar bevinden....

Ik paaisde da ge weg woit no Vilvoude: ik dacht dat je weg(gespoeld) was naar Vilvoorde. Wordt gezegd van iemand die ongewoon lang op het toilet is blijven zitten. Vroeger kwam het Brussels afvalwater in de Zenne terecht en vandaar, stroomafwaarts, naar Vilvoorde.

Zinneke: bastaardhond (vroeger vaak in de Zenne verdronken?), vandaar ook iemand die een Brusselse vader en een Waalse moeder heeft, iemand die sedert zijn jeugdjaren in Brussel woont, maar er niet geboren is, etc.

Et goê rapper vuioeit as de Zjonksion: het gaat vlugger vooruit dan de Jonction, de Noord-Zuidverbinding. Wordt gezegd van werkzaamheden die goed opschieten. Het aanleggen van de Noord-Zuidverbinding, onder het centrum van de stad, van het Zuid- naar het Noordstation, duurde enkele decennia.

5.2 Leenwoorden in het Brussels

Het Brussels (Vlaams) heeft een groot aantal woorden aan het Frans ontleend.

De meeste leenwoorden zijn zelfstandige en bijvoeglijke naaamwoorden of

werkwoorden. Uitzonderlijk kan het ontlenen genoemd worden van bijwoorden: *surtoe* (Frans *surtout* 'vooral'), *pertang* (Frans *pourtant* 'nochtans'); *donc* 'dus'; *zjust* (Frans *juste, justement* 'zonet') en voegwoorden, zoals *malgreeda* (Frans *malgré que* 'hoewel') en *poervuda* (Frans *pourvu que*') in bijvoorbeeld *poervu da z'ons ni verget* 'als ze ons maar niet vergeet, laten we hopen dat ze ons niet vergeet!'; merkwaardig is de vervanging van 'que' door *da*.

Zelfstandige naamwoorden: in 't algemeen kan gesteld worden dat alleen Vlaamse benamingen gebruikt worden voor gewone zaken of begrippen en alleen Franse voor al wat minder bekend is of was, wat exotisch is of recent (technologie!). Het ligt voor de hand dat het niet steeds duidelijk is wat als (niet) gewoon en (niet) bekend beschouwd moet worden.

Bijvoorbeeld dierennamen: steeds worden de Vlaamse woorden gebruikt voor hond (*ond*), kat, koe *(kooi)*, paard (*pjêd*), vlieg (*vleeg*), spin (*spinnekop*), etc. maar een poedel is *ne kanisj* (Frans *caniche*) en een Siamese kat *ne chat siamois;* en een jachthond kan *ne jachtond* zijn of *ne chien de chasse. Beire* ('beer') en *wolve* zijn kennelijk dieren die onze voorouders goed moeten gekend hebben; *rinoserossen* ('neushoornen', Frans *rhinoceros*) en *ippopotams* ('nijlpaarden', Frans *hippopotame*) natuurlijk niet. Maar waarom is het in het Brussels *nen oulefant* ('olifant'), maar *ne lion* en *'n lionne* ('leeuw, leeuwin; uitgesproken zoals in het Frans!)?

Het Brussels gebruikt ook, uitsluitend, Franse vaste uitdrukkingen voor (vrij) recente beroepen, functies, instellingen, documenten, voorwerpen, etc. In de meeste gevallen zijn de Nederlandse termen, vaak samenstellingen, onbekend. Voorbeelden: *chef de bureau* (afdelingschef), *agent de change* (beursmakelaar), *carte d'identité* (identiteitskaart), *pièce de rechange* (wisselstuk, reserveonderdeel), *congé payé* (doorbetaalde vakantie), etc.

Merkwaardig is ook het gebruik van Franse namen voor straten en pleinen (met niet meer dan een vijftal uitzonderingen!).

Ook bij de bijvoeglijke naamwoorden stelt men vast dat alleen Vlaamse woorden gebruikt worden voor gewone begrippen. Dus steeds *gruut* 'groot', *klaain* 'klein', *dik, smal, raaik* 'rijk', *zeek* 'ziek', etc., maar *simpateek* (Frans *sympathique*), *formidoêbel* (Frans *formidable*), *vulneroêbel* (Frans *vulnérable*, 'kwetsbaar'), etc.

Bij de werkwoorden is de situatie enigzins verschillend: aan het Frans

worden werkwoorden ontleend die in die taal op *-er* uitgaan, behalve heel frequente werkwoorden. Men gebruikt bijvoorbeeld altijd *goên* ('gaan', Frans *aller*) en *kuupe* ('kopen', Frans *acheter*), maar naast *verbaaigoên* ('voorbijgaan') bestaat ook *passeire* (Frans *passer*). Over het algemeen zijn Vlaamse werkwoorden onbekend waar 'goede' Franse woorden voorhanden zijn, dus steeds *egzizjeire* ('eisen', Frans *exiger*), *derajeire* ('ontsporen', Frans *dérailler*), *soepsoneire* ('verdenken', Frans *soupçonner*), *degazjeire* ('ontzetten', Frans *dégager*), etc. Zeldzaam zijn de ontleningen aan een andere klasse van Franse werkwoorden, zoals *traduizeire* ('vertalen', Frans *traduire*), *pretandeire* ('beweren', Frans *prétendre*'); deze werkwoorden krijgen dan wel de *-eire*-uitgang.

Alle ontleende woorden hebben zich morfologisch aangepast, dat wil zeggen dat ze dezelfde uitgangen krijgen als de inheemse woorden die tot dezelfde woordklasse behoren. De vervoeging is dezelfde als die van Vlaamse regelmatige werkwoorden: zo van *prosjteire* ('projecteren', Frans *projeter*) *ei prosjteit, ei prosjteide, ei ei geprosjteid.* Bijvoeglijke naamwoorden hebben een korte vorm (zonder uitgang) en een lange vorm (met een *e*-uitgang) en ook regelmatige trappen van vergelijking: *ambetant* (Frans *embêtant*), *ambetante, ambetanter, ambetantste.*

Het interessantst zijn de ontleende substantieven. De meervoudsvormen van leenwoorden hebben de volgende kenmerken:
Ze vertonen (althans bij sommige woorden) een grote variatie: het meervoud van *kadei* (uit Frans *cadet,* betekent: jongetje, ventje) is *kadeis, kadeie* of *kadeiene* .

-s treedt veel vaker op dan bij inheemse woorden (waarom? speelt het feit dat het Franse meervoud op *-s* uitgaat een rol? anders dan in het Frans wordt die uitgang uitgesproken).

Een voorkeur voor een *-s*-meervoud kan verklaard worden door allerlei factoren: enerzijds fonologische (bijvoorbeeld woorden die op een klinker uitgaan, of op een lange klinker + *r*: *boezjee/boezjees* 'kaars' (Frans *bougie*), *abat-jour/abat-jours*; ook semantische (levende wezens: *fakteur* 'postbode', *eksplorateur, monteur, missionair* hebben een *s*-meervoud; *fakteur* 'faktuur', *monteur* 'montuur', *bordeur* 'rand' hebben een *e*-meervoud); of morfologische (bijvoorbeeld samengestelde woorden, de zogenoemde 'lexies composées': *porte-plume/porte-plums* e.d.).

Ook verkleinwoorden worden gevormd volgens dezelfde regels die gelden bij Vlaamse woorden.

6. Houding tegenover het dialect

6.1 Inleiding

Meer dan andere dialecten wordt de Brusselse volkstaal bedreigd in haar bestaan. Heel wat senioren spreken die taal nog. Maar hun kinderen of kleinkinderen weten er zoveel niet meer van. Meer dan andere dialecten moest het Brussels plaats ruimen voor het op de sociale ladder hoogstaand Frans of, om als Vlaamse Brusselaar te kunnen overleven, voor het Algemeen Nederlands. Maar samen met dit dialect dreigt een flinke brok Brussels erfgoed, cultuur, gebruiken en gewoonten mee verloren te gaan en daaraan gekoppeld de Vlaams-Brusselse identiteit. Deze cultuur bevat echter schatten van volkscultuur: uitdrukkingen, gezegden en liedjes, gedragen door de typisch Brusselse zwans.

Het is duidelijk dat deze cultuur en deze taal niet mogen verloren gaan, maar voor het nageslacht dienen te worden bewaard. En meer dan dat. Waarom ons niet over onze volkstaal buigen om ze te onderzoeken, te inventariseren, te werken aan toponymie, aan bibliografie, aan volksliedrepertoria? Maar vooral zou het een constante zorg moeten zijn, hoe die taal- en cultuurschatten aan de jeugd kunnen doorgegeven worden, zodat er opnieuw kan gesproken worden van het Brussels als van een springlevende taal.

Het verleden

In de negentiende en het grootste deel van de twintigste eeuw was er weinig belangstelling voor het Vlaamse dialect dat te Brussel gesproken werd, vooral van Vlaamse zijde. In de hoofdstad was er nauwelijks sprake van een Nederlandstalige intelligentsia, die zich daarvoor had kunnen interesseren en vanwege de overheid kon pas op enige steun gerekend worden toen de geleidelijke overgang naar een federale structuur de Nederlandstalige gemeenschap de nodige bevoegdheid gaf over culturele materies, dus ook over de taal.

De enige uitzondering is de monografie van G. Mazereel, *Klank- en Vormleer van het Brusselsch dialect.* In zijn Inleiding vertelt de auteur hoe hij zich vanaf 1917 'in duitsche gevangenschap' voor het Brussels begon te interesseren. Na de oorlog verwerkte hij zijn materiaal in een studie over het dialect van Elsene, dat hij daarna uitbreidde tot het werk dat uiteindelijk door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde in 1931 uitgegeven werd. Het boek van Mazereel is belangrijk, omdat het de enige gedetailleerde beschrijving is waarover wij beschikken van het Brussels uit het begin van de twintigste eeuw. Het is wel jammer dat het van minder goede kwaliteit is dan de studies over andere Brabantse dialecten, die hij overigens als zijn modellen vermeldt (Colinet over het Aalsters en Goemans over het Leuvens).

Uit de periode vóór de Tweede Wereldoorlog hebben we enkele literaire werken, die in hoofdstuk 7 besproken worden.

Talrijker zijn publicaties in het Frans over de Brusselaars en hun taal. Iemand die met het Brussels dialect begaan was, was Louis Quiévreux. Hij schreef een *Dictionnaire du dialecte bruxellois*, een zeer degelijke voorganger van de werken van M. de Schrijver (zie verder), die zoveel succes kende dat er in 1985 een vijfde uitgave gedrukt moest worden. Deze vijfde druk werd bovendien aangevuld met een beknopte beschrijving van de gebruikte spelling en van de grammatica van het Brussels.

Leopold Courouble (La Famille Kaekebroeck à Paris), Marcel Victor Lefèvre (pseudoniem Coco Lulu), Leopold Pels (pseudoniem Bazouf) en Adelin d'Agne deden ook hun duit in het zakje. Georges Garnir (pseudoniem Curtio) schreef nog vóór 1914 een *Baedeker de physiologie Bruxelloise à l'usage des Etrangers.* Daarin beschrijft hij Brusselse types, zoals Le Ziever-

Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde
Reeks VI, nr 52

KLANK- EN VORMLEER
VAN HET
BRUSSELSCH DIALECT
MET ZIJNE PLAATSELIJKE VERSCHEIDENHEDEN

DOOR

Dr. G. MAZEREEL

Bekroond door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde



DE VLAAMSCHE DRUKKERIJ, N.V.
LEUVEN — 44, MINDERBROEDERSSTRAAT
1931

eer – Le Ketje – Le Zonneklopper – Le Krabber – Le Façadeklacher en nog vijftig andere.
Jean d'Osta, van geboorte Jan van Osta, van Friese afkomst, (pseudoniem Jef Kazak) beschreef zowel in *Le Soir* als in *Vlan* Brusselse types en situaties. Hij was ook de auteur van de bijlage over spelling en grammatica in het boek van Quiévreux.

Er kwam een Franstalige vereniging tot stand, de 'Académie pour la Défense et l'Illustration du parler Bruxellois', die, met de steun van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, o.a. een *Dictionnaire marollien-français français-marollien* uitgaf. Anders dan het boek van Quiévreux is dit geen echt woordenboek, maar wel een dubbele vertalende woordenlijst zonder enig commentaar.

6.2 De Academie van het Brussels

Niet alleen om de dreiging van het teloorgaan van de volksrijkdom af te wenden, maar meer nog om de waarde, de luister en herwaardering van de Brusselse volkstaal tot hun recht te laten komen en aan de volgende generaties door te geven, werd op 17 april 1991 een vereniging opgericht, de Academie van het Brussels. De pers reageerde enthousiast, niet alleen in kranten zoals de *Gazet van Antwerpen, Het Belang van Limburg, Het Laatste Nieuws, De Standaard, Het Volk* en *Deze Week in Brussel*, maar ook op de toenmalige B.R.T. (nu V.R.T.) en zelfs in het TV programma 'De zevende dag'.

Zoals Brussel gebouwd is op zeven heuvels, zoals er zeven geslachten waren die de stad destijds bestuurden, zo waren er zeven mensen die de v.z.w. de Academie van het Brussels stichtten. De statuten verschenen in het *Belgisch Staatsblad* op 17 december 1992. Artikel 3 van de statuten vermeldt: 'De vereniging heeft tot doel de eigenheid van de Brusselse volkstaal te analyseren, te bewaren en te promoten. Daarvoor kunnen alle geschikt geachte methodische en didactische vormingsmogelijkheden worden gebruikt, zoals onder andere het organiseren van lezingen, voordrachten, studiedagen, colloquia en tentoonstellingen. De vereniging zal eveneens geëigende publicaties verspreiden. Tenslotte kan de vereniging één of meerdere prijzen uitschrijven op regelmatige tijdstippen. Deze opsomming is niet limitatief.'

In haar publicaties stelt de Academie duidelijk dat het Brussels niet mag verward worden met het zogenoemde 'Beulemans', een allegaartje van

Nederlands en Frans, à la Coco Lulu of Jef Kazak, maar dat het Brussels een Zuid-Brabants dialect is. De Academie schenkt dan ook de nodige aandacht aan alle uitingen die iets met de Brusselse volksaard te maken hebben. Zowel folklore, geschiedenis, straatliedjes, toneel, poëzie, proza, zelfs kinderspelen komen in aanmerking.

Het eerste nummer van het driemaandelijks tijdschrift *Brussels dialect* verscheen in januari 1992. Het nam gaandeweg toe in kwaliteit en in aantal pagina's. Maar daar elke Brusselse schrijver zijn eigen spelling ontwikkeld had, drong zich een zo breed mogelijk erkende spelling op. Na een jaar vergaderen en zoeken kwam een publicatie tot stand. Het werd een bijzonder nummer van het ledenblad in oktober 1997: 'De Spelling van het Brussels'.

De Academie slaagde erin aan haar leden verloren gewaande exemplaren van 'Renaat Grassin, 't Ketje, zijn leven, zijn poëzeekes' van Rie Vanderheyden aan te bieden. Achteraf werd voor een nieuwe uitgave gezorgd. Er kwam een heruitgave van de *Flauskes* van Jan Guyot. Daarna volgden heruitgaven van dichter en volkszanger Jan De Baets *Monologen en Chansonnettes* en van de schrijver van o.a. *Brusselsche Typen*, Cypriaan Verhavert.

Ondertussen hadden leden zoals Marcel de Schrijver en Raymond Doms niet stilgezeten. Van Marcel de Schrijver verschenen vier compendia met prachtige Brusselse uitdrukkingen, volksgezegden, liedjes en spreuken: *Sprekt a mooiertoel* (spreek je moedertaal), *En dad'in a kas* (dat had je niet verwacht, hè!), *Eie ma vast?* (begrepen?) en *t Es ni gezieverd* (het is erg!). Van Raymond Doms verscheen een hele reeks 'cahiers', waaronder *Sjansonnetten en Poëzeekes*. Een ander cahier kwam van de hand van het collectief Geert van Istendael, Urbaan de Becker, Miele Biesemans, Marcel Vandendriesche, Remon Doms, Francis De Lauw, Uub Rondou, Marcel de Schrijver, Rik Van Roy, Pierre Slosse en Johnny Vercammen: *Brusselse Veroêle* (verhalen).

Raymond Depoorter liet zich ook niet onbetuigd met zijn cahier *Brussel in stukskes*. Van Raymond Doms en Rik Van Roy verscheen het cahier *Plezant Istourekes ouver Kaaizer Karel in 't Brussels noêverteld*. Leon Van Audenhaege verzorgde de *Souveniertjes van Leon*. Rik Van Roy zorgde in 2003 voor twee prachtige publicaties: *Reynaert de Vos in 't Brussels noêverteld* (naverteld) en *De meemwaars van Menneke Pis* (memoires).

Een der hoogtepunten van zijn publicaties mocht de Academie beleven in november 2003 met de uitgave van de *Grammatica van het Brussels*. Dit standaardwerk werd gezamenlijk uitgegeven door de Koninklijke Academie

voor Nederlandse Taal- en Letterkunde en door de Academie van het Brussels.

Het bleef niet alleen bij publicaties. Ook cassettes en cd's zagen het licht: 'Brusselse veroêle' (de vertelling van hierboven genoemd cahier). 'Brel en Brassens mè nen Brusselsen Bril', een cd van 't Creatief Complot en 'De strop vè Franswa Villon' (de strop voor François Villon).

Om een volkstaal te bewaren en te promoten, moet ze niet alleen neergeschreven worden.
Zij is zo'n rijke gemeenschapstaal, dat mensen moeten kunnen samengebracht worden, eerst en vooral om van dat Brussels saamhorigheidsgevoel te genieten, met elkaar te zwanzen en samen naar het Brussels te luisteren. Vandaar het samenbrengen van sympathisanten rond talrijke voordrachten. Vandaar ook podiumvoorstellingen in kleine en grote kring.

In Brussel bestaat het poppentheater: 'Toone'; Toone verzorgt naast Franstalige opvoeringen ook voorstellingen in het zuiverste Brussels dialect.

Het groot podium liet dus de Academie niet onberoerd. Op 23 en 24 januari 1993 kwam er een grandioze 'Gala van het Brussels, als we zelf zwanze, zwanze we beter'. Datzelfde jaar kwam in het najaar een herdenking van Renaat Grassin, 't Ketje.

Benevens groot podium vormden leden van de Academie reeds in december 1993 een gezelschap, het 'Creatief Complot zonner Complexe' om in het hartje van de Marollen, in het eetcafé het 'Werm Woêter' (het warm water), elke maand politiek cabaret in het Brussels te geven. Het treedt ook nu nog altijd op, niet alleen elke donderdagavond in het Warm Water, maar ook in heel wat zalen in het Vlaamse land. Het gezelschap schiep niet alleen een massa spotliedjes, maar verzamelde die ook in cahiers en cd's, zoals het *Leekesboek* (liedjesboek) *van het Crèateef Complot zonner Complekse.*

Er wordt nog meer aan klein podium gedaan. Zo pakken drie, vier leden op aanvraag van verenigingen uit met wat het dierbaarste is voor elke rechtmatige Brusselaar: de 'zwans'. Zij noemen zich 'De Brusseleirs'.

Andere activiteiten van de Academie bestaan erin literaire wedstrijden te organiseren, waarbij de laureaten onder grote belangstelling van de leden bekroond werden.

In het noordwesten van Brussel was de Brusselse dialectmicrobe zo aanstekelijk dat leden van de Academie er een heuse lokale afdeling oprichtten,



BRUSSELS DIALECT

LEDENBLAD VAN DE ACADEMIE VAN HET BRUSSELS v.z.w.

3de jaargang - Januari 1994 - Nummer 9

Driemaandelijks tijdschrift - Afgiftekantoor Brussel 1

Verantwoordelijke uitgever :
Jef De Keyser, Visverkopersstraat 13 bus 1, 1000 Brussel

'De Speegelmanne', die in 1997 uitgroeide tot een zelfstandige vereniging. Deze vereniging bruist van leven en activiteiten.

De Academie van het Brussels stond samen met de Academie van het Leuvens aan de wieg van de Stichting Brabantse Dialecten. Deze Brabantse dialectvereniging zag het licht op 27 juni 1997. De Academie van het Brussels verleende niet alleen haar medewerking, maar sponsorde mee de uitgaven

van de Stichting. Om de twee jaar wordt een Brabantse dialectendag georganiseerd. Een van de meest markante resultaten van de Stichting was, na jarenlange besprekingen en vergaderingen met de Nederlandse dialectverenigingen in Noord-Brabant, de uitgave van een gemeenschappelijke spelling. *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten* werd voorgesteld op de Antwerpse Boekenbeurs op 11 november 1999.

Een lid van de Academie stichtte in het hartje van de Marollen een vereniging: 'De Orde van de Bloempanch' (in corrrecte spelling moet het 'bloempansj' zijn). Zij zijn erin geslaagd om van de stad Brussel gedaan te krijgen dat naast de officiële straatnaamborden er ook borden kwamen in het Brussels. Zo heb je bijvoorbeeld bij de 'rue du Faucon', 'Valkstraat' de volksnaam van de straat, 'Builestroêt' (Beulstraat, omdat de officiële beul daar, dicht bij zijn werkplaats, de galg, woonde).

6.3 Het Brussels Volkstejoêter

Het bespelen van het groot podium bleef de mensen van de Academie bekoren. Er werd een eerste toneelstuk gebracht vanaf januari 2002: *Bossemans en Coppenolle.* Dit bekende oorspronkelijk Franstalige stuk was een heerlijke parodie op het burgermilieu van de jaren 1930. Bossemans en Coppenolle sloeg in als een bom en trok met een twintigtal voorstellingen meer dan 7.000 kijkers. Heel wat mensen die deze klassieker gezien hadden in het Frans, staken hun bewondering niet onder stoelen of banken. Ze verklaarden dat deze versie in de Brusselse volkstaal, inhoud en vorm van het toneelstuk veel beter weergaf. Wat van in het begin opviel, was dat de aanwezigen zowel Nederlands- als Franstalig waren. Brusselaars die hun 'roots' kwijt waren, haken op die manier weer in.

Een tweede productie, *De Traafiest van mademoiselle Beulemans* (Le Mariage de Mademoiselle Beulemans) een Brusselse komedie van Jean-François Fonson en Fernand Wicheler (voor de eerste maal gespeeld in het Théâtre de l'Olympia te Brussel op 18 maart 1910) werd gebracht vanaf januari 2003. Zowel in als rond de hoofdstad werd ook deze keer gespeeld voor bomvolle zalen. Achtendertig voorstellingen enthousiasmeerden meer dan 13.000 kijkers. Zoals het vorige toneelstuk werd ook dit stuk een buitengewoon succes. Het stuk ontpopte zich tot een volmaakt geconstrueerd blijspel, een onvervalst Brussels volksspel. Voor de authentieke vertaling uit het

Frans werd gezocht naar ritme en melodie, geënt op de volksaard van de Brusselaar. Het is een hulde aan de Brusselse mens van vroeger en nu, aan zijn sappig dialect en aan zijn onverwoestbare goede luim. De Brusselaar is immers de kampioen van de zelfspot. Het Brussels Volkstejoêter werd zelfs gevraagd om haar medewerking te verlenen aan de Brusselse 11-juli viering (de 'Gulden Ontsporing'!).

Een derde productie, *Le Diner de Cons* van Francis Veber, in het Brussels aangebracht als *Dineire mè Peire* (letterlijk dineren met peren, met onnozelaars) verliet de nostalgische toer van de vorige producties. Het Brussels Volkstejoêter maakt nu werk van de uitbouw van een eigentijds repertoire. Voor de eerste keer een niet-Brussels stuk dat vertaald en geactualiseerd werd naar een honderd procent Brusselse context met Brusselse types en leefomstandigheden. Een nieuwe uitdaging. Het Brussels Volkstejoêter is trouwens een culturele en maatschappelijke paradox: het geeft uitdrukking aan het 'multicultureel weefsel' van Brussel. Getuige hiervan is de sappige Brusselse taal. Tegelijk geeft het uitdrukking aan de unieke, bijna vergeten identiteit van de Brusselse autochtone bevolking.

6.4 Samenwerking

Wat is nu de houding van de overheid tegenover dit nieuw gegeven? Reeds van bij de oorsprong stelde de Academie van Brussels zich op als een pluralistische vereniging, zonder onderscheid van ideologische of godsdienstige ingesteldheid, zonder onderscheid van ras of kleur. Zo telde de vereniging van bij het begin onder haar leden mensen van verschillende politieke pluimage, van wie er later minister of staatssecretaris werden. In de eerste twee producties traden trouwens tot grote hilariteit van het publiek drie excellenties van verschillende politieke stal samen op! En dat in je zuiverste Brussels!

De relatie met de overheid is er nu een van wederzijds vertrouwen en wederzijdse afspraken. De overheid ziet het nut en het zinvolle in van dit nieuwe maatschappelijke en culturele gegeven in en waardeert dit door het initiatief te steunen. Zo verlenen zowel de Vlaamse Gemeenschap als de Vlaamse Gemeenschapscommissie hun medewerking.

Met de andere Brusselse verenigingen zoekt het Brussels Volkstejoêter voeling en medewerking. Op gevaar af niet volledig te zijn, dienen hier ver-

meld te worden: het Vlaams Centrum voor Amateurkunsten, de Academie van het Brussels, de Jetse dialectvereniging De Speegelmanne, het Seniorencentrum, het Onthaal en Promotiecentrum van Brussel, het Lunatheater, De Vrienden van Menneke Pis, de 'Compagnie de St-Laurent', De Orde van Sint-Michiel, De Orde van de Bloempanch, De Orde van de Faro, het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel, De Koninklijke Rederijkerskamer 't Mariacranske – De Wijngaard Brussel, De Buumdroêgers (vereniging van de Meiboom), De Poepedroêgers, De Gardevils, De Meybuum.

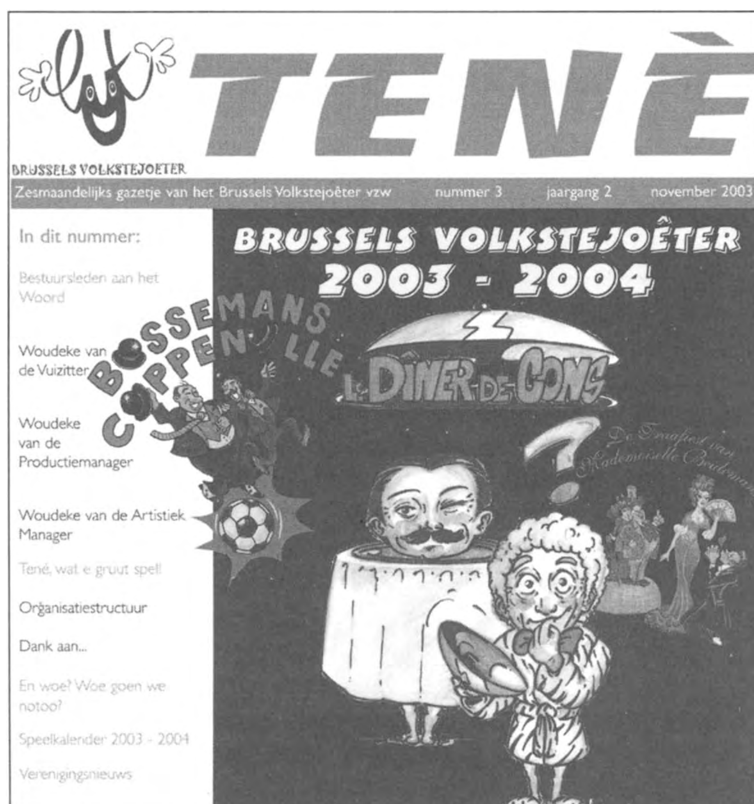
Meteen is het duidelijk dat zowel de *Academie van het Brussels* als het *Brussels Volkstejoêter* een plaats verworven hebben in het mozaïek van het Brusselse verenigingsleven.

Bij heel die promotie van de Brusselse volkstaal kunnen de media een grote rol spelen. Tot nog toe kon gerekend worden op sporadische medewerking van Radio 1, van de Brabantse Omroep Radio 2, van TV 1 en van de lokale en landelijke pers. Maar het doel van het Brussels Volkstejoêter reikt verder en klinkt zelfs pretentieus: waarom geen geregelde uitzendingen op radio en tv? In die zin zijn er al verregaande contacten met Radio Contact om wekelijks een uitzending te verzorgen Er wordt zelfs luidop gedacht aan cursussen Brussels op radio en tv...

Gedurende een ganse week, van 28 maart tot 4 april 2004 hield het project 'ARA' de Brusselsvoelenden in de ban met een week van het Brussels. Voordrachten, voorstellingen, klein en groot podium, een tentoonstelling, een gala met grote kunstenaars, stripmuurwandelingen. Het kwam allemaal aan bod.

6.5 Toekomstdromen

Wat biedt de toekomst? Het is duidelijk dat wie toekomst zegt, vooral denkt aan de komende generaties. De Academie en het Volkstejoêter denken eraan. Zo zijn er denkpistes om de jeugd via schoolse activiteiten te bereiken. De laatstejaars hebben immers in hun schoolprogramma iets om voeling te houden met wat hen voorafging. Vandaar dat de mogelijkheid van het opzetten van schoolprogramma's onderzocht wordt. Dat zou uiteraard het beste kunnen worden verzorgd door een germanist die niet alleen schoolprogramma's ineenbokst, maar er ook de leerkrachten mee kan bereiken.



TENÈ

BRUSSELS VOLKSTEJOETER

Zesmaandelijks gazetje van het Brussels Volkstejoèter vzw — nummer 3 — jaargang 2 — november 2003

In dit nummer:

Bestuursleden aan het Woord

Woudeke van de Vuizitter

Woudeke van de Productiemanager

Woudeke van de Artistiek Manager

Tenè, wat e gruut spel!

Organisatiestructuur

Dank aan...

En woe? Woe goen we notoo?

Speelkalender 2003 - 2004

Verenigingsnieuws

BRUSSELS VOLKSTEJOÊTER
2003 - 2004

BOSSEMANS COPPENOLLE

LE DÎNER-DE-CONS

Zo gaf in 2003 de provinciale technische school van Anderlecht 'Elishout' een optreden weg in het Brussels, dat door de leerkrachten en door de studenten grondig was voorbereid en ingestudeerd. Ze kregen een daverend applaus.

Iets wat opvalt is dat sommige jongeren een nieuwe trend opgaan en dat is dat ze opnieuw, onder elkaar Brussels proberen te spreken in hun jeugdvereniging en ja, zelfs thuis! Dat zou kunnen gestimuleerd worden door wedstrijden te organiseren in het houden van sketches, en ook van 'wraps', die zowat overal in het lokaal dialect gebracht worden. De Academie bracht trouwens dit genre ook in haar gala van 1993.

Kinderen zouden kunnen aangesproken worden via het inkleuren van

bestaande tekeningen, van het propageren van albums met Brusselse beeldverhalen. Er kunnen cd-roms gecreëerd worden en dvd's. Er kunnen cd's met gemakkelijke, populaire liedjes gelanceerd worden, en waarom geen popgroep van kinderen die hun leeftijdsgenootjes in het Brussels meesleuren?

Een andere vorm van jeugdcontact zou het poppentheater kunnen zijn. Nu al brengt Theater Toone opmerkelijke, interessante stukken in het Brussels. Momenteel zijn die vooral gericht op volwassenen, maar waarom die ook niet richten op het jeugdig publiek? En waarom de jeugd zelf geen poppentheater in het Brussels helpen spelen?

7. Literatuur in het Brussels

De laatste jaren vindt men sporen van opbloeiende literatuur in het Brussels dialect. Een marginaal verschijnsel, maar toch de moeite waard om er even op in te gaan.

Hoe nieuw is dit verschijnsel? Waarschijnlijk is er vroeger veel meer geschreven in een taal die haar eigen Brusselse kenmerken had, maar we weten daar weinig van. Er was geen uniforme spelling en zelfs een uniforme spelling maakt niet dat een tekst in het Nederlands taalgebied overal op dezelfde wijze klinkt.

Brussel was een literair centrum. Schrijvers werden aangetrokken door de aanwezigheid van het Hof. Twee recente werken, één onder de redactie van J. Janssens en R. Sleiderink *De macht van het geschreven woord*, het andere van R. Sleiderink *De stem van de meester*, hebben daar pas de aandacht op gevestigd. De aanwezigheid van schrijvers die van elders kwamen, zal een stimulans geweest zijn om een algemeen Zuid-Nederlands te schrijven. Toch meent Louis Quiévreux in zijn permanent heruitgegeven maar steeds onveranderde *Dictionnaire du dialecte bruxellois* Brussels te vinden in het toneelstuk *Die Bervuete broeders*, door W. Van Eeghem uitgegeven in *Drie Schandaleuse spelen* (1937). Hij vergat echter de inleiding te lezen die erop wijst dat het manuscript naar Antwerpen refereert...

Schrijven in het dialect is moeilijk. Een eenheidstaal wordt via het onderwijs aangeleerd. Daarnaast heeft men dan het dialect als spreektaal, die men

moet noteren met het systeem dat men in het onderwijs leerde. De schrijvers van verhalen en romans weten meestal een manier van schrijven te vinden die het dialect oproept, maar geen dialect is. De liedjeszangers uit vroeger jaren zijn hier ook mee geconfronteerd. Zij moesten om economische redenen (hun inkomen bestond in de verkoop van hun liedjesbladen, wat ook geldt voor de boeken van de schrijvers) een vrij algemene taal gebruiken. De teksten confronteerden hen met het metrum: men kon *uile* niet gewoon door *hun* en 'n *aa vraa* door *een oude vrouw* vervangen, want dan liepen de versvoeten mank. Zo vindt men in vele straatliedteksten en in schriften met liedjes, waarin niet-schrijvers hun privé-repertoire voor familiaal gebruik noteerden, een bewijs dat de liedjes in het dialect gezongen werden. Via het werk van Stefaan Top en, meer specifiek voor Oost-Brussel, via dat van Wim Bosmans kan men deze teksten terugvinden, alhoewel zeker niet alles werd gepubliceerd.

7.1 Luppe Scherpschieter

Luppe Scherpschieter is de eerste auteur van wie we kunnen zeggen dat hij wetens en willens in het dialect heeft willen schrijven. Waarschijnlijk maakte dit ook deel uit van zijn non-conformisme. Op de titelbladzijde van zijn werk *Volksliedjes en gedichten van Luppe Scherpschieter – Eerste bundel* (1854) staat een pijl die een soldaat, een bisschop, een koning, een rechter en een pater aan een boomstam spiest. De auteur, met boog en weelderige snor, staat aan de andere kant en bekijkt met genoegen dit huzarenstukje. Behalve eigenzinnig links in opvattingen, is hij dat ook met de taal:

Hooggeleerden, wilt niet kyven
Omdat ik geen vlaemsch kan schrijven.

Dat kon hij wel. Want het is een minderheid van de liedjesteksten die hij *in 't brusselsch vlaemsch* geschreven heeft, een viertal op de tien:

'K em gistren op 't stadhoois gaun zien,
't tribunaul van kanaillen
Affaires waud'r een stuk og tien
van steéle, van bataillen;
Mo 't grootste kraum van alleman,
Da was daene die moest jugeére:
Hoeveêrdig, stoeffer, boet en lau,

Al dat' en rausde was ni wau,
En da moet de mense conseilleére...

Letterlijke vertaling, met vraagtekens bij onduidelijke plaatsen: 'k heb gisteren gaan zien het tribunaal van canaillen. Zaken waren er een stuk of tien, van stelen (?), van vechtpartijen; maar het grootste (? krom, kraam, kruim?) van allemaal, dat was degene die als rechter moest optreden: hovaardig, verwaand, bot en lui (?), al wat hij raasde was niet waar, en dat moet de mensen met raad bijstaan (?)....

Luppe kon liedjes schrijven op toen gekende melodieën zoals Pierlala: ze zijn zo zingbaar. Zou hij na deze eerste bundel ooit nog andere bundels uitgegeven hebben? Tot nu toe is er geen spoor van gevonden; ook weten we niets over de identiteit van de zanger.

Het blijft lang stil na Luppe, tot het interbellum. Dan pas, en niet rond 1900, zoals meestal gedacht wordt, verschijnt Jan de Baets met zijn 'liedjes en monologen', waarvan verscheidene nog steeds worden gezongen. Denk maar aan *de Wisje Wasjestroêt, Van de Nôr tot de Midi* zonder de *Rue des Bouchers* te vergeten. De liedjesbladen van Jan de Baets zijn niet zo maar gedrukt op krantenpapier, maar werden mooi uitgegeven met tekening en in kleur en met de partituur (die anderen componeerden). Hij gaf verder één cumulatieve bundel uit. Elke nieuwe editie was iets uitgebreider dan de vorige. Kan dit zijn volledig oeuvre zijn? Kan men een carrière van meer dan twintig jaar bouwen op een 25-tal liedjes en een 15-tal monologen? Of speelde hij zo dapper in op de actualiteit dat hij voorzag dat die teksten later toch niet meer begrepen zouden worden, zodat hij ze niet publiceerde? Het laatste dat we van hem ontdekten was een liedje over de files voor de winkels in de Tweede Wereldoorlog en een langer prozawerk over diezelfde periode: ze waren beide in het Frans... Zoiets gebeurde in Brussel. Men komt zijn werk tegen in alle bloemlezingen en meestal vermeldt men geen auteur meer: zijn teksten zijn volksbezit geworden.

7.2 Cypriaan Verhavert

Eveneens na het einde van de wereldoorlog kwam uit Kester een man naar Brussel. Hij trad in dienst van de stadspolitie en de Marollen werden zijn sector. Hij is van de stad gaan houden, bestudeerde haar verleden en begon erover te schrijven. Uiteindelijk werd hij journalist bij het *Laatste Nieuws.*

REMON DOMS





't klaan & GRUUT testament van Franswa Villon

Waarschijnlijk waren het de voor de krant geschreven stukjes die hij uitgaf in zijn eigen uitgeverij, 't Spaeverke geheten, naar dat beeldje dat nog altijd 'spaaft' (spuwt) in de Vruntestraat, aan de achterzijde van het Stadhuis. Dat werden verscheiden boeken met, naast historische toelichtingen, ook de beschrijving van het leven van elke dag, de *Brusselsche Typen*. Nog één zaak kon deze carrière bekronen: de Kesteriaan begon in het Brussels te schrijven. De geschiedenis van Zot Lowieke die op zijn eentje de Duitsers uit Brussel wou wegjagen is een ontroerend meesterwerkje. Maar er volgden er nog: *den Bamboela, Tist den Doemper en zijn wijf,...*

Het grootste deel van de Brusselse literatuur bleef waarschijnlijk mondeling en gebeurde op de Brusselse scène. Maar wat weten we ervan? We denken dan onmiddellijk aan het beroemde Folies-Bergères theater. Voor deze revues zijn heel was sketches bedacht en liedjes geschreven in het Brussels, dat lijdt geen twijfel, en daar moeten pareltjes in hun genre tussen gezeten hebben. Maar heeft iemand de moeite genomen deze teksten te bewaren? Waar kan men ze vinden? De Folies-Bergères is in de vlammen opgegaan en daarbij zeer waarschijnlijk omzeggens zijn hele verleden.

En dan moet erop gewezen worden dat nog meer van het Brussels dat op de scène gebracht werd, zou kunnen verloren gaan. Maar mogelijk is het hiervoor nog niet te laat. Het Lieg Plafon was een populaire uitzending via de radio. Daarvan bestaan nog opnames. Maar magnetisme op band vergaat. Het wordt een dringende opgave het beste uit deze uitzendingen te noteren.

Een tweede opdracht. Toune senior stopt stilaan met het marionettentheater. Zal de familietraditie even goed verder gezet worden in het Brussels Vloms? We hebben de kans gekregen de tekst van één toneelstukje te publiceren (in het blad *Brussels dialect*): *Sint Antounius en za verke* (Sint Antonius en zijn varken). Dit stuk behoort niet tot de topwerken. We zouden moeten zorgen voor een uitgave van al deze werken die Michel de Ghelderode reeds in Brussels Vlaams dacht, maar in het Frans schreef, en die Toune dan zo knap aanpaste. Bedreigd patrimonium!

En ook Johnny Lee mag men niet vergeten. Hij heeft enorm veel ongecompliceerde liedjes gemaakt. Ik herinner mij levendig *Op den boorentram zat 'n madam.* Ook dit kunnen we niet verloren laten gaan, te meer daar er platen en cd's van bestaan.

7.3 Renaat Grassin, vader van de Brusselse letteren

Brussels dialect roept bij zeer velen steeds de naam op van Renaat Grassin of 't Ketsje. Er blijft vraag naar zijn 'powezeekes'. Er blijf ook nog zijn stem: twee van zijn gedichten bleven op steeds erger krassende platen bewaard. En wie weet of de VRT in haar archief niet nog ander materiaal bezit van die stem die ons in de naoorlogse periode met het oor aan de radio gekluisterd hield? Ze blijft levendig, omdat degenen die hem voordragen dikwijls de manier waarop hij sprak blijven imiteren.

Er kan een vermoeden rijzen dat Grassin zelf zijn werk niet hoog heeft ingeschat. Heeft hij zijn 'powezeekes' zelf gebundeld? Dit lijkt twijfelachtig: in de uitgave van 1982 vertoont de presentatie van de teksten zo weinig eenheid: in spelling en zelfs in taal. Men heeft eerder de indruk dat zijn vrienden die de teksten uit het hoofd kenden, deze hebben genoteerd met invloeden van hun eigen dialect. Er lopen immers nog vele mensen rond die nu nog van *E giel klaa moeizeke en e fleske konjak* (Een heel klein muisje en een flesje cognac) zomaar kunnen voordragen. Wat is er dan zo bijzonder in dit werk? Ongetwijfeld de thematiek: de auteur die het opneemt voor de kleine man, de sukkelaars, de onaangepasten, de zogezegde misdadiger waarvoor Grassin zich uitgaf, maar hij slaagde er niet in, in *Man bicht* (mijn biecht), God ervan te overtuigen. Het zijn cabaretteksten, geen fabels, want zijn *Le corbeau et le Renard* en *La cigale et la fourmi* zijn zo verschillend van opzet (daar is zeer veel Franse tekst in verwerkt) dat zij niet horen bij de rest van het werk.

De grootste eer die hem te beurt viel was, dat de tekst van *E giel klaa moeizeke* in het *Breviarium van de Vlaamse lyriek* van Marnix Gijsen werd opgenomen. Het valt op dat het andere werk van Grassin, zijn toneelstukjes, zijn moppenboekjes, die verzorgder werden uitgegeven, al zijn ze dan van een lager allooi en slechts uitzonderlijk in het Brussels geschreven, vergeten zijn.

Antwerpen had al zijn liedjeszangers en chansonniers. In Brussel was er niets meer sinds De Baets tot daar plots in de jaren zestig Jef Elbers opdook. Twee platen, 24 liedjes. Tedere zoals *Lejopol Twie*, politieke zoals *Polle Pansj*, Breliaanse groepsportretten als *De profiteurs* gecombineerd met enkele Brusselse klassiekers *Mee en Swas* en *Hiereleive* als variante op het *Booreleive*.

7.4 Curtio en Freddi Smekens

Curtio was de schuilnaam van Georges Garnir; hij schreef in het Frans. In dit Frans, dat voor de gelegenheid zo académie française's mogelijk was, beschreef hij in verscheidene bundels (*Zievereer, Krott en Cie...*) de meest volkse types die op straat te vinden waren (*L'ettefretter, Le wijventoekker,* enz) en hij doorgrondde de diepste psychologische roerselen in deze eenvoudige zielen. Hij heeft op die manier heel wat gebruiken en woordenschat bewaard. In zijn spoor vinden we Freddi Smekens. In zijn blad, *Deze week te Brussel,* verzorgt hij al jaren een column die eveneens de Brusselse ziel ontleedt. Hij schrijft niet in zijn Anderlechts Brussels, maar zijn uitgangspunt is wel de Brusselse taal. Vanuit haar uitdrukkingen en met de hulp van onvermijdelijke cafévrienden ontleedt hij ze tot op het bot, een werk waarvoor hij in 2004 bekroond werd met de titel van *Brusseleir van et joêr.*

Tot het schrijven van teksten werd een nieuwe impuls gegeven toen de toenmalige sociaal culturele raad Wabo (in Watermaal-Bosvoorde) een literaire wedstrijd in het Brussels lanceerde. Die heeft althans een paar opvallende namen meegebracht. Jan Guiot, een ex-leraar en verdienstelijk talenpedagoog, had zich na zijn carrière gespecialiseerd in de fabel en had diverse herdichtingen in het Nederlands van wereldfabelliteratuur uitgegeven. Hij schreef niet alleen het voor de wedstrijd verplichte aantal fabels, maar maakte er een hele bundel van. De teksten kwamen meer overeen met de titel: het zijn namelijk *Brusselse flauskes* die ook meestal een zedenles bevatten. Jan Guiot mocht sinds dan geleerde uiteenzettingen geven over 'de fabel in wereldperspectief', maar het publiek zat te wachten op het moment dat hij als toemaatje aan zijn voordracht zijn *flauskes* begon voor te dragen.

Nog anderen werden bekroond: Emiel Biesemans, een politiecommissaris, die met een aantal verhalen hoge ogen wist te gooien. *Andrei van de Poêpevest* verdient een plaats in een bloemlezing van het Brussels. Ook Urbaan de Becker, radiojournalist, vertelde het verhaal van de wielertoerist, *De prezident van de veloklub,* die al wat ouder, al wat corpulenter, het op een goede dag moet afleggen tegen de jonge garde in de klub, bij het beklimmen van de berg van Alsemberg.

Hij maakte nog een unieke eenakter: *De stuut van Aailenbosj,* waarin twee stamgasten de cafébazin helpen om het adres te vinden van de brouwerij

Eylenbosch, wat hun met hun Brusselse uitspraak en *ortograf* niet lukt... Echt voor fijnproevers.

Pierre Slosse, met schuilnaam Pjêr, baron de Saint-Ghislain, liet zijn adellijk personage rijden met de fiets en daarbij de meest ondenkbare bezoeken afleggen en anekdotes vertellen. Zijn werk dient gebundeld.

7.5 Een academie

De oprichting van de Academie van het Brussels gaf steun aan het Brussels literaire leven door het uitgeven van een driemaandelijks blad.

De voornaamste verdienste van het werk van Marcel de Schrijver ligt niet op het literaire vlak, maar op dat van de taal. Toch schreef hij geen woordenboek, dat volledigheid beoogt. Hij maakt een keuze en becommentarieert de gebloemleesde woorden of onderwerpen met anekdotes en citaten, waardoor hij wel het literaire genre benadert. *Eie ma vast?* krijgt binnenkort een tweede deel. Maar de auteur moet veel plezier hebben beleefd aan het boek van J. K. Jerôme, dat hij in een aantal verhalen heeft naverteld, zó bewerkt tot Brusselse gebeurtenissen dat men het oorspronkelijke helemaal vergeet. Als de bloemlezing waarvan hierboven al sprake was, er komt, zal het moeilijk zijn het beste verhaal te kiezen.

Eind 1993 werd het Crejateef Complot opgericht met als bedoeling politiek cabaret te brengen. Het is meer dan dat geworden. Bêre Libotton, ex-Lieg Plafon, was er de eerste animator van. Hij was auteur van liedjesteksten, maakte zelfs een plaat. Zijn voornaamste verdienste ligt echter in zijn werk voor het toneel. Hij maakte een bewerking van Mistero Buffo als eenmanstheater dat hij speelde en zong op de 'estrade' van het 'Werm Woêter'. Het stuk ligt te wachten op iemand die de draad weer opneemt, maar er zal veel acteertalent nodig zijn.

Geert van Istendael is lange tijd actief geweest in het Complot. Zijn eerste taak was daar wel piano spelen, maar dat mag een auteur die van zovele markten thuis is, niet beletten zich af en toe te laten gaan en toe te slaan in het Brussels. Bewerkingen van zijn sprookjes, *Oupen breeven*, die de politiek aan de kaak stelden, columns en liedjes waarvoor de inspiratie meestal kwam uit (Oost-)Duitsland of uit Ierland. *De zwetten aman* is zo'n liedje (op ceedee *Zoegezeid, zoegezoengen Vlaams-Brabant*), een nieuw liedje gemaakt met een actuele thematiek in een genre waar men te veel verwijlt bij vroeger.

Een moderne thematiek kan in het dialect. Geert van Istendael leverde zijn bijdrage tot het boek *Bloom In Brussel*, waarin schrijvers elkaar opvolgend een stukje van een tocht ondernemen van 'den abattoir' (de slachthuizen in Anderlecht) naar het Europees Parlement. Zo kwam de auteur in de Ruu 't Kint en liet hij zijn Molleke gaan tot aan Café Het Spinnekopke. En in monologue intérieur overziet zij een heel stuk van haar leven. Je voelt hier aan dat er eigenlijk niets in de weg staat opdat in het dialect ook eens een roman zou geschreven worden. Niets... behalve het praktische bezwaar, dat er geen markt is om ervan te kunnen leven.

Het blijft amateurswerk, wat niet betekent dat het niet kwalitatief hoge toppen kan bereiken. Dat bewijst het Brussels Volkstejoêter. Ze brachten tot nu toe beide Brusselse stukken van Fonson en Wicheler, *Bossemans en Coppenolle* en *De Traafiest van Mademoiselle Beulemans*, beide stukken in het Brussels bewerkt, want zij werden in het (Brussels) Frans geschreven. Voor hun verdere producties zijn zij aangewezen op het Parijse boulevardtheater: *Le dîner des cons* was er het eerste van. Andere zullen volgen. De bewerkers, Claude Lammens en Roger van de Voorde, geven dan misschien de teksten niet uit maar, niet te verwaarlozen detail: er bestaan video's van.

7.6 Stripverhalen

Het kon niet anders dan dat het nu zeer populaire stripverhaal gebruik zou maken van het Brusselse arsenaal aan schilderachtige uitdrukkingen. De meest interessante reeks heeft als hoofdpersoon de cafébaas (de kastelein) Poje – lees Pozje. De reeks draagt de veelzeggende titel *In d'environs van bij Poje*: gedeeltelijk Frans ('environs' = de omgeving), gedeeltelijk Vlaams. Enkele titels zijn bijvoorbeeld *Poje es waal vees gezint!*, letterlijk 'Pozje is weeral vies gezind', oftewel: P. is weer slecht geluimd; *'t es bekan niks!* letterlijk 'het is bijna niets', een uitroep om zijn verwondering uit te drukken, en *de poef es duut*, letterlijk 'de poef is dood', oftewel: er is geen krediet meer. Bij elke titel staat vermeld: *G'adapteit en bruxellois dui Paul Vankueken.*

Een tweetal korte passages uit *Poje es waal vees gezint!* geven een goed idee van het taalgebruik in deze verhalen, een perfecte illustratie van 'code switching', het door elkaar gebruiken van de twee talen (waaraan een wetenschappelijke studie gewijd is door J.Treffers):



Uit: Poje es waal vees gezint

De toutes façons ce pei est t'ici! j'en ai le bibber! mais comme i me connaît pas … dat'hem no den deuvel lupt! ça moi je dis!

('Wat er ook van zij, die kerel is hier; ik krijg er kippenvel van; maar aangezien hij mij niet kent … dat ie naar de duivel loopt! dat zeg ik ervan')
en wat verder:

Et la soekeles ne vendrait même pas une krop salôe!

('En de sukkel zou zelfs geen krop sla verkopen!)

Veel beperkter is het aantal Brusselse woorden en uitdrukkingen in andere stripverhalen, die over de hele wereld bekend zijn: de verhalen van Hergé met als hoofdpersoon Tintin (Kuifje, etc.), waarvan meer dan honderd miljoen exemplaren in 33 verschillende talen zouden verkocht zijn.

Het is niet bekend of Hergé Brussels sprak (hij zou bij zijn grootmoeder Brussels gehoord hebben), maar uit de Brusselse vormen en uitdrukkingen blijkt ofwel dat hij een voldoende kennis van het dialect had, ofwel dat hij op goede informanten heeft kunnen rekenen. Al heel vroeg, in het allereerste Tintin-verhaal, *Tintin au pays des Soviets* (1930) noemt hij een van zijn personages *Boustringgovitch* en een ander personage gebruikt als vloek *potverdekski.*

In een aantal verhalen komen daarna eigennamen (persoonsnamen of plaatsnamen) voor. Hij gebruikt daarbij twee truukjes. Soms scheidt hij de delen van een samengesteld woord; zo heten in *Les sept boules de crystal* (1948) twee personages *Bab El Ehr* en *Ben Kalish Ezab,* respectievelijk Brussels *babbeleir* 'babbelaar' en *kalisjezap,* 'zoethoutsap'. Soms plakt hij verschillende woorden aan elkaar, zoals in (de haven) *Wadesdah,* Brussels *wad es da?,* 'wat is dat?', en in (de stad) *Khemkhâh,* Brussels *'k em kaa,* 'ik heb het koud'. Het is duidelijk dat Hergé veel pret beleefd heeft aan het min of meer onherkenbaar maken van de Vlaamse vormen.

In *L'Oreille Cassée* (1937) gaat Hergé een stap verder: Tintin komt bij de Arumbayas terecht, ongetwijfeld afstammelingen van Indianen uit precolumbiaans Amerika. De Arumbayas spreken een merkwaardig taaltje. Zo lezen we de volgende vraag: *wete douvan êth?,* wat niets anders kan zijn dan Brussels *wette doevan eet?* 'weet je daar iets van?' Een deel van het antwoord luidt: *moh wana dialbah's wek woureh, Arumbayas kwout!* Brussels *mo wannie da dialba's* (?) *wegwoêre, Arumbaya's kwoêd* 'maar toen de/die (?) weg waren, (waren) de Arumbaya's kwaad'.

Het hoogtepunt van Hergés gebruik van het Brussels dialect wordt bereikt in *Le sceptre d'Ottokar* (1939). In dit werk krijgt een van de landen waarin het verhaal zich afspeelt, Syldavie, een eigen taal, die men het best kan omschrijven als Brussels met pseudo-Slavische kenmerken in de spelling. Zo zegt een boer tegen Tintin: *kzömmet micz omzh noh dascz gendarmaskaïa*, Brussels *kom mè ons no de gendarmerie.*

Hergé liet het niet bij het omzetten van Brussels in Syldavisch. Hij tekende een bladzijde uit een veertiende-eeuws Syldavisch handschrift, in gotisch schrift, waarop men niet alleen de leus van Ottokar kan lezen (*Eih bennek eih blavek*, Brussels *ee ben ek, ee blaaiv ek,* 'hier ben ik, hier blijf ik'), maar ook een heel stuk tekst waarvan slechts enkele passages met zekerheid geïnterpreteerd kunnen worden, bijvoorbeeld *dan tronn eszt pho mā̄* , Brussels *daan truun* (of *trôn*) *es vè* (of *va*) *maai* 'die troon is voor mij' of 'van mij'.

Begin 2004 is de eerste Brusselse versie verschenen van een van Hergés boeken: *De bijous van de Castafiore.*

Over de schrijver van dit hoofdstuk het volgende (uit *Arm Brussel* van Geert Van Istendael): *Ik wil hier toch een hommage brengen aan de man wiens creativiteit dankzij dat bescheiden cabaretje* (lees: in het Crejatief Complot) *geëxplodeerd is tot een supernova. Hij heeft bijna alles geschreven wat wij zongen, iedere week, iedere dag sleep hij nieuwe juwelen, alles in zijn onmiddellijk herkenbare, eigenaardige Bosjfouts, de taal van Bosvoorde. Raymond Doms, Raymond de la Sainte-Fontaine is zijn schuilnaam, een korte, gezette kerel met kraaloogjes is – en ik ben hier niet ironisch – werkelijk een groot dichter en daarnaast ook nog een groot vertaler. Wat hij gedaan heeft met de poëzie van Villon en met de chansons van Brassens, Brel en Ferré laat alles wat in het Nederlandse taalgebied voorhanden is straten achter zich. Toegegeven, het Brussels dialect leent zich beter dan welke andere taal ook tot het verslavende mengsel van melancolie, anarchisme en schaamteloosheid van die grote vier.*

8. Een Brusselse tekst

D'okkultoêse

Alleman voelden et oênkommen en toch verschoute de mensen uile nen boelt op daan vraaidag, den tinde maai van fieteg. De Dosje woêre vanêr doê!

Ien van d'ieste reglemente woemei da ze vui de pinne kwoême was: da g'alles moest okkulteire! Vuil wiste ni good wa gedoên, mo z'aaien et rap verstoên as z'onder uile voote gekreigen aaie van den okkupan.

Au fond was da veil beiter zoe, want as de vleegers passeidegen en dei zoêge licht, dèn kreigde 'n boem op a notsje. Direkt alleman on 't werk. Iest plekpapee op de roeite, teigen et breike, dèn ne stôr in blaut papee, dikke gordaainen en nog blaa verf op de lampe. De trams moeste pratikeman zonder licht raaie; as 't doenker was nateurlaaik. Van binnen in den tram aaie 'n sout leige kaffeiduuze ouver de lampe gedroeid. De mense dee in den tram zoête woêre persees fantôms! Anfên, zoêgde makander ni good, ge kost makander veule, want de trams woêren altaaid boezjedevol, ge moest zëlfs op de marsjpjees stoên. Wa weie, do woêre gien koesjen in daan moment, zjust ewa van de Dosje, mo dei aaien uuk ni vuil essans. Den *transport essentiel* weer gedoên mi kamiongs of kamionette dee reie mi gazozjên! Ge moet et gezeen emme vi 't te geluuven en plezant da da was vi dei sjoffeurs! Mo malgrei de slechten taaid probeidege de mensen uile toch ewa

t'amuzeire, me zooien anders in Brussel ni zaain, newo?

On de sinema's was 't alle doêge fil, vuil volk uuk on de pjêrekoers en do was uuk nog onnekoers. Da was woê naa de 'Parking 58' es, oên d'Alle, vreuger was da de *Palais d'Été*, mo dèn was 't de *Palais du Lévrier*.

Zoe, op nen oêved, 't was al bekanst winter, woêre Zjëf en Loewee no d'onnekoers geweist.

't Woêre liepe sjaarels, want ze pakte do reguleer 'n betsje poon. En wa doon Brusseleirs as z' ewat ouden in uile zakken emme? Zjust, e potsje pakke! Rezulta, daan oêved aaie z' e staaif stuk in uile vooten en ze moest nog uile lesten tram emme: de 9 on de *Place du Samedi*.

De 9 komt af, goo vol en gielegans gokkulteid, mo ze geroêken er toch op. Zjëf begint in zaain zakke te froesjelen achter geld vi de reseveur. Ei zeet em *vaguement* stoên en vroêgt: 'Reseveur, tweei direkt!' Den anderen antwout mi 'n koleire: 'Was? Ich bin Offizier der Kriegsmarine!' en Zjëf roept no Loewee: 'Loewee, springt eraf, me zitten op nen buut!'

Vertaling

De verduistering

Iedereen voelde het aankomen en toch schrokken de mensen geweldig die vrijdag, de tiende mei in 1940. De Duitsers waren er weer!

Een van de eerste voorschriften die ze uitvaardigden was dat alles verduisterd moest worden. Velen wisten niet goed wat ze moesten doen, maar ze hadden het snel begrepen als ze door de bezetter berispt werden.

Eigenlijk was dat ook beter, want als er vliegtuigen overvlogen en die zagen licht, dan kreeg je een bom op je hoofd. Meteen iedereen aan het werk. Wat tape op de ruiten, zodat ze niet braken, dan een store in blauw papier, dikke overgordijnen en blauwe verf op de lampen.

De trams moesten omzeggens zonder licht rijden, als het donker was natuurlijk. Binnen in de tram had je een soort lege koffiedozen die over de lampen gedraaid waren. De mensen die in de tram zaten leken echt op geesten! Enfin, zag je elkaar niet goed, je kon elkaar voelen, want ze waren altijd bomvol, je moest zelfs op de voettreden staan.Wat wil je, er waren in die tijd geen auto's, alleen wat van de Duitsers, maar die hadden ook niet veel benzine. Het voornaamste vervoer gebeurde met vrachtwagens en bestelwagens, die op gas reden! Je moet het gezien hebben om het te geloven en leuk dat

dat was voor de chauffeurs! Maar de slechte tijd ten spijt probeerden de mensen zich toch wat te vermaken, we zouden anders niet in Brussel zijn, nietwaar?

Voor de bioscopen stond men elke dag in de rij, ook heel wat mensen op de paardenrennen en er waren toen ook hondenrennen. Dat was waar nu Parking 58 zich bevindt, aan de Hallen, vroeger was dat het Palais d'Été, maar in die jaren was het het Palais du Lévrier.

Zo gebeurde het dat, op een avond – 't was al bijna winter – Jef en Louis naar de hondenrennen waren geweest.

't Waren slimme kerels, want ze pakten daar geregeld wat poen mee. En wat doen Brusselaars als ze wat geld in hun zak hebben? Juist, een pintje pakken! Resultaat: die avond hadden ze een flink stuk in hun kraag en ze moesten nog hun laatste tram halen, de 9 op de Place du Samedi.

De 9 komt eraan, goed vol en helemaal verduisterd, maar ze raken er toch op. Jef begint in zijn zakken wat te friemelen om geld te vinden voor de conducteur. Hij ziet die wazig voor zich staan en vraagt: 'conducteur, twee direct!' De andere antwoordt kwaad: 'Was? Ich bin Offizier der Kriegsmarine!', waarop Jef naar Louis roept: 'Jef, spring eraf, we zitten op een boot!'

9. Bibliografie

Baetens Beardsmore, H. (1971), *Le français régional de Bruxelles,* Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles.

Bosmans,W. (1994), De volksliedtraditie in Woluwe, F.Vanhemelrijck (ed.), *Volkskultuur in Brabant,* p. 143-180.

Bruxelles ... 1000 ans de rayonnement de la culture française (1979), Rossel, Bruxelles.

Cauvin, R.-L.M. Carpentier (1994), Poje es waal vees gezint!, Dupuis, Bruxelles.

De Schrijver, M. (1998), *Eie ma vast?, Het levend Brussels Dialect,* Brussel.

De Vriendt, S. (1984), Le bilinguisme en Flandre et à Bruxelles et l'enseignement des langues vivantes, *Le bilinguisme en Belgique, le cas de Bruxelles,* Bruxelles, p. 105-120.

De Vriendt, S. (2003), *Grammatica van het Brussels,* Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Academie van het Brussels, Gent, Brussel.

De Vriendt, S. en R. Willemyns (1987) Sociolinguistic Aspects. Linguistic research on Brussels, E. Witte, H. Baetens Beardsmore (ed.), *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels,* p. 195-231.

De Vriendt, S. en D. Goyvaerts (1989), Assimilation and Sandhi in Brussels, *Leuvense Bijdragen,* 78, p. 1-93.

De Vriendt, S. en D. Goyvaerts (1989), Fonologische processen in het Brussels, *Taal en Sociale Integratie 13,* V.U.B., Brussel, p. 173-202.

De Vriendt, S. en P. Van de Craen (1990), *Bilingualism in Belgium, a history and an appraisal,* CLCS Occasional Paper, n° 23, Trinity College Dublin, 52 p.

Doms, R. (2001), *'t Klaan & GRUUT testament van Franswa Villon,* Academie van het Brussels, Brussel.

Janssens, J en R. Sleiderink (ed.) (2003), *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de 18de eeuw,* Leuven.

Janssens, R. (2001), *Taalgebruik in Brussel* (Brusselse Thema's 8), VUB Press, Brussel.

Louckx, F. (1982), *Vlamingen tussen Vlaanderen en Wallonië* (Taal en Sociale Integratie 5), VUB, Brussel.

Mazereel, G. (1931), *Klank- en Vormleer van het Brusselsch Dialect,* Leuven.

Monteyne, A. (1981), *De Brusselaars,* Lannoo, Tielt Bussum.

Quiévreux, L. (1985, 5de druk), *Dictionnaire du dialecte bruxellois,* Libro-Sciences, Bruxelles.

Sleiderink, R. (2003), De *stem van de meester, De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire* leven (1106-1430), Amsterdam.

Soumois, F. (1987), *Dossier Tintin,* Jacques Antoine, Bruxelles.

Starck, O. en L. Claessens (1988), *Dictionnaire Marollien-Français, Français-Marollien,* Bruxelles.

Top, S. (1985), *Komt vrienden, luistert naar mijn lied – Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950),* Tielt.

Treffers-Daller, J. (1994), *Mixing Two Languages, French-Dutch Contact in a Comparative perspective,* Mouton de Gruyter, Berlin/New York.

Van Loey, A. (1979), Het Brusselse Nederlands Dialect, *Taal en Sociale Integratie 2,* VUB, Brussel, p.77-95.

Wanet, F. (2000), *Le bruxellois de poche,* Assimil, Bruxelles.

Willemyns, R. (2003), *Het verhaal van het Vlaams,* Standaard, Antwerpen.

Winkler, J. (1874), *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon,* kan nu het best geraadpleegd worden op de website van de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren: www.dnbl.org

Witte, E. en H. Baetens Beardsmore (1987), *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels,* Multilingual Matters, Clevedon.

En, voor wie er meer over wil weten, zie:

- de talrijke studies in de reeksen uitgegeven door het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel (VUB, Brussel): Taal en Sociale Integratie en Brusselse Thema's;
- de heruitgave van vroegere publicaties in het Brussels door de Academie van het Brussels.
- een bloemlezing met Brusselse teksten is te vinden op www.avhb.be.

Wat is een *froesjeleir*?
Spreekt iemand in Brussel *marolliaans* of *Beulemans*?
En wat is *stoemp*?

Brussel is langs de Zenne ontstaan, vermoedelijk bij een brug over die beek. Het is heel waarschijnlijk dat de eerste inwoners van Brussel een Brabants dialect spraken, en dat al heel vroeg door de adel en, later, de bourgeoisie Frans werd gesproken. Mede door het groeiende prestige van het Frans is Brussel de voorbije honderd vijftig jaar in toenemende mate een Franstalige stad geworden. Maar wie vandaag de inwoners van Brussel genuanceerder ondervraagt, merkt dat een derde van hen van zichzelf zegt dat ze een goede kennis hebben van het Nederlands.
Een deel van de bevolking spreekt ook nog Brussels (Vlaams). Dit boek beschrijft de specifieke kenmerken van het Brussels: de klanken, de woordvormen, de zinnen en de woordenschat. Daarnaast worden vele voorbeelden gegeven van typisch Brusselse uitdrukkingen, wordt er aandacht besteed aan de houding van de Brusselaar tegenover het dialect, aan literatuur en theater in het Brussels en aan het Brussels in het stripverhaal.

Sera de Vriendt was hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit Brussel en aan de Université Libre de Bruxelles. Van zijn hand verschenen tientallen publicaties over de Nederlandse taal , het vreemde-talenonderwijs en gebarentaal. Sinds zijn emeritaat heeft hij zich vooral toegelegd op de studie van zijn moedertaal, het Brussels Vlaams.

www.lannoo.com